

บทที่ 2

แนวคิด งานศึกษาและวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาการก่อรูปทางสถาปัตยกรรม ด้วยการค้นหาแนวคิด ทฤษฎี หลักการ และแนวทางการออกแบบงานสถาปัตยกรรมให้มีเอกลักษณ์ไทยสมัยใหม่ รวมถึง การศึกษาอาคารกรณีตัวอย่าง เพื่อพัฒนากรอบแนวคิดวิจัย (research conceptual framework) ที่ประกอบด้วยแนวคิดหลัก ๆ (key concepts) และสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องเนื้อหา ในประการสำคัญ ๆ จะเป็นพื้นฐานและแหล่งอ้างอิงในการตอบโจทย์วิจัยในลำดับต่อไปที่มุ่งศึกษานานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่เพื่อค้นหา 1) แนวคิดและรูปแบบหลากหลายที่ได้พัฒนาขึ้น 2) ลักษณะการสืบสานเอกลักษณ์ไทยและรูปแบบที่มีการแปรเปลี่ยนไป (transformation) 3) การเกิด 'การคิดใหม่ทำใหม่' (reinvention)

การก่อรูปทางสถาปัตยกรรมซึ่งเป็นแม่บทในการสร้างสรรค์ครอบคลุมตั้งแต่การรวบรวมทลครรอบครหาพื้นที่บนผืนดิน การรวมตัว/กระจายตัวของหน่วยย่อย ๆ และการขึ้นสู่เบื้องบนของปริมาตร ประกอบด้วยกรอบแนวคิดหลักและสาระสำคัญในประเด็น ด้าน การวางผัง การจัดกลุ่ม และการสร้างมวล

ด้วยเหตุที่การสร้างสรรค์เอกลักษณ์ไทยในงานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่อ้างอิงจากสถาปัตยกรรมไทยในอดีตเป็นหลัก เรื้อรารวเกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎี หลักการ และแนวทางการก่อรูปงานสถาปัตยกรรมที่จะกล่าวถึงครอบคลุมเนื้อหาสาระ ดังนี้

- 2.1 เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยประเพณี: การก่อรูปทางสถาปัตยกรรม
- 2.2 เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่: การก่อรูปทางสถาปัตยกรรม
- 2.3 รูปประเด็นหลัก ๆ เกี่ยวกับการก่อรูปทางสถาปัตยกรรม
- 2.4 ข้อสรุปเกี่ยวกับการสืบสาน การปรับเปลี่ยน และการคิดใหม่ทำใหม่

2.1 เอกลักษณะสถาปัตยกรรมไทยประเพณี: การก่อรูปทางสถาปัตยกรรม

2.1.1 การวางผัง

ทิศทาง

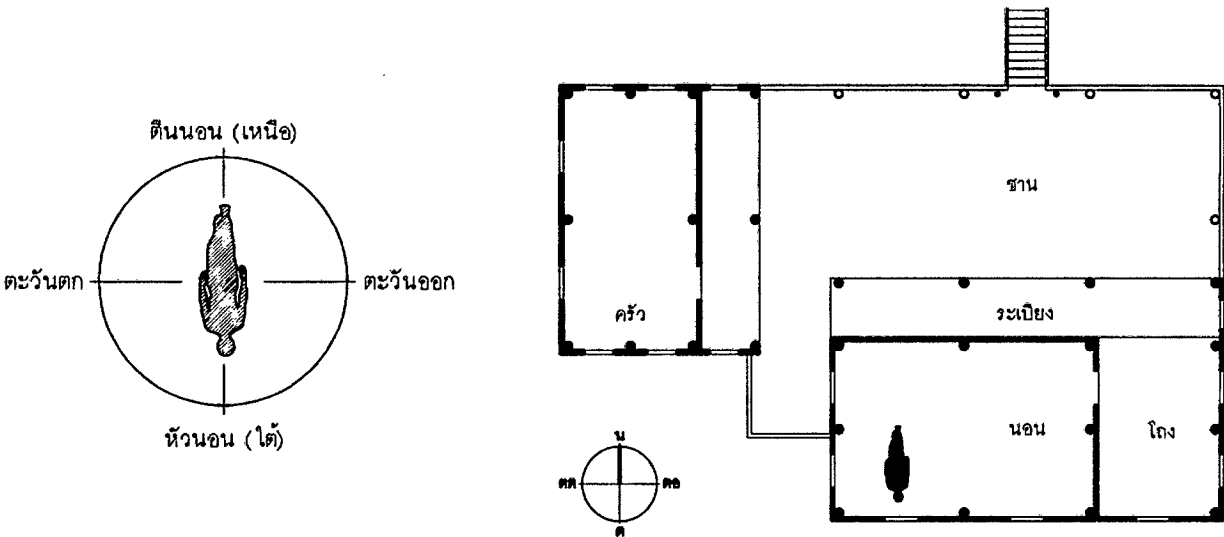
ว่าด้วยทิศหัวนอน-ตีนนอน คนไทยแต่เก่าก่อนเรียกทิศได้ว่า ทิศหัวนอน และเรียกทิศตรงข้ามคือทิศเหนือว่า ทิศตีนนอน การนอนโดยเจาะจงหันหัวไปทางทิศใดเป็นคติที่มีมานานแล้ว หลักฐานเก่าแก่ที่สุดปรากฏในศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ 1 ซึ่งจารึกขึ้นครั้งพุทธศตวรรษที่ 19 ดังความว่า

“เบื้องตะวันตกเมืองสุโขทัยนี้มีอรัญญิก.....ในกลางอรัญญิก มีพืหารอันหนึ่ง มนใหญ่สูงงามแก่กม มีพระอัฐฐารศอันหนึ่งดุกยื่น
เบื้องตะวันออกเมืองสุโขทัยมีพืหาร มีปู่ครู มีทะเลหลวง มีป่าหมากป่าพลู มีไผ่มีนา มีถิ่นถ้ำน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก มีป้าม่วง มีป้าขาม ดูกามดังแกดัง
เบื้องตีนนอนเมืองสุโขทัยนี้มีตลาดปสาน มีพระอจนะ มีปราสาท มีป่าหมากพร้าวป่าหมากกลาง มีไผ่มีนา มีถิ่นถ้ำน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก
เบื้องหัวนอนเมืองสุโขทัยนี้มีกุฎีพืหารปู่ครูอยู่ มีสรีดภงส มีป่าพรวัวป่ากลาง มีป้าม่วงป้าขาม มีน้ำโคก มีพระขพุ่ง.....”

(จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527: 18, 22)

ภาพ 2-1 (ซ้าย) การเรียกทิศที่สัมพันธ์กับการนอน
(ที่มา: ผู้วิจัย, ธันวาคม 2556)

ภาพ 2-2 (ขวา) ผังพื้นเรือนไทยที่วางสัมพันธ์กับการหันหัวนอนไปทางทิศใด
(ที่มา: ผู้วิจัย, ธันวาคม 2556)

คำว่า เบ้าดินนอน หมายถึงทิศเหนือ ส่วนเบ้าหัวนอน หมายถึงทิศใต้ (ภาพ 2-1) การที่คนไทยเรียกทิศตะวันออก ตะวันตก ตามการขึ้น-ตกของดวงอาทิตย์ แต่กลับเรียกทิศเหนือ-ใต้ตามทิศทางการนอน แสดงนัยถึงการให้ความสำคัญกับการหันหัวนอน หรือซีกนัยหนึ่ง ผู้คนพากันถือคติเหมือน ๆ กันว่าทิศใต้เป็นทิศมงคล จึงนอนหันหัวไปทางทิศนั้น

ดูเหมือนว่า เรื่องขอทิศหัวนอน ทิศตื่นนอน นั้นจะเป็นเรื่องของภาวนานั่น แต่ความจริงแล้วเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมโดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการวางผังเรือนชั้นเป็นที่อยู่อาศัย คำที่ผู้รู้ได้แปลคำท่อนะไว้ว่า

“ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง เรียกทิศใต้ว่าทิศหัวนอนคู่กับทิศตื่นนอน ซึ่งเป็นเหนือ ทุกวันนี้ชาวไทยในภาคต่าง ๆ ยังเรียกทิศใต้ว่าปะระหัวนอน หรือข้าหัวนอน เรียกทิศเหนือว่าปะระตื่น หรือข้าตื่น ที่จะเรียกทิศเหนือ ทิศใต้ ไ้รู้วิธี แลเห็นว่าภาวนาแต่เดิมจะหันหัวนอนไปทางทิศใต้ ถ้าปลูกเรือนหันด้านระเบียรไปทิศเหนือ ก็เป็นอันนอนหันหัวไปทิศใต้ได้สะดวก”

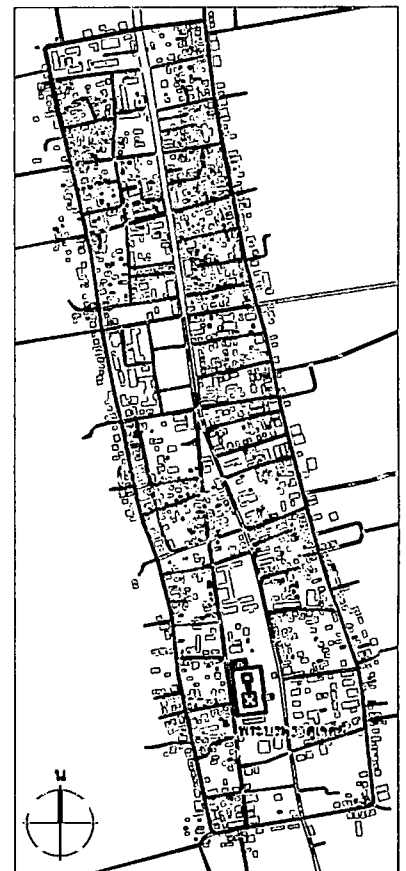
(เสฐียรโกเศศ, 2514: 5)

ภาพ 2-3 แผนผังบริเวณเมืองเดิมของนครศรีธรรมราช

(ที่มา: ผู้วิจัย, ธันวาคม 2556)

เรือนชั้นเป็นที่อยู่อาศัยของคนไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคกลางมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านสั้น เรียกว่า ด้านสกัด หรืออาจเรียกเป็นอย่างอื่นว่า ด้านขวาง ด้านชื่อก ด้านหัวกลอง ส่วนด้านยาว เรียกว่า ด้านรี หรืออาจเรียกเป็นอย่างอื่นว่า ด้านข้าง ด้านแปะ มีระเบียรแผ่นขนานไปตามยาวด้านหนึ่ง พิเคราะห์ตามคำกล่าวของเสฐียรโกเศศ การวางผังเรือนโดยหันเอาด้านระเบียรไปทางทิศเหนือ หมายความว่า ด้านรีที่อยู่ตรงข้ามหันไปทางทิศใต้ ส่วนด้านสกัดทั้งสองหันประจันทิศตะวันออกและตะวันตก ทิศทางการวางเรือนเช่นนี้เชื่อให้ผู้ผู้นอนหันหัวไปทางทิศใต้ซึ่งเป็นด้านตรงข้ามกับระเบียร (ภาพ 2-2) ทั้งนี้ คนไทยไม่นิยมนอนหันหัวไปทางด้านสกัดตามคติไม่นอนขวางชื่อ

คติการหันหัวนอนไปทางทิศใต้ไม่ใช่เรื่องเฉพาะบุคคลหรือครัวเรือน เมื่อคนทั่วไปถือปฏิบัติเหมือน ๆ กันก็กลายเป็นเรื่องของคนทั้งเมือง ด้วยเหตุนี้จึงไม่เพียรกล่าวต่อการวางผังเรือนเท่านั้น หากแต่ยังแผ่ผลขยายไปถึงการวางผังเมืองด้วย เมืองนครศรีธรรมราช (ภาพ 2-3) เป็นตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม การประดิษฐ์ฐานพระบรมธาตุอันเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองไว้ที่ส่วนใต้ เพื่อให้ชาวเมืองซึ่งนอนหันหัวไปทางทิศใต้ได้นมบูชาพระบรมธาตุไปด้วยในคราวเดียวกัน คำท่อนะที่สถาปนิกนักผังเมืองแปลว่า

“..... ทำไมจึงประดิษฐ์ฐานพระบรมธาตุนครศรีธรรมราชไว้ ณ ส่วนใต้สุดของเมืองเดิมที่มีรูปเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้ายาวไปตามสันทราย? ตอบได้ว่าชาวไทยโดยทั่วไปมีคติหันหัวนอนไปทางทิศใต้การกำหนดที่ตั้งของพระบรมธาตุไว้เช่นนั้น หาใช่เป็นการบังเอิญไม่ แต่เป็นการจงใจเพื่อเป็นไปตามคติการหันหัวนอนสู่ทิศใต้ และสอดคล้องกับการที่ทุกคนในเขตเมืองเดิม จะได้หันหัวนอนไปนบพระบรมธาตุซึ่งตั้งอยู่ ณ ส่วนใต้สุดของเมือง”

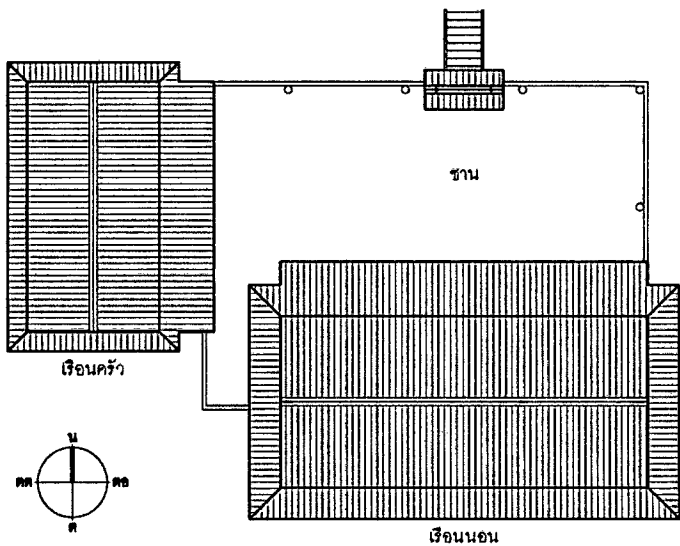
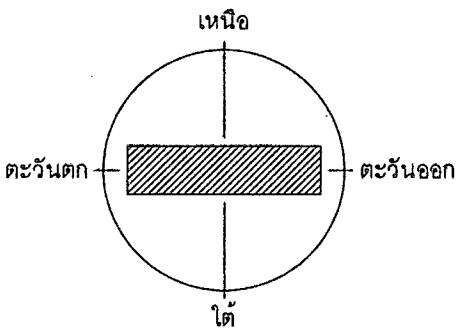
(นิจ หิฎฐิระนันท์พนฺ, 2537: 6)

การวางอาคารตามตะวัน คำกล่าวที่ว่า “อย่าปลูกเรือนขวางตะวัน” มีอยู่คู่

ภาพ 2-4 (ซ้าย) แผนภูมิแสดงการวางอาคารตามตะวัน
(ที่มา: ผู้วิจัย, ธันวาคม 2556)

สังคมไทยมาแต่กาลก่อน หรืออีกนัยหนึ่งคือ การสนับสนุนให้ “ปลูกเรือนตามตะวัน” นั่นเอง การปลูกเรือนตามตะวัน หมายถึง การวางทิศทางอาคารโดยให้ด้านยาวทอดไปในแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก (ภาพ 2-4) เป็นการวางโดยให้ความยาวของอาคารทอดไปตามแนวเส้นทางโคจรของดวงตะวัน ซึ่งยามเช้าโผล่พ้นขอบฟ้าทางทิศตะวันออกและลับขอบฟ้าไปทางทิศตะวันตกในยามเย็น สิ่งที่เห็นได้อย่างเป็นรูปธรรมคือแนวสันหลังคาของอาคารตรงกับแนวตะวันออก-ตะวันตก

ภาพ 2-5 (ขวา) ผังบริเวณเรือนไทยเมื่อปลูกเรือนตามตะวัน
(ที่มา: ผู้วิจัย, ธันวาคม 2556)

เป็นที่น่าสังเกตว่า เรือนไทยโดยทั่วไปไม่ใช่เรือนเดี่ยว หากแต่เป็นเรือนประกอบอย่างน้อยต้องมีเรือน 2 หลัง คือ เรือนนอนและเรือนคร่ำ โดยมีชานแล่นเชื่อมเรือนทั้งสองเข้าด้วยกัน ทั้งนี้ เรือนนอนและเรือนคร่ำนิยมวางขวางทิศกันเสมอ ดังนั้น หากวางเรือนหลังหนึ่งตามตะวัน เรือนอีกหลังหนึ่งจะอยู่ในลักษณะวางขวางตะวันโดยปริยาย

กรณีที่ย่างกันโดยนัยเช่นนี้มีข้อยุติที่ชัดเจนว่า ถิ่นเขาเรือนประธานเป็นหลัก ในที่นี้ เรือนนอนซึ่งเป็นส่วนใช้สอยหลักและมีขนาดใหญ่กว่าคือเรือนประธาน ส่วนเรือนครัวซึ่งเป็นส่วนใช้สอยรองและมีขนาดเล็กกว่าเป็นเรือนบริวาร การปลูกเรือนตามตะวันจึงหมายถึงการวางโดยให้ด้านยาวหรือสั้นแล้วแต่ความยาวของเรือนนอนทอดไปในแนวตะวันออก-ตะวันตก (ภาพ 2-5) หมายความว่า เรือนครัวจะไปตามแนวเหนือ-ใต้หรือวางขวางตะวันนั่นเอง

ตามวิสัยขอคนไทยที่ไม่ได้อธิบายอะไรไว้อย่างกระจ่างแจ้ง คติอย่าปลูกเรือนขวางตะวันก็เช่นกัน มีแต่เพียงความเชื่อที่ขัดแย้งสืบต่อกันมา คือ

“การปลูกเรือนแต่ก่อน มีคติถือกันว่า ถ้าปลูกเรือน ขวางตะวัน คือหันข้างเรือนไปทางทิศตะวันออกหรือทิศตะวันตกว่าไม่ดี คนจะอยู่ไม่มีสุข มักเป็นเหตุให้เสียชีวิต เพราะไปขวางหน้าตะวัน ถ้าปลูกเรือนให้ปลูก ตามตะวัน คือหันข้างเรือนไปทางทิศเหนือหรือทิศใต้ จึงจะเป็นมงคลอยู่เย็นเป็นสุขสบายดี”

(เสฐียรโกเศศ, 2514: 3)

กว่าครึ่งศตวรรษมาแล้วที่ผู้รู้ นักคิด นักวิชาการ พยายามอธิบายคติการปลูกเรือนตามตะวันด้วยหลักเหตุผล โดยยกเอาการเสี่ยงทายและรับลมเพื่อความเย็นสบายภายในที่อยู่อาศัย ตามทฤษฎีการออกแบบสถาปัตยกรรมเมืองร้อนเป็นหลักการ ตัวอย่าง

“ว่าถ้าวางเรือนยาวก็บังจยอีกอย่า ๗ ซึ่งอาจจะได้ความสุขมากหรือน้อยติดกัน คือ ทิศ.....มอญชอบปลูกเรือนขวางแม่น้ำเอาด้านชื่อจทางแม่น้ำ จึงกล่าวกันว่าเรือนขวาง.....มาคิดดูเห็นว่าพวกมอญปลูกเรือนเช่นนั้น น่าจะประสงค์เอาด้านชื่อรับลม เพราะแม่น้ำตรงนั้นยาวตามเหนือจมาใต้จึงเห็นขวางแม่น้ำ ปลูกเช่นนั้นหันหน้าเรือนไปทางทิศเหนือหรือใต้แล้วคาบลมหนาว ด้านใต้ฝนเรือนก็ไถ่ดูแลและรับลมได้ ดูก็เพราะทั้ง 4 ทิศ”

(สมเด็จพระบรมราชาธิราชานุภาพ, 2505: เล่ม 20 หน้า 59)

“.....ทำไมชาวไทยโดยทั่วไปมีคติว่า “อย่าปลูกเรือนขวางตะวัน” แต่ให้ปลูกเรือนหันหน้าซึ่งเป็นด้านยาวและไว้ระเบียดทิศใต้? ตอบได้ว่า ที่เป็นเช่นนั้น เป็นด้วยเหตุผลทางภูมิศาสตร์ เพื่อรับลมประจำซึ่งพัดมาจากทิศใต้เกือบตลอดปี ในขณะที่เดียวกัน ก็ยอมให้ด้านข้างหรือด้านข้างทิศ

เรือนซึ่งเป็นด้านแคบถูกแดดเช้าทางตะวันออก และถูกแดดบ่ายทางตะวันตก”

(นิจ หิณฐิระนันท์, 2537: 5)

“การปลูกเรือนไม่ควรขวางตะวัน นั่นก็คือ ด้านหน้าบ้านกับหลังบ้านหันออกสู่ดวงอาทิตย์ทั้งทิศตะวันตกและตะวันออก เรียกว่าโดนความร้อนจากดวงอาทิตย์ตลอดวัน ควรหันด้านแปคือผนังหุ้มกลองไปสู่ด้านตะวันขึ้น แต่ก็อาจแก้ไขให้เฉียงกับตะวันเสียก็ได้”

(พลุลวง, 2546:73-74)

คติการปลูกเรือนตามตะวันที่กล่าวมาข้างต้น นำไปสู่ข้อสังเกต ดังนี้

1. เป็นเรื่องเกี่ยวกับการกำหนดทิศทางอาคารโดยเฉพาะอย่างยิ่งเรือนอันเป็นที่อยู่อาศัย
2. ไม่ว่าผู้คนในอดีตจะมีความคิดความเชื่ออย่างไรก็ตาม ทิศทางการวางที่อยู่อาศัยตามตะวันที่ยึดปฏิบัติต่อเนื่องกันมาสามารถอธิบายได้อย่างเป็นเหตุเป็นผล
3. ทิศทางการวางอาคารตามตะวันนี้เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่ผู้รู้ นักวิชาการ ว่ามีความสัมพันธ์สอดคล้องต้องตามทิศทางแดดและลมประจำถิ่นของไทย
4. การปลูกเรือนตามตะวันเป็นการวางทิศทางที่อยู่อาศัยที่สอดคล้องกับคติการหันหน้าออกไปทางทิศใต้ กล่าวคือ การวางโดยให้ด้านยาวทอดไปในแนวตะวันออก-ตะวันตกเพื่อให้เกิดคติทั้งสองประการไปพร้อม ๆ กัน

อย่างไรก็ตาม ในมุมมองของผู้เชี่ยวชาญด้านสถาปัตยกรรมไทย ซึ่งแสดงความเห็นไว้ต่างเวลากัน แต่กลับคล้อยไปทางเดียวกันว่า การปลูกเรือนตามตะวันไม่ได้เป็นเงื่อนไขเดียว ไม่ได้เป็นเงื่อนไขตายตัว ในการกำหนดทิศทางเรือนของคนไทย ดังความต่อไปนี้

“ปลูกเรือนต้องตามทิศจึงจะอยู่อย่างมีความสุข.....ที่เรือนมอญเขาปลูกเอาด้านซีกลงแม่น้ำนั้น ก็คือปลูกตามทิศนั้นเอง ปลูกเรือนต้องตามตะวันขวางตะวันไม่ดี ร้อน อยู่ไม่สุข.....แต่อย่างไรก็ดี พื้นที่ยอมเป็นใหญ่ จะถือเอาแต่ทิศเป็นที่ตั้งอย่างเดียวหาได้ไม่ จำต้องคิดผ่อนผันสั้นยาวไปตามที่สมควรแก่เหตุ”

(สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2505: เล่ม 20 หน้า 84)

“การวางผังพื้นของเรือนไม่ได้ยึดหลักเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ ไม่ได้คำนึงถึงทิศทางลมและแสงแดดเท่าใดนัก แต่กลับคิดเฉพาะเรื่องไสยศาสตร์กับความนิยมของสังคม ซึ่งเป็นแนวความคิดดั้งเดิมที่ยึดมั่นกับไสยกลาง ความเป็นมงคลหรืออัปมงคล เพื่อหวังว่าจะได้อยู่เย็นเป็นสุขเสียส่วนใหญ่..... ทุกจังหวัดภาคกลางไม่ได้วางผังพื้นของเรือนตามตะวันโดยเจตนา ทั้ง ๆ ที่ที่ดินซึ่งเรือนตั้งอยู่นั้นมีบริเวณมากพอที่จะหันเรือนไปทางใดก็ได้”

(ฤทัย ใจจงรัก, 2539: 33)

การหันหน้าอาคารสู่แม่น้ำ เป็นที่ยอมรับกันว่า การวางอาคารโดยหันด้านหน้าไปทางแม่น้ำลำคลอง เป็นคติที่คนไทยยึดถือมาช้านาน

“หลักใหญ่ ๆ โดยทั่วไปในการวางผังพื้นของเรือนก็คือ ถ้าอยู่ริมแม่น้ำลำคลองจะหันด้านหน้าออกทุกหลัง (ด้านหน้าคือส่วนยาวของเรือน หันด้านระเบียงออก) ไม่ว่าด้านนั้นจะเป็นทิศใดก็ตาม ถ้าอยู่ตามดอนตามทุ่ง จะหันด้านหน้าไปตามทางเกวียนหรือทางเดิน และถ้าในหมู่บ้านนั้นหันจั่วไปทางไหน เรือนหลังที่จะสร้างต่อไปก็มักจะนิยมหันจั่วไปทางเดียวกัน เพราะถือว่าถ้าหันขวางแล้วเจ้าของเรือนจะทะเลาะวิวาทกับเรือนอื่น.....”

(ฤทัย ใจจงรัก, 2539: 38)

“สำหรับการสร้างบ้านเรือนนั้นจำเป็นต้องหันหน้าบ้านไปทางน้ำอยู่แล้ว ทั้งนี้เพราะชาวบ้านที่อาศัยอยู่ตามแม่น้ำลำคลองในที่ราบลุ่มภาคกลางต้องพึ่งพาการคมนาคมทางน้ำ ซึ่งมีอยู่ทั่วไปในชนบทสำหรับการเดินทางไม่ว่าจะไปวัด หรือไปหมู่บ้าน และเมืองที่อยู่ใกล้เคียง”

(สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, 2539: 127)

“การปลูกเรือน ถ้าอยู่ริมน้ำ ทฤษฎีวางตะวันเป็นอันใช้ไม่ได้ เพราะท่านถือหลักว่า บ้านจะต้องหันหน้าออกสู่แม่น้ำเสมอ เพราะน้ำคือมงคล และน้ำคือสิ่งอันเรือแพสัญจรไปมาแต่สมัยโบราณ เราจึงมองไม่เห็นว่าเป็นบ้านใดหันหลังสู่แม่น้ำ”

(พูนหลวง, 2546: 74)

คำกล่าวของ 3 ผู้รอบรู้ด้านสถาปัตยกรรมไทยข้างต้นยืนยันได้เป็นอย่างดีว่า ธรรมเนียมที่ปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่ริมน้ำซึ่งพบเห็นได้ทั่วไปในที่ราบลุ่มน้ำภาคกลาง คนไทยมี

คิดเห็นเอาด้านหน้าเรือนออกสู่ลำน้ำเสมอ ด้วยถือกันว่า น้ำคือทางสัญจรสายหลัก และอีกประการหนึ่ง น้ำคือสิ่งอันเป็นมงคลยิ่ง

ด้านหน้าซึ่งถือเป็นด้านสำคัญที่สุดของอาคารนั้นคือด้านที่เป็นทางเข้าหลัก ในเวลาเดียวกันก็มักเป็นด้านที่ประจันกับถนนสายหลักหรือแม่น้ำ ซึ่งเป็นทางที่นำพาผู้คนเข้าสู่อาคารนั้น ๆ สำหรับเรือนไทยภาคกลาง (ภาพ 2-6) ด้านหน้าของเรือนอยู่ทางด้านริหรือด้านยาวของเรือนประธาน ขณะที่ด้านสกัดหรือด้านขวางเป็นด้านข้าง การหันหน้าเรือนไปทางลำน้ำจึงหมายถึงการหันด้านริซึ่งมีระเบียงแล่นขนานไปทางลำน้ำ ตามนัยนี้ การหันหน้าเรือนไปทางแม่น้ำก็คือการวางโดยให้ด้านยาวของเรือนทอดขนานไปกับลำน้ำ หรืออีกนัยหนึ่ง วางโดยให้สันหลังคาเรือนทอดไปในแนวเดียวกับลำน้ำนั้น

ถามว่า การหันหน้าเรือนไปทางแม่น้ำสอดคล้องต้องตามคติการปลูกเรือนตามตะวันหรือไม่? ตอบได้ว่า อาจเป็นการปลูกเรือนตามตะวัน หรือในทางตรงกันข้าม อาจเป็นการปลูกเรือนขวางตะวันเลยก็ได้ หากแม่น้ำไหลทอดแนวไปตามตะวันออก-ตะวันตก การวางทิศทางเรือนให้หันหน้าไปทางแม่น้ำก็เป็นการปลูกเรือนตามตะวัน แต่ในความเป็นจริง แม่น้ำไหลวกวนคดเคี้ยวเลี้ยวไปจนยากแก่การกำหนดทิศทางได้ หากแม่น้ำช่วงใดไหลพาดแนวไปตามเหนือ-ใต้ การหันหน้าเรือนออกสู่แม่น้ำย่อมหมายถึงการวางอาคารตามแนวเหนือ-ใต้ตามไปด้วย หรือวางขวางตะวันนั่นเอง ในกรณีหลังนี้ หลักการเลียงแดดและรับลมย่อมไม่สามารถนำมาใช้อธิบายอะไรได้

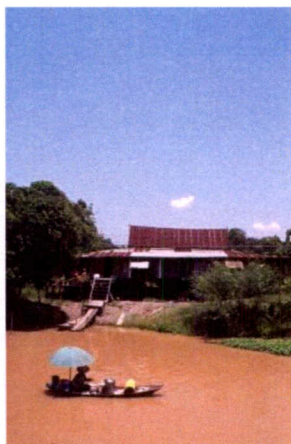
แสดงนัยว่า คนไทยเลือกที่จะยึดคติความเชื่อในการหันด้านหน้าเรือนไปทางแม่น้ำซึ่งเป็นทิศมงคล มากกว่าที่จะคำนึงถึงเรื่องการเลียงแดดและรับลมตามหลักเหตุผลในการสร้างสภาวะสบายภายในที่อยู่อาศัย

ภาพ 2-6 (ซ้าย) เรือนไทยหันด้านริเข้าหาลำน้ำ

(ที่มา: ผู้วิจัย, กรกฎาคม 2548)

ภาพ 2-7 (ขวา) พระอุโบสถและพระวิหารวัดกัลยาณมิตรหันด้านสกัดเข้าหาแม่น้ำเจ้าพระยา

(ที่มา: พระปริยัติธาดา และ รัชชัย ยอดพิชัย, 2553: 13)

ไม่เพียงสถาปนากรรมเรือนอันเป็นที่อยู่อาศัยเท่านั้นที่มีคติในการหันด้านหน้าไปทางแม่น้ำ แม้สถาปัตยกรรมวัดก็ให้ความสำคัญกับทิศแม่น้ำเช่นเดียวกัน ดังที่พูลงเวลา (2546: 74) กล่าวว่า “แม้วัดในสมัยโบราณก็อยู่ในกฎเกณฑ์นี้ คือจะต้องหันหน้าวัดออกสู่แม่น้ำเสมอ ไม่ว่าทิศนั้นจะเป็นทิศอะไร” ผลสอดคล้องกับข้อสรุปของสถาปนิกนักวิชาการที่ว่า

“.....น้ำยวี่ความสำคัญอย่างอื่นอีกในด้านสถาปัตยกรรม กล่าวคือ ในการวางผังบริเวณวัดมีกฎข้อหนึ่งว่าจะหันหน้าวัดไปทางทิศใดก็ได้ แต่โบสถ์หรือวิหารจะต้องหันหน้าเข้าหาแม่น้ำเสมอ ทั้งนี้เพราะในขณะที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ยังได้ค้นมหาโพธิ พระองค์ทรงหันพระพักตร์ไปทางแม่น้ำ.....อย่างไรก็ดีในการสร้างวัด หากวัดอยู่ไกลจากน้ำ และไม่มีการขุดสระแล้ว วัดก็หันหน้าไปทางทิศตะวันออก แต่สรุปแล้วการสร้างโบสถ์หรือวิหารให้หันหน้าเข้าสู่แม่น้ำมีความสำคัญเหนือกว่าหันหน้าไปทางทิศตะวันออกแน่นอน ถ้ามีน้ำล้อมรอบทุกด้าน จะหันหน้าวัดไปทางทิศใดก็ได้ และถ้าหันไปทางทิศตะวันออกได้ก็จะยิ่งดีขึ้นไปอีก”

(สุนทร ชุมสาย ณ อยุธยา, 2539: 127, 130)

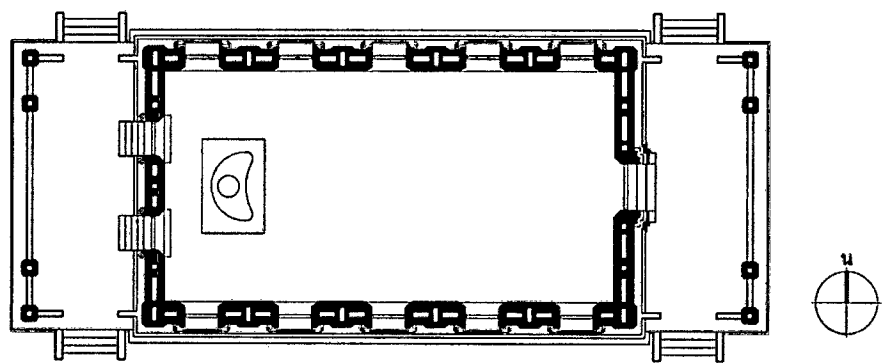
ต่างจากเรือนอันเป็นที่อยู่อาศัย อาคารประเภทโบสถ์วิหารซึ่งโดยทั่วไปเป็นอาคารทรงโรงที่มีหลังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า คือมีด้านสั้นและด้านยาว อาคารประเภทนี้หมายเอาด้านสั้นหรือด้านสกัดเป็นด้านหน้าเสมอแน่นอนว่าด้านสกัดตรงข้ามจะเป็นด้านหลัง โดยมีด้านยาวหรือด้านรีเป็นด้านข้าง พื้นที่ภายในมีพระประธานประดิษฐานค่อนไปทางด้านหลัง ปล่อยพื้นที่ด้านหน้าให้เป็นพื้นที่ประกอบกิจกรรมของสงฆ์หรือพื้นที่สำหรับสาธุชนจะเข้าไปกราบไหว้บูชา การวางทิศทางโบสถ์วิหารให้หันหน้าไปทางแม่น้ำ (ภาพ 2-7) จึงหมายถึงการวางโดยเอาด้านสกัดหันไปทางทิศนั้น ในการนี้องค์พระประธานที่ประดิษฐานอยู่ภายในก็จักอยู่ในลักษณะการประทับหันพระพักตร์ไปทางแม่น้ำด้วยในเวลาเดียวกัน

การหันหน้าอาคารไปทางตะวันออก การวางอาคารโดยหันหน้าไปทางทิศตะวันออก เป็นคติอันเกี่ยวเนื่องกับสถาปัตยกรรมวัดโดยเฉพาะอย่างยิ่งโบสถ์วิหาร (ภาพ 2-8) ซึ่งมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ภายในเป็นสำคัญ การข้างขึ้นทิศตะวันออกเป็นหลักในการหันหน้าอาคารไปสู่ัน มีที่มาต่างกันเป็น 3 กระแส

กระแสหนึ่งว่า ทิศตะวันออกถือว่าเป็นทิศมงคลด้วยเป็นทิศที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ดังความว่า

“ทิศตะวันตกนั้นเป็นทิศมงคล ด้วยพระพุทธเจ้าเมื่อจะตรัสรู้ทรงหันพระพักตร์สู่แม่น้ำเนรัญชราทางทิศตะวันตก ในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา (พุทธประวัติ) ได้พรรณนาไว้ละเอียดว่า ก่อนที่จะประทับนั่งในวันตรัสรู้นั้น พระพุทธองค์ทรงเลือกทิศ เมื่อไปสู่อุทิศเหนือ ได้ ตะวันตก สามทิศนี้ ดินจะยุบลง พอมาถึงทิศตะวันตกของต้นโพธิ์แผ่นดินสูงขึ้นเป็นแท่น จึงทรงประทับนั่งตรงทิศนั้น หันหลังให้ต้นโพธิ์ แล้วหันพระพักตร์สู่ตะวันตก

(พหลวง, 2546: 76)

ภาพ 2-8 ผังพื้นโบสถ์แบบมาตรฐาน ก แสดงการวางอาคารหันหน้าไปทางทิศตะวันตก

(ที่มา: ผู้วิจัย, ธันวาคม 2556)

เมื่อทิศตะวันตกเป็นทิศมงคล การกำหนดทิศทางโบสถ์วิหารโดยหันหน้าไปทางทิศนั้น ย่อมจักเป็นมงคลแก่สถานที่ยิ่ง ในการนี้ พระพักตร์ของพระพุทธรูปที่ประดิษฐานเป็นองค์ประธานอยู่ภายในก็หันไปทางทิศตะวันตก ตรงกับทิศที่ตรัสรู้ด้วย กระแสที่สองว่า พุทธประเทศอันเป็นถิ่นสถานที่พระพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้ และนิพพาน ซึ่งอยู่ ณ ประเทศเนปาลและอินเดียนั้นอยู่ทางทิศตะวันตกของไทย การสร้างโบสถ์วิหารโดยหันเอาด้านหน้าของอาคารไปทางทิศตะวันตก หมายถึงการประดิษฐานพุทธปฏิมาประธานให้หันพระพักตร์สู่เบื้องตะวันตกด้วยในเวลาเดียวกัน เมื่อสาธุชนเข้าไปกราบไหว้พระประธานจักต้องหันหน้าตนเองไปทางทิศตะวันตกโดยปริยาย ด้วยเหตุนี้ จึงได้กราบไหว้ทั้งพระประธานในโบสถ์วิหารและสถานที่ประสูติ ตรัสรู้ และนิพพาน ไปพร้อม ๆ กัน ดังคำกล่าวที่ว่า

“ในทางสถาปัตยกรรมไทยนั้นนิยมวางรูปแบบวิหารและพระเจดีย์ให้พระวิหารหันหน้าไปสู่อุทิศตะวันตกเพื่อตั้งพระพุทธรูปปฏิมากรให้หันพระพักตร์ไปทางทิศนั้น และมีพระเจดีย์ประธานอยู่ทางทิศตะวันตกหลังวิหารหลวง การที่นิยมทำเช่นนี้ก็เนื่องจากความเชื่อว่าทิศที่ประสูติ ตรัสรู้ และนิพพาน

ชาวพระพุทธองค์อยู่ทางทิศตะวันตก เมื่อพุทธศาสนิกชนเข้าไปถวาย
สักการะพระประธานในวิหารก็จะได้สักการะท้าวองค์พระเจดีย์และทิศที่
พระพุทธองค์ประสูติ ตรัสรู้ และนิพพาน ไปด้วยพร้อมกัน”

(โชติ กัลยาณมิตร, 2539: 98)

กระแสที่สามว่า เบื้องตะวันตกนั้นมีแกนสีขาวตั้งขึ้นเป็นที่ประทับแห่งองค์
พระพุทธเจ้าตามคติมหายานที่แผ่อยู่ในพุทธศาสนาฝ่ายนิกายของไท่ การสร้าง
โบสถ์วิหารให้หันหน้าไปทางทิศตะวันออก เพื่อมุ่งหวังให้สาธุชนผู้เข้าไปสักการะได้ไหว้
ท้าวพุทธปฏิมาประธานที่ประดิษฐานในโบสถ์วิหารและพระพุทธเจ้า ณ แกนสีขาวใน
คราวเดียวกันนั้นเอง ตามทัศนะว่า

“.....เราถือพระพุทธศาสนาทางลัทธิมหายานมาก่อนเป็นแน่.....เช่นเข้าใจ
ว่าพระนิพพานเป็นเชิงเขาแก้วนั้นก็คือเชิงสีขาวคือลัทธิมหายาน ทำ
โบสถ์หันหน้าไปทางตะวันออกนั้นก็เป็นที่ลัทธิมหายาน เพราะเขาถือว่า
พระอมิตาภะประทับอยู่ ณ สีขาวคือทางทิศตะวันตกแห่งโลกเรา เมื่อไหว้
พระจะได้ศรัทธาทิศที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่”

(สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2504: เล่ม 5 หน้า 8)

สีขาวที่ตั้งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จสถิตเสวยสุขารมย์อยู่นั้น เป็นต้นแดนที่
อยู่ไกลโพ้นไปทางเบื้องตะวันตก ดังที่กล่าวไว้ในอภินิหารยสุตรของฝ่ายมหายาน ว่า

“.....ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ เขตวนารามของอนาถ-
ปิณฑทใน กรุงศราวดี พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ใหญ่ประมาณ 1250
พระองค์ จำนวนเป็นพระอรหันต์มีชื่อเสีย มีอาทิคือ พระศารีนุตรเถระเจ้า
.....จำคัมภีร์พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสแก่พระศารีนุตรเถระเจ้าว่า จาก
ที่นี้ไป 100,000 โยชน์ เบื้องปัจฉิมทิศยังมีโลกธาตุแห่งหนึ่งชื่อว่า สีขาวดี
ในที่นั้นพระศากยโคตรอรหันตสมุญงุพุทธ (อรหันตสัมมาสัมพุทธ) เจ้า ผู้
ทรงนามว่า อภินิหารย เสด็จสถิตเสวยสุขารมย์และเสด็จพระธรรมอยู่ใน
บัดนี้.....”

(พระวราห์เอก พระองค์เจ้าธานีนิวัต, 2483: 1-2)

สรุปแล้วคติเรื่องการจัดเขาทิศตะวันออกเป็นแกนหมวยในการหันหน้าอาคาร
โดยเฉพาะอย่างยิ่งโบสถ์วิหารไปสู่นั้น มีที่มาจาก 3 กระแส คือ

1. ทิศตะวันออกถือเป็นทิศมงคลด้วยเป็นทิศแห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

2. แดนพุทธภูมิอันเป็นสถานที่ประสูติ ตรัสรู้ และนิพพาน ของพระพุทธเจ้าอยู่ทางทิศตะวันตกของไทย การสร้างโบสถ์วิหารให้หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ยังผลให้ผู้เข้าไปกราบไหว้พระพุทธรูปปฏิมาประธานภายใน จักได้กราบไหว้แดนพุทธภูมิด้วยในเวลาเดียวกัน
3. แดนสุขาดีที่ซึ่งพระพุทธองค์ประทับเสวยสุขารมณ์อยู่ทางเบื้องตะวันตกแห่งโลกเรา โดยเหตุนี้ โบสถ์วิหารที่สร้างให้หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ย่อมเชื้อให้ผู้เข้าไปกราบไหว้พระพุทธรูปปฏิมาประธานภายใน จักได้กราบไหว้พระพุทธองค์ ณ แดนสุขาดีด้วยในคราวเดียวกัน

ทั้งนี้ทั้งนั้น ที่มาทั้ง 3 ประการข้างต้นสอดคล้องต้องกันเป็นอย่างดี ดังคำกล่าวของสถาปนิกนักผังเมืองที่ทำให้สามารถสร้างจินตภาพได้ชัดเจนว่า

“ทำไมชาวไทยสร้างวัด สร้างโบสถ์วิหารให้หันหน้าสู่ทิศตะวันออก? ตอบได้ว่า ที่ทำเช่นนั้น เป็นด้วยคติความเชื่อว่า ทิศตรงกันข้ามคือทิศตะวันตก นั้นเป็นแดนสุขาดีหรือพุทธเกษตร.....

ด้วยเหตุนี้ เมื่อเราไปยืนไหว้พระโดยหันเข้าสู่หน้าวัดพระสิงห์ที่นครเชียงใหม่ เราจึงได้ไหว้สิ่งเคารพบูชาทางด้านตะวันตกในขณะเดียวกันถึง 6 สิ่ง ตามลำดับ ดังนี้ คือ พระพุทธรูปในวิหาร 1 พระธาตุเจดีย์หลังวิหาร 1 เวียง (วัด) สวนดอก 1 พระธาตุดอยสุเทพ 1 แดนพุทธภูมิชมพูทวีป 1 และพระอมิตาภะพุทธ ๓ สุขาดี 1”

(นิจ วิทยะธีระนันท์, 2537: 5)

คติไทยเกี่ยวกับทิศทางของอาคารมีเรื่องราวด้วยทิศหัวนอน-ตีนนอน ซึ่งทิศหัวนอนหมายถึงทิศใต้ การวางอาคารตามตะวัน ซึ่งหมายถึงวางให้แนวยาวของอาคารทอดไปตามแนวตะวันออก-ตะวันตก การหันหน้าอาคารสู่แม่น้ำ ซึ่งในอดีตนั้นแม่น้ำเป็นทางสัญจรสายหลัก และการหันหน้าอาคารไปทางตะวันออก ซึ่งเป็นไปตามความเชื่อทางพุทธศาสนา ทั้งนี้ การยึดคติอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างร่วมกันในการสร้างสรรค์ของช่างในอดีตขึ้นอยู่กับบริบทของสถาปัตยกรรมแต่ละกรณีเป็นสำคัญ

แนวแกน

โดยนัยความหมาย แนวแกน (axis) คือแนวเส้นตรงที่พาดผ่านส่วนสำคัญของอาคาร เปรียบเสมือนเส้นแกนหลักของอาคาร ซึ่งใช้เป็นแนวอ้างอิงในการออกแบบ

อาคารให้มีความสมดุล ทั้งนี้ แนวแกนจะปรากฏให้เห็นได้ชัดว่าเป็นรูปธรรมเมื่อแสดงไว้ในแบบทางสถาปัตยกรรม เมื่อถ่ายทอดแบบทางสถาปัตยกรรมลงสู่สิ่งปลูกสร้างบนพื้นโลก แนวแกนจะไม่ปรากฏ มีสถานะเป็นเพียงแนวเส้นตรงในจินตภาพเท่านั้น

แนวแกนแบ่งออกเป็น 2 ประเภทตามความสัมพันธ์กับพื้นผิวโลก ได้แก่ แนวแกนนอน (horizontal axis) ซึ่งหมายถึงแนวแกนที่ขนานกับพื้นผิวโลก และแนวแกนตั้ง (vertical axis) ซึ่งหมายถึงแนวแกนที่ตั้งฉากกับพื้นผิวโลก ในการก่อรูปก่อร่างของอาคารหนึ่ง ๆ แนวแกนนอนและแนวแกนตั้งร่วมกันทำหน้าที่เป็นแนวอ้างอิงหลักอย่างสัมพันธ์กัน

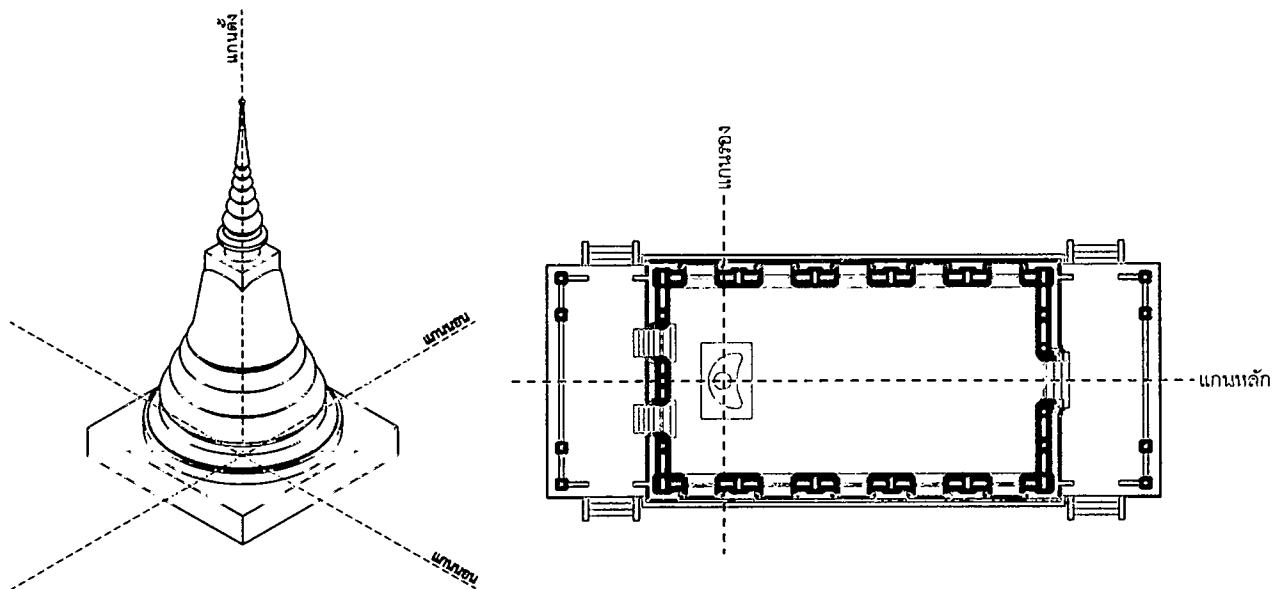
สำหรับพุทธสถาปัตยกรรมก็เป็นเช่นเดียวกับสถาปัตยกรรมในศาสนาอื่น ๆ คือ ครอบครองพื้นที่บนผิวโลกโดยมีแกนนอนเป็นเส้นอ้างอิงหลักในการสร้างมณฑล แล้วค่อย ๆ ยุคเพิ่มพูนปริมาตรขึ้นสู่เบื้องบนโดยมีแกนตั้งเป็นเส้นอ้างอิงหลัก หากพิจารณาสถาปัตยกรรมประเภทเจดีย์ (ภาพ 2-9) จะเห็นภาพได้ชัดเจน แผนผังวงกลมของเจดีย์มีแนวแกนนอนซึ่งคือเส้นผ่าศูนย์กลางกำกับอยู่ ขณะที่แกนตั้งคือเส้นที่ตัดจากจุดศูนย์กลางของวงกลมขึ้นไปตามแนวตั้ง อันเป็นแกนกลางที่ปริมาตรของเจดีย์เกิดขึ้นโดยรอบ

ภาพ 2-9 (ซ้าย) ภาพสามมิติของเจดีย์แสดงแกนนอนและแกนตั้ง

(ที่มา: ผู้วิจัย, กันยายน 2557)

ภาพ 2-10 (ขวา) แผนผังโบสถ์แบบมาตรฐาน ก แสดงแกนหลักและแกนรอง

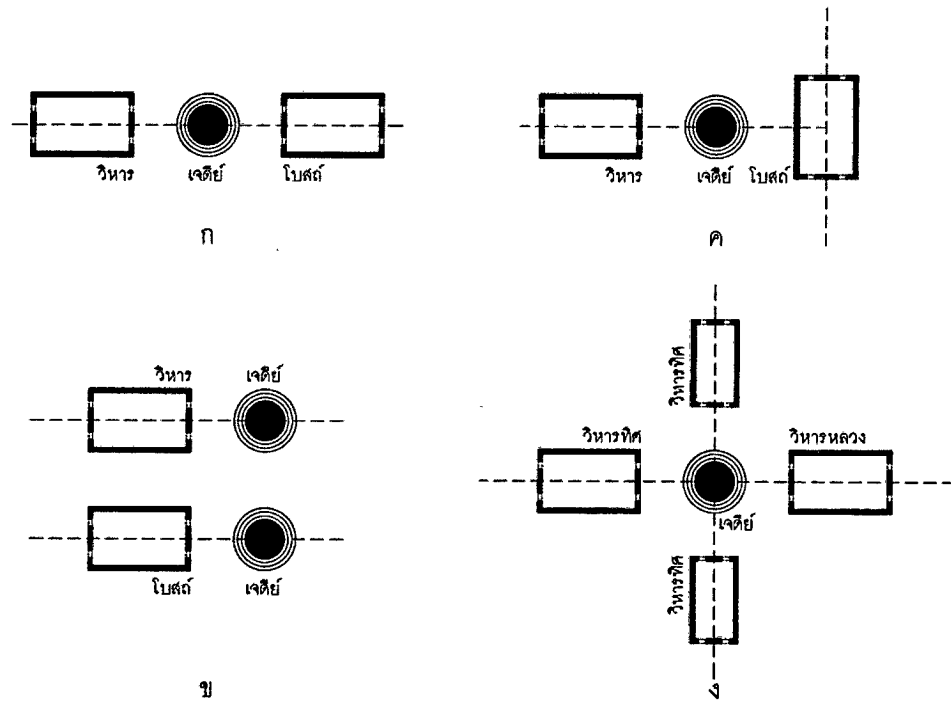
(ที่มา: ผู้วิจัย, ธันวาคม 2556)

เมื่อพิจารณาตามความสำคัญ แนวแกนแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทเช่นกัน คือ แนวแกนหลักและแนวแกนรอง กรณีอาคารที่มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าอย่างโบสถ์วิหาร (ภาพ 2-10) เป็นตัวอย่างที่ทำให้ภาพชัด โดยแนวแกนหลักนั้นเป็นแนวเส้นตามความยาว

ของอาคารที่ลากผ่านกึ่งกลางด้านสกัดหน้าและหลัง ส่วนแนวแกนรองเป็นแนวเส้นที่ ขวางกับแนวแกนหลักซึ่งลากผ่านกึ่งกลางประตูทางเข้าด้านข้างหรือลากผ่านกึ่งกลาง ตำแหน่งที่ประดิษฐานพุทธปฏิมาประธาน

การจัดระเบียบแนวแกน แนวแกนเป็นเครื่องมือสำคัญในการวางผังอาคาร วิธีการวางผังสถาปัตยกรรมไทยที่มีแบบแผนชัดเจนที่สุดเห็นจะไม่มีใดเทียบการวางผัง เขตพุทธาวาสของสถาปัตยกรรมวัด โดยเฉพาะกลุ่มอาคารหลักอันประกอบด้วย เจดีย์ วิหาร โบสถ์ สามารถแบ่งแยกการวางผังตามการจัดระเบียบแนวแกน (นอน) ได้ ดังนี้

ภาพ 2-11 แผนภูมิการจัด
ระเบียบแนวแกนแบบต่าง ๆ
(ที่มา: ผู้วิจัย, ธันวาคม 2556)

1. แนวแกนเดี่ยว แผนผังแบบแนวแกนเดี่ยวเป็นการวางอาคารเรียงอยู่ในแนว ตรงกัน กล่าวคือมีแนวแกนหลักแนวเดียว ถือเป็นการวางผังพุทธาวาสแบบแผนเก่าแก่ ที่สุด ในพุทธสถานที่มีพระมหาธาตุเจดีย์เป็นองค์ประธานและมีพระวิหารประกอบ มี การจัดแผนผังแบบแนวแกนเดี่ยว ดังที่ นารถ โพธิประสาท (2514: 31) กล่าวไว้ว่า

“....ภายหลังที่ได้สร้างพระสถูปเจดีย์ (ธาตุเจดีย์) แล้ว มักสร้างวิหารขึ้น ด้วยพร้อม ๆ กันเพื่อให้บำเพ็ญกุศล การวางผังของวิหารโดยปกติหันด้าน สกัดด้านใดด้านหนึ่งไปยังพระสถูปเจดีย์และวางศูนย์กลางให้อยู่ในแนว เดียวกัน”

พระมหาธาตุเจดีย์ซึ่งตั้งเด่นเป็นองค์ประธานโดยมีพระวิหารสำหรับประกอบ พิธีกรรมอยู่ด้านหน้านั้น เป็นแบบแผนที่พัฒนามาจากเจดีย์สถาน ถ้าวินิจฉัยของพุทธ-

สถานที่ในอินเดียที่มีเจดีย์ประดิษฐานอยู่ตอนท้าย ภายหลังแล้วเมื่อมีการย้ายมาสร้างวิหารในที่แจ้ง เจดีย์จึงแยกออกไปประดิษฐานอยู่หน้าวิหาร แต่ยังคงวางอยู่ในตำแหน่ง แนวแกนเดียวกัน (สมคิด จิระทัศน์กุล, 2543: 29)

สำหรับพุทธาวาสที่พัฒนาขึ้นในระยะเวลาซึ่งประกอบด้วยเจดีย์วิหาร โบสถ์ การวางผังแบบแนวแกนเดียวใช้วิธีประดิษฐานเจดีย์ไว้ตรงกลาง และวิหารและโบสถ์อยู่คนละด้านของเจดีย์ โดยเรียงตัวอยู่ในแนวแกนเดียวกัน (ภาพ 2-11ก) ดังปรากฏที่วัด ปทุมวนาราม กรุงเทพมหานคร วัดเขมาภิเษกจันทบุรี จังหวัดเพชรบุรี เป็นต้น

2. แนวแกนขนาน การพัฒนาใช้แนวแกนหลักมากกว่า 1 แนวแกน วิธีการหนึ่งคือการตั้งแนวแกนขึ้นสองแนวขนานกัน และวางอาคารหลักบนแนวแกนทั้งสอง แนวแกนหนึ่งกำหนดวางเจดีย์และวิหาร อีกแนวแกนหนึ่งวางเจดีย์และโบสถ์ (ภาพ 2-11ข) ดังกรณีพุทธาวาสวัดสุวรรณาราม กรุงเทพมหานคร เป็นต้น

3. แนวแกนฉาก อีกวิธีหนึ่งของการพัฒนาใช้สองแนวแกนในการวางผัง คือการวางแนวแกนทั้งสองในลักษณะตั้งฉากกัน โดยการประดิษฐานองค์เจดีย์เป็นประธานมีวิหารอยู่ด้านหน้าของเจดีย์ ขณะที่โบสถ์ที่วางอยู่ด้านหลังของเจดีย์นั้นวางขวางในแนวตั้งฉาก (ภาพ 2-11ค) ดังปรากฏที่วัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร เป็นต้น กรณีการวางผังพุทธาวาสวัดสุทัศนเทพวรารามก็มีการจัดระเบียบแบบแนวแกนฉากเช่นเดียวกัน หากแต่ไม่มีพระเจดีย์ โดยมีพระวิหารวางอยู่ด้านหน้า ส่วนพระอุโบสถซึ่งอยู่ด้านหลังนั้นวางขวางกับพระวิหาร การวางผังเช่นนี้เกิดจากการจัดระเบียบแนวแกนหลักของพระวิหารและพระอุโบสถในลักษณะตั้งฉากกัน ซึ่งนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย ชนวิทย์ เจริญสกุล (2526: 28) กล่าวว่า

“.....อาจจะด้วยเจตนาที่ให้เป็นวัดศูนย์กลางของพระนครมาแต่ต้นจึงสร้างวัดนี้ให้มีขนาดใหญ่ที่สุด และมีการออกแบบวางผังกลุ่มอาคารและตัวอาคารที่สง่างามที่สุดในสมัยรัตนโกสินทร์ และเป็นแผนผังอาคารรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส (cosmic layout) ที่ชาวสมัยรัชกาลที่ 3 ได้คิดค้นออกแบบขึ้นใหม่เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย”

4. แนวแกนกากบาท เป็นการจัดระเบียบแนวแกนที่ประกอบด้วยแนวแกนหลัก 2 แนววางขวางกันในลักษณะตั้งฉาก แผนผังพุทธาวาสที่มีการจัดระเบียบแนวแกนแบบกากบาทมักมีเจดีย์ประดิษฐานเป็นองค์ประธาน โดยมีวิหารหลวงและวิหารทิศล้อมรอบทั้งสี่ด้าน (ภาพ 2-11ง) ดังกรณี พุทธาวาสวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร เป็นอาทิ (สมคิด จิระทัศน์กุล, 2543: 31) ทั้งนี้ แผนผังพุทธาวาสวัด

ราชบัณฑิตยสถานมีลักษณะพิเศษในประการที่พระกระเบียงคดชักแนวเป็นวงกลมเชื่อมต่อพระวิหารหลวงและพระวิหารทิศล้อมรอบเจดีย์ประธาน

ความสัมพันธ์กับบริบท แกนนอนของพุทธสถาปัตยกรรมได้รับการจงใจวางให้สัมพันธ์กับ**ทิศทั้งสี่** คือ ตะวันออก ตะวันตก เหนือ และใต้ เป็นสำคัญ แนวแกนกากบาทของแผนผังเจดีย์ซึ่งเป็นรูปวงกลม คือเส้นกากบาทบนผิวโลกที่อ้างอิงมาจากการโคจรของดวงอาทิตย์ในรอบวันตลอดปี ในการโคจรตั้งแต่รุ่งอรุณจนถึงสนธยา ดวงอาทิตย์ได้กำหนดเส้นแกนตะวันออก-ตะวันตกขึ้น การที่ดวงอาทิตย์เบนไปทางทิศใด (หรือทิศเหนือ) เมื่อโคจรถึงจุดสูงสุดในตอนเที่ยงวัน และการเบนไปทางทิศเหนือ (หรือทิศใต้) เมื่อโคจรถึงจุดต่ำสุดในตอนเที่ยงคืน ก่อให้เกิดเส้นแกนเหนือ-ใต้ขึ้นที่ผิวโลก (เอเดรียน สนอกกราส, 2537: 29)

แนวแกนกากบาทของแผนผังเจดีย์ซึ่งสัมพันธ์กับทิศทั้งสี่ปรากฏชัดในมหาสถูปสาญจีอันเป็นต้นแบบของพุทธเจดีย์ที่พัฒนาในลำดับต่อ ๆ มา จริงอยู่ที่แผนผังวงกลมของสถูปนั้นยากต่อการอ้างอิงกับทิศใด ๆ แต่ขุมประตู่ทั้ง 4 ทิศคือสัญลักษณ์ที่แสดงความสัมพันธ์กับทิศทั้งสี่อย่างชัดเจน พุทธเจดีย์ที่พัฒนาขึ้นในระยะหลังในดินแดนต่าง ๆ ยังคงให้ความสำคัญกับทิศทั้งสี่ไม่เปลี่ยนแปลง

“สถูปมีวิวัฒนาการจากหลุมหรือเนินดินสำหรับฝังศพ.....สถูปในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชที่สาญจียังคงลักษณะที่ไม่ต่างไปจากที่มามากนักโดยสร้างเป็นทรงครึ่งวงกลม มีรั้วล้อมรอบ และมีขุมประตู่ (โตรณะ) ทั้ง 4 ทิศ ยอดของสถูปจะประกอบด้วยบังลังก์สี่เหลี่ยมและยอดฉัตร.....ต่อมาการสร้างสถูปก็พัฒนาไปสู่การสร้างเจดีย์รายล้อมรอบสถูปประธานในทิศทั้ง 4 เช่นที่สถูปปฐมเวรี”

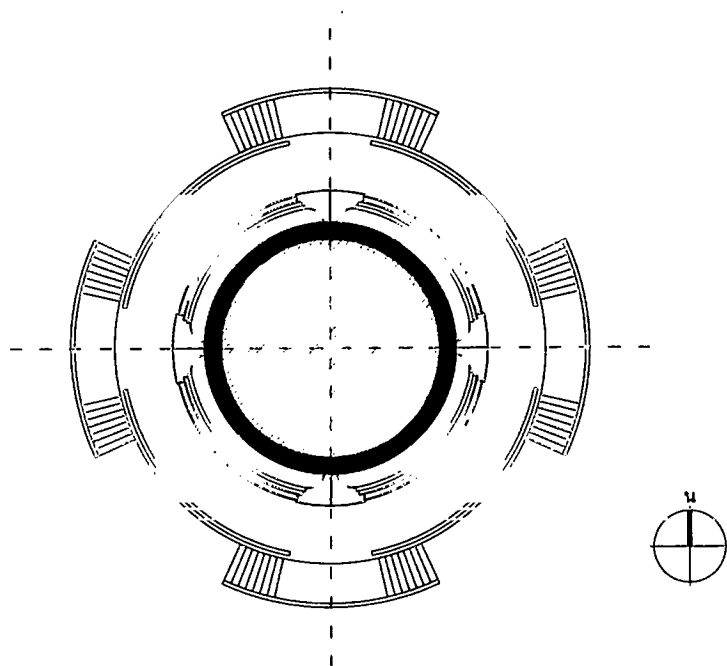
(วรรณวิภา สุนตต์ตา, 2548: 158-159)

พุทธเจดีย์ไทยซึ่งรับอิทธิพลจากอินเดียผ่านลังกายังคงยึดหลักการวางแนวแกนของผังอย่างสัมพันธ์กับทิศทั้งสี่ (ภาพ 2-12) ในเจดีย์ที่มีเจดีย์ทิศเป็นส่วนประกอบด้วย จะเห็นภาพชัดว่า เจดีย์ทิศนั้นวางตามตำแหน่งทิศทั้งสี่ ทำนองเดียวกับเจดีย์ที่มีขุมคูหายื่นออกมาจากองค์เจดีย์ ขุมคูหาเหล่านั้นจะได้รับการกำหนดให้หันออกสู่ทิศทั้งสี่เสมอ บรรดาอาคารที่สร้างขึ้นเป็นอาคารบริวารก็พลอยมีแนวแกนอิงตามทิศทั้งสี่ตามไปด้วย ดังข้อสังเกตที่ว่า

“.....หากพิจารณาเฉพาะวัดมหาธาตุบรรดาที่มีอยู่กระจัดกระจายทั่วประเทศไทยเราอาจสังเกตแนวคิดหลักในการวางผังสถาปัตยกรรมภายใน

บริเวณวัดได้ว่า คนไทยถือเอาพระมหาธาตุเจดีย์เป็นหลักของวัด แล้วจึงก่อสร้างอาคารสถานที่อื่น ๆ ออกไปตามแนวแกนในทิศทั้งสี่”

(ธาทษา จันทราภาณุ, 2534: 56)

เจดีย์ที่มีวิหารสำหรับประกอบพิธีกรรมสักการบูชาอยู่ด้านหน้า แนวแกนตะวันออก-ตะวันตกของเจดีย์และวิหารย่อมอยู่ในแนวเดียวกัน โดยวิหารหันเข้าด้านสกัดซึ่งเป็นด้านหน้าออกสู่ทิศตะวันออก อาคารบริวารอื่น ๆ เช่น วิหารคด วิหารทิศ เป็นต้น ที่สร้างขึ้นภายหลังย่อมมีแนวแกนอิงตามทิศทั้งสี่อย่างสอดคล้องกัน

ขณะที่แกนตั้งของเจดีย์มีความสัมพันธ์กับแกนโลก ในทวารวดีสมัย ๑๒-๑๓ ศตวรรษเป็นสถานที่บรรจุอัฐิธาตุของผู้ครองแคว้นหรือเจ้าเมือง แต่ในทวารวดีสมัย ๑๔-๑๕ ศตวรรษ เจดีย์คือสัญลักษณ์ของจักรวรรดิที่ได้รับการจำลองไว้บนพื้นโลก ดังที่ วรรณวิภา สุเนตต์ตา (2548: 158) กล่าวว่า “โครงการที่อธิบายศูนย์กลางจักรวรรดิหรือเขาพระสุเมรุด้วยวงกลมและสี่เหลี่ยมที่แกนตั้งจาก คือสัญลักษณ์ของสถาปัตยกรรมประเภทสถูป”

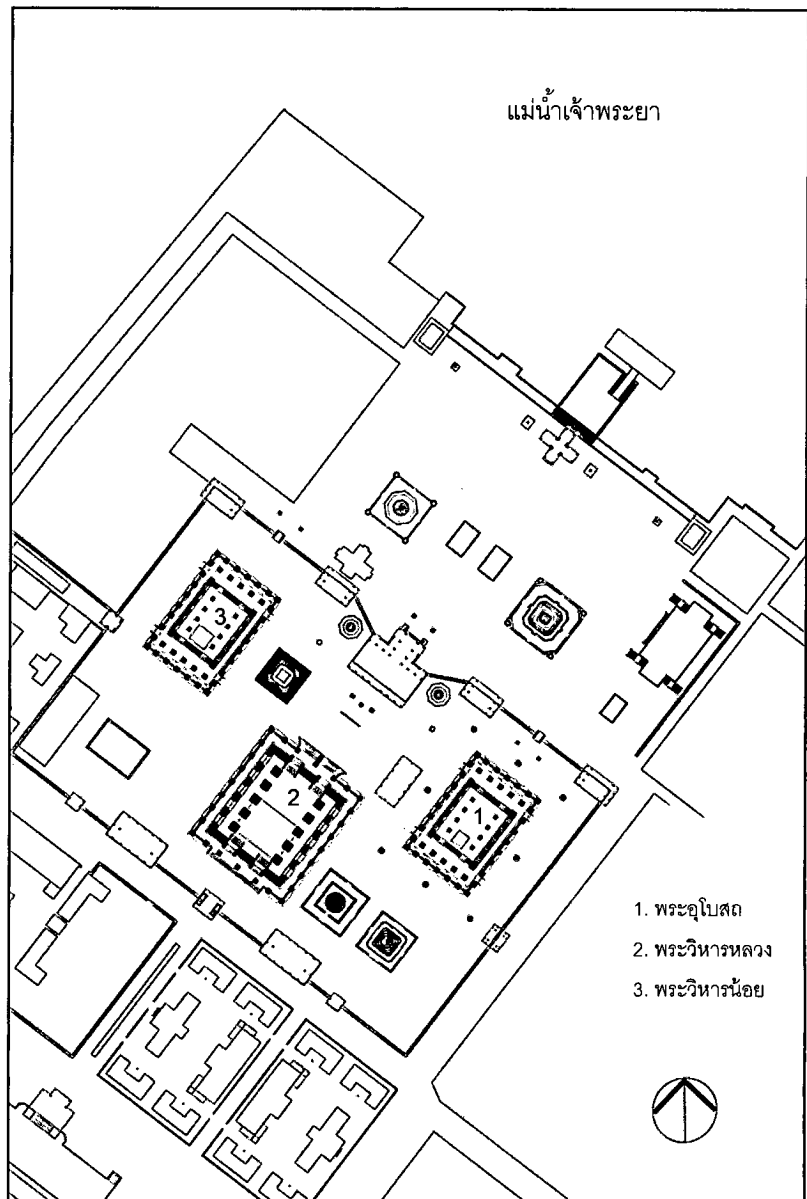
แกนตั้งถือเป็นโครงสร้างสำคัญของสถูปเจดีย์ซึ่งมีการก่อรูปสูงขึ้นไปจากพื้นดิน สถูปเจดีย์เปรียบเป็นเขาพระสุเมรุจึงมีความหมายของการเป็นศูนย์กลาง เช่นเดียวกับที่เขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของจักรวรรดิ แกนตั้งที่ทำมุมฉากกับพื้นผิวโลกคือเส้นตรงที่ต่อมาจากจุดศูนย์กลางของโลก ทำให้เจดีย์ไม่ว่าจะตั้งอยู่ ณ จุดใดบนโลกดำรงความเป็นศูนย์กลางของจักรวรรดิจำลองหนึ่ง ๆ นอกจากนี้ แกนตั้งยังเป็นแกนที่เชื่อมต่อ

ภาพ 2-12 แกนพื้นเจดีย์ แสดงการวางสัมพันธ์กับทิศทั้งสี่ (ที่มา: ผู้วิจัย, เมษายน 2557)

ภาพ 2-13 แผนผังวัดกัลยาณมิตร พระอุโบสถและพระวิหารวางหันหน้าไปทางแม่น้ำเจ้าพระยา

(ที่มา: ปรับปรุงจาก พระปริยัติธาดา และ ธัชชัย ยอดพิชัย, 2553:29)

โลกนี้กับภพภูมิอื่น ๆ อีกด้วย ดังคำกล่าวว่า “เสาหลักของโครงสร้างพระสถูปจะเป็นเสาแกนที่ตั้งฉากตรงศูนย์กลางองค์พระสถูป เสาหลักนี้ถือเป็นสัญลักษณ์ของแกนโลก (*axis mundi*) และเป็นเส้นเชื่อมต่อกับโลกนี้กับจุดกึ่งกลางของภพภูมิอื่น ๆ” (เอเดรียน สโนดกราส, 2537: 159)

อีกสิ่งหนึ่งซึ่งใช้เป็นหลักอ้างอิงในการวางแนวแกนคือ **ลำน้ำ** แต่ไหนแต่ไรมาแล้วที่คนไทยยึดเอาแม่น้ำลำคลองเป็นแหล่งในการตั้งถิ่นฐาน และมีคติในการหันหน้าอาคารบ้านเรือนไปทางลำน้ำ ด้วยลำน้ำเป็นทางสัญจรสายหลักจึงเป็นทางเข้า-

ออกบ้านเรือน แม้วัดวาซึ่งเกาะติดอยู่กับชุมชนก็ยึดถือกันเหนียวตไปทางลำน้ำ เช่นเดียวกัน ยั่วยุให้บรรดาอาคารต่าง ๆ ภายในวัดวาโดยยึดหลักการหันหน้าไปทางลำน้ำตามไปด้วย คติการให้ความสำคัญกับการหันด้านหน้าอาคารไปทางทิศแม่น้ำ เพราะถือว่าเป็นทิศแห่งการศรัทธาขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า (สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, 2539: 127; พูลหลวง, 2546: 76)

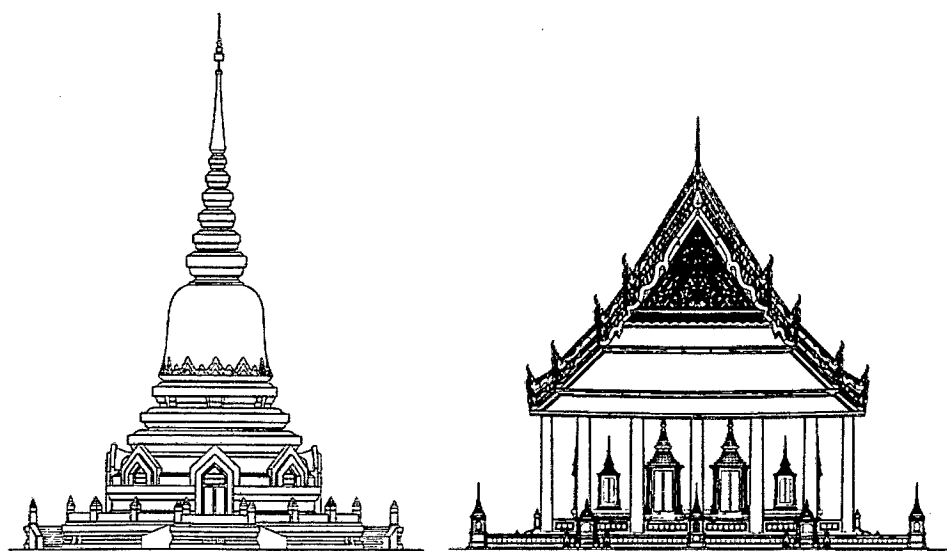
การหันเอาด้านหน้าของอาคารไปทางลำน้ำ หมายความว่าแนวแกนหลักของอาคารวางตัวจากกับแนวลำน้ำ ขณะที่แนวแกนรองซึ่งตั้งฉากกับแนวแกนหลักขนานไปกับแนวลำน้ำนั้น กรณีที่ลำน้ำทอดตัวอยู่ในแนวเหนือ-ใต้ บรรดาพุทธสถาปัตยกรรมที่ตัวอยู่ทางฝั่งตะวันตกซึ่งวางหันหน้าสู่ลำน้ำ ก็หันหน้าไปสู่ทิศตะวันออกด้วยในเวลาเดียวกัน ยั่วยุให้แนวแกนของอาคารวางอย่างสัมพันธ์กับลำน้ำและทิศที่หันไปพร้อม ๆ กัน ส่วนพุทธสถาปัตยกรรมที่ตัวอยู่ทางฝั่งตะวันออก ก็ยึดถือหันหน้าอาคารสู่แม่น้ำ แม้ว่าจะเป็นการหันไปทางทิศตะวันตกซึ่งขัดกับคติการหันสู่ตะวันออกที่เคยยึดถือกันก็ตาม ทั้งนี้ กรณีที่หันแนวแกนของอาคารอย่างสัมพันธ์กับลำน้ำและทิศที่หัน

ในกรณีวัดที่ตัวอยู่ริมลำน้ำช่วงที่ทอดแนวไม่ตรงทิศหลัก การวางผังพุทธสถาปัตยกรรมทั้งหลายภายในวัดโดยหันเอาด้านหน้าไปทางลำน้ำ (ภาพ 2-13) หรืออีกนัยหนึ่ง การวางแนวแกนของอาคารให้สัมพันธ์กับลำน้ำ ย่อมหมายความว่าแนวแกนอาคารไม่สัมพันธ์กับทิศที่หัน กรณีเช่นนี้บ่งบอกว่า การหันหน้าหรือลำน้ำเป็นหลักในการกำหนดวางแนวแกนอาคารมีความสำคัญกว่าการหันชิงทิศที่หัน (สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, 2539: 130; พูลหลวง, 2546: 74)

ลักษณะสมมาตร-อสมมาตร สมมาตร (symmetry) หมายถึง ลักษณะสมดุลแบบเท่ากันทั้งสองด้านของแนวแกน เมื่อลากเส้นแนวแกนผ่านกึ่งกลางของอาคาร ส่วนของอาคารทั้งสองด้านจะเหมือนกันทุกประการ ส่วนอสมมาตร (asymmetry) หมายถึง ลักษณะสมดุลแบบไม่เท่ากันทั้งสองด้านของแนวแกน เมื่อลากเส้นแนวแกนผ่านกึ่งกลางอาคาร ส่วนอาคารทั้งสองด้านจะไม่เหมือนกัน

กล่าวได้ว่า สถาปัตยกรรมไทยโดยทั่วไปมีการจัดสมดุลในลักษณะ**สมมาตร** ในสถาปัตยกรรมที่มีผังเป็นวงกลมอย่างเจดีย์ เส้นแกนขนานแนวตะวันออก-ตะวันตก หรือแนวเหนือ-ใต้ซึ่งผ่านศูนย์กลางของวงกลมย่อมแบ่งอาคารทั้งสองฟากออกเท่า ๆ กัน พิจารณาในรูปถื่น เส้นแกนที่วิ่งจากจากกึ่งกลางฐานตรงตั้งขึ้นไปผ่านยอดแหลมที่จุดสูงสุดจะแบ่งส่วนที่ซ้ายและขวาของเจดีย์ออกเท่า ๆ กันเช่นเดียวกัน

ทำนองเดียวกับสถาปัตยกรรมที่มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส เช่น มณฑป บุษบก หอระฆัง เป็นต้น เส้นแกนนอนที่ลากผ่านจุดกึ่งกลางด้านอันเป็นคู่ตรงข้ามของสี่เหลี่ยมจะไปแบ่งส่วนของอาคารออกเป็นปีกซ้ายและขวาที่มีลักษณะเหมือนกันทุกประการ ลักษณะเดียวกันนี้จะเกิดขึ้นในรูปด้านด้วยเมื่อลากเส้นแกนตั้งที่เชื่อมต่อบริเวณจุดกึ่งกลางฐานและยอดแหลมของอาคาร

ภาพ 2-14 (ซ้าย) พระเจดีย์วัด
พระศรีมหาธาตุ รูปด้าน
เหมือนกันทั้งสี่ด้าน
(ที่มา: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532: 101)

ภาพ 2-15 (ขวา) รูปด้านหน้า
พระอุโบสถวัดพระเชตุพน
วิมลมังคลาราม
(ที่มา: พระราชนิพนธ์, 2552: 195)

ทั้งนี้ อาคารที่มีผังเป็นรูปวงกลมและสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีรูปด้านหน้าและรูปด้านข้างที่เหมือนกัน หรืออีกนัยหนึ่ง มีรูปด้านเหมือนกันทั้งสี่ด้าน ลักษณะสมดุลง่ายแบบสมมาตรจึงปรากฏที่อาคารทุกด้าน (ภาพ 2-14) แตกต่างออกไปในอาคารที่มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เช่น โบสถ์ วิหาร การเปรียญ เป็นต้น สถาปัตยกรรมดังกล่าวมีด้านสกัดเป็นด้านหน้าและด้านหลังซึ่งไม่เหมือนกับด้านหรืออันเป็นด้านข้าง และลักษณะสมมาตรจะปรากฏที่ด้านหน้า (ภาพ 2-15) (และด้านหลัง) และอาจปรากฏที่ด้านข้างของอาคารด้วย ในสถาปัตยกรรมที่ยกย่องผังเป็นแบบตรีมุข จตุรมุข อาทิจตุรัส (ภาพ 2-16) พระที่นั่งในพระราชวัง ช่างยังคงยึดหลักสร้างสมดุลง่ายแบบสมมาตรไม่เปลี่ยนแปลง

เป็นที่น่าสังเกตว่า แขนงของสถาปัตยกรรมไทยซึ่งเป็นรูปวงกลม สี่เหลี่ยมจัตุรัส และสี่เหลี่ยมผืนผ้า นั้น มีลักษณะเป็นอาคารเดี่ยวที่แยกออกตามประโยชน์ใช้สอยแต่ละประเภท แล้วเชื่อมต่อกันด้วยลาน จนเมื่ออิทธิพลจากสถาปัตยกรรมแบบคลาสสิกจากตะวันตกแพร่เข้ามา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 5 ยังผลให้เกิดมีสถาปัตยกรรมไทยที่เปลี่ยนแปลงการจัดผังไปจากเดิมขึ้น น่าจะกล่าวได้ว่า พระที่นั่ง

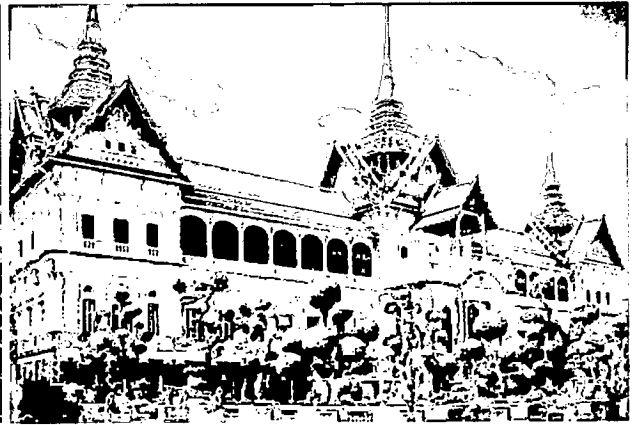
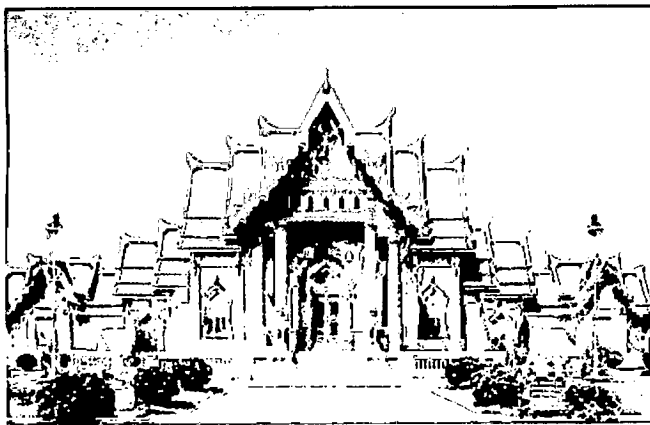
จักรัณเภาปราสาทในพระบรมมหาราชวังคือต้นแบบของการจัดผังสถาปัตยกรรมไทยในลำดับต่อมา พระที่นั่งองค์สำคัญนี้ออกแบบโดยสถาปนิกชาวอังกฤษ จอห์น คลูนิส (John Clunis) เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมคลาสสิกที่มีเค้าเป็นรูปตัว E คือเป็นลักษณะอาคารยาวที่มีมุขประธานอยู่ตรงกลาง และมีมุขที่ริมทั้งสองข้างค้ำย

“ส่วนพระเจ้าคานันเคิมสถาปนิกได้ออกแบบให้ที่พระเจ้าเป็นทราโคม แต่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการได้กราบบังคมทูลขอให้เปลี่ยนเป็นพระเจ้าปราสาททองโบราณราชประเพณี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทราวีพระราชดำริคล้อยตาม พระที่นั่งองค์นี้จึงมีลักษณะผสมระหว่างตัวอาคารที่เป็นแบบคลาสสิกกับพระเจ้าแบบไทยเดิมในรูปปราสาท” (ภาพ 2-17)

(สมชาติ จีศิริอารักษ์, 2553: 103)

ภาพ 2-16 (ซ้าย) พระอุโบสถแบบจักรพรรดิเบญจมาศพิตร
คูศวนาราย
(ที่มา: ผู้วิจัย, 2539)

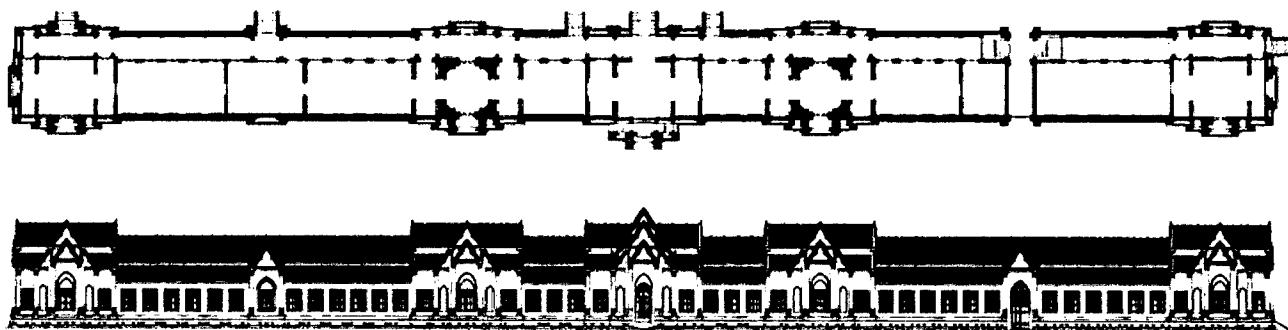
ภาพ 2-17 (ขวา) พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท
(ที่มา: ผู้วิจัย, 2540)

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทก่อสร้างแล้วเสร็จโดยได้มีการเฉลิมพระราชมนเทียรในปี พ.ศ. 2425 ในทางสถาปัตยกรรม ภาพหลักฐานชาวไทยที่ครอบครองบนแผนผังอาคารคลาสสิกของตะวันตกนั้นเป็นขอแปลกใหม่ ภายหลังได้มีอาคารทรงไทยที่ใช้ผังอย่างตะวันตกเกิดขึ้นตามมาเป็นลำดับ เช่น หอสมุดวชิรญาณ (ภาพ 2-18) (เปิดทำการ 2459) อาคารเรียนคณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (สร้างเสร็จ 2470) อาคารเรียนโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย (สร้างเสร็จ 2475)

แม้ว่าสถาปัตยกรรมไทยที่ก่อรูปขึ้นบนแผนผังแบบตะวันตกทำให้อาคารคลุมพื้นที่ขนาดใหญ่ขึ้นและสามารถบรรจุประโยชน์ใช้สอยมากกว่า 1 ประเภทไว้ในอาคารเดียวได้ การจัดแผนผังและรูปถ้านหน้า-หลังยังยึดหลักสมดุลแบบสมมาตรเช่นเดิม และยังมีปรากฏสืบเนื่องต่อมาในอาคารราชการแบบไทยประยุกต์จากการออกแบบโดย

กรมโยธาธิการ เช่น อาคารกระทรวงทบวงกรมสองฟากถนนราชดำเนินนอก ศาลากลาง
จังหวัดต่าง ๆ เป็นต้น

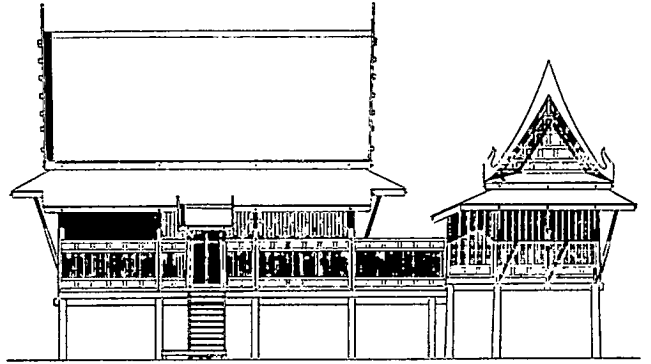
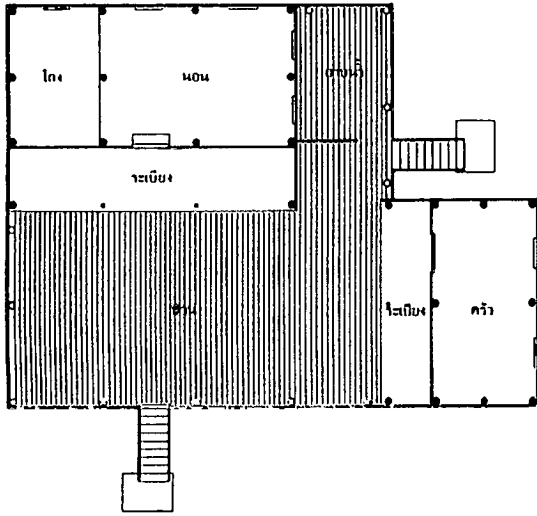
ภาพ 2-18 หอสมุดวชิรญาณ
ผังพื้น (บน) และรูปด้านหน้า
(ขวา)
(ที่มา: สมคิด จิระทัศนกุล, กันยายน
2556)

การจัดสมดุลในลักษณะสมมาตรปรากฏในสถาปัตยกรรมประเภทเรือนราษฎร
เป็นหลัก เรือนไทยที่เป็นเรือนของราษฎรทั่วไปเป็นเรือนหมู่ เนื่องจากแยกประโยชน์ใช้
สอยออกเป็นเรือนย่อยตามกิจกรรมการอยู่อาศัยแต่ละประเภท โดยมีลานเล่นเชื่อม
เรือนทั้งหมดเข้าเป็นที่อยู่อาศัยหลังเดียวกัน เรือนสำหรับครอบครัวขนาดเล็ก อย่างน้อย
ประกอบด้วยเรือนนอนหลังหนึ่งกับเรือนครัวอีกหลังหนึ่ง ในเรือนของครอบครัวขนาด
ใหญ่มีเรือนนอนมากกว่า 1 หลัง และอาจมีห้องหนึ่ง ห้องก เพิ่มเติมตามหน้าตาสถาปัตยกรรมของ
ผู้เป็นเจ้าของ

ที่อยู่อาศัยของราษฎรทั่วไปไม่ว่าจะเป็นเรือนขนาดเล็กหรือเรือนขนาดใหญ่ ยึด
หลักการจัดผังแบบสมมาตรเสมอ (ภาพ 2-19) นั่นคือเมื่อลากเส้นแกนหลักลงในผัง
อาคาร ส่วนของอาคารทั้งสองฟากของแนวแกนจะไม่เหมือนกัน ลักษณะสมมาตร
เช่นเดียวกันนี้ย่อมส่งผลมาที่รูปด้านของอาคารด้วยเช่นกัน ยกเว้นในเรือนไทยที่เป็นหมู่
กุฏิสงฆ์ หรือหมู่เรือนของเจ้านาย จึงจะใช้หลักการจัดผังอาคารแบบสมมาตร

แนวแกนเป็นเสมือนเส้นสมมติ แต่มีความสำคัญต่อการสร้างสรรค์งาน
สถาปัตยกรรมไทย โดยใช้เป็นเส้นอ้างอิงหลักทั้งในการวางผังและขึ้นรูปอาคารให้มี
ความสมดุล แนวแกนได้รับการวางอย่างสัมพันธ์กับบริบทเสมอ แนวแกนนอนซึ่งขนาน
กับพื้นผิวโลกนั้นอาจสัมพันธ์กับทิศทั้งสี่หรือลำน้ำในกรณีที่อาคารตั้งอยู่ใกล้ลำน้ำ ขณะที่
แนวแกนตั้งซึ่งตั้งฉากกับพื้นผิวโลกสัมพันธ์กับแกนโลก ในงานสถาปัตยกรรมไทยมีการ
จัดระเบียบอาคารสองข้างแนวแกนที่ก่อให้เกิดความสมดุลในลักษณะสมมาตรเป็นส่วน
ใหญ่ โดยเฉพาะในสถาปัตยกรรมวังและวัด ลักษณะสมมาตรนี้ปรากฏทั้งในผังพื้นและ

รูปค้ำของอาคาร แตกต่างออกไปในสถาปัตยกรรมเรือนชาวไททั่วไปที่ใช้วิธีจัดสมดุลแบบอสมมาตรเป็นหลัก

ลำดับ

การวางตัวในทางสถาปัตยกรรมไทย ปรากฏการจัดลำดับ (sequence) การเข้าถึงตำแหน่งอันเป็นศูนย์กลางหรือหัวใจของสถานที่อย่างมีนัยสำคัญ การมีลำดับในผังหมายถึงการนำการจัดเรียงอาคารมาใช้เป็นเครื่องมือ ย้ำผลให้การเข้าสู่อาคารต้องผ่านพื้นที่เข้าไปตามลำดับก่อน-หลังเพื่อเข้าสู่ตำแหน่งศูนย์กลาง

มักพบเสมอว่า อาคารประธานในเขตพุทธาวาสของพุทธสถานไทย เช่น เจดีย์โบสถ์ เป็นต้น ไม่ได้วางอยู่โดด ๆ ทางกลางลานวัด หากแต่มีระเบียงคดซัดก้นวงล้อมไว้โดยรอบ เสมือนเป็นกำแพงกั้นอาคารประธานออกจากพื้นที่ภายนอก ทำให้การเข้าจากภายนอกต้องผ่านประตูเข้าสู่พื้นที่ภายในชั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงผ่านจากพื้นที่ภายในเข้าถึงอาคารประธานนั้นอีกทีหนึ่ง

การเรียกว่า ระเบียงคด นั้นก็เพราะมีลักษณะเป็นอาคารที่เล่นเป็นแนวยาวและคดหักสอกมาบรรจบกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสหรือสี่เหลี่ยมผืนผ้าล้อมอาคารประธาน มุขเหตุแห่งการสร้างระเบียงคดล้อมรอบอาคารเจดีย์นั้น ได้รับอิทธิพลจากแบบอย่างศิลปะสถาปัตยกรรมขอม ที่นิยมสร้างล้อมเทวสถานโดยเฉพาะปราสาทปรางค์ปราสาท ซึ่งก่อรูปภายใต้แนวคิดการจำลองจักรวาล ทำให้ระเบียงคดมีความหมายเชิงสัญลักษณ์เป็นกำแพงจักรวาล (สมคิด จิระทัศนกุล, 2543: 107) เมื่อแรกเกิดรอบองค์เจดีย์โดยทำทิศ

ภาพ 2-19 เรือนไทย ผังพื้น (ซ้าย) และรูปด้านหน้า (ขวา)
(ที่มา: ฤทัย ใจจงรัก, 2539: 186, 188)

กับฐานเจดีย์ ดังปรากฏที่พระบรมธาตุเจดีย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช ภายหลังจึงพัฒนา ย้ายแนวออกพ้นฐานเจดีย์ กลายเป็นระเบียงคดล้อมรอบลานภายในที่มีเจดีย์ ประดิษฐานอยู่ตรงกลาง (โชติ กัลยาณมิตร, 2539: 99)

ระเบียงคดโดยทั่วไปก่อผนังด้านนอกทึบ ส่วนด้านในปล่อยโล่ง ไม่ก่อผนังปิด มี เพียงแนวเสารับหลังคา ใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปเรียงรายไปตลอดแนว ด้านการ ใช้ประโยชน์ ระเบียงคดเป็นสถานที่สำหรับเดินจงกรม เจริญสมาธิ ตลอดจนใช้เป็นที่พัก ค้างแรมของผู้มาทำบุญไหว้พระ สำหรับด้านการวางผัง ระเบียงคดได้สร้างลำดับการ เข้าถึงอาคารประธานซึ่งได้รับการโอบล้อมไว้ภายใน ทำหน้าที่ปิดกั้นอาคารประธานจาก การเข้าถึงได้โดยตรงจากพื้นที่ภายนอก โดยในทางวัดภูวิสัย อาคารประธานอยู่ใน ตำแหน่งสุดท้ายที่จะเข้าถึงได้ ส่วนในทางจิตวิสัย ระเบียงคดได้สร้างความหมายใหม่ ให้กับพื้นที่ภายใน ดังคำกล่าวว่า

“ระเบียงจกมรรอบ ๆ พระอุโบสถไม่มีหน้าต่างที่ผนังให้มองออกไปสู่ บริเวณวัดส่วนนอก ด้านในเปิดโล่ง มีเสา 2 แถวเป็นแนวตลอด ผนัง ระเบียงประดิษฐานพระพุทธรูปสัมฤทธิ์เป็นแถวทั้งขนาดเท่าองค์จริงและ ใหญ่กว่าองค์จริง.....ระเบียงที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสีทองสุกใสจำนวน มากนั้นปิดล้อมพระอุโบสถจากโลกภายนอก ดุสงบรมเย็นน่าเลื่อมใส ความไกลาหลของโลกภายนอกและการดิ้นรนต่อสู้ชีวิตประจำวันมิได้เข้าไป แฉ้วพานรบกวนเลย”

(คาร์ล เดอริงก์, 2520: 96-97)

“.....ประโยชน์ที่สำคัญก็คือทำหน้าที่เป็นเครื่องปิดล้อมองค์พระเจดีย์ ทำ ให้บริเวณภายในสงบปราศจากสิ่งรบกวน.....นอกจากนั้นยังทำให้บริเวณ ภายในมีความขลังเพิ่มขึ้นอย่างมาก”

(โชติ กัลยาณมิตร, 2539: 99)

กำแพงแก้วเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ช่างไทยนิยมทำล้อมอาคารสำคัญทางพุทธศาสนา รวมทั้งล้อมพระราชมณเฑียรด้วย กำแพงแก้วเป็นกำแพงเตี้ย ๆ ที่มีการแต่งลวดบัว งดงาม โดยชักเป็นแนวยาวแล้ววกหักศอกเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าล้อมอาคาร เช่น วิหาร โบสถ์ เป็นต้น สร้างบริเวณพื้นที่ภายในรอบพุทธสถาปัตยกรรมนั้นแยกออกจากพื้นที่ ภายนอก ทำให้การเข้าถึงอาคารอันเป็นศูนย์กลางจะต้องผ่านประตูกำแพงแก้วเข้าไป ชั้นหนึ่งก่อน

กติกการสร้างกำแพงแก้วได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ที่นิยามจะสร้างให้โบสถ์เป็นเสมือนหนึ่งที่พักพิงของพระพุทธรูปในแดนสุขาวดีที่ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2504 เล่ม 7: 242; โชติ กัลยาณมิตร, 2539: 99) ตามอมิตายุสสุตร กล่าวถึงโลกอาศุณาสุขาวดี ไว้ว่า

“ในสุขาวดีโลกอาศุณี้มีกำแพงแก้ว 7 ชั้น มีคันศาล 7 แถว มีตาข่ายกระดิ่งทองโยนให้เฝ้ากัน แล้วไปล้อมแก้ว 4 ประการ ล้อมรอบบริเวณเหตุนี้จึงชื่อว่า สุขาวดี”

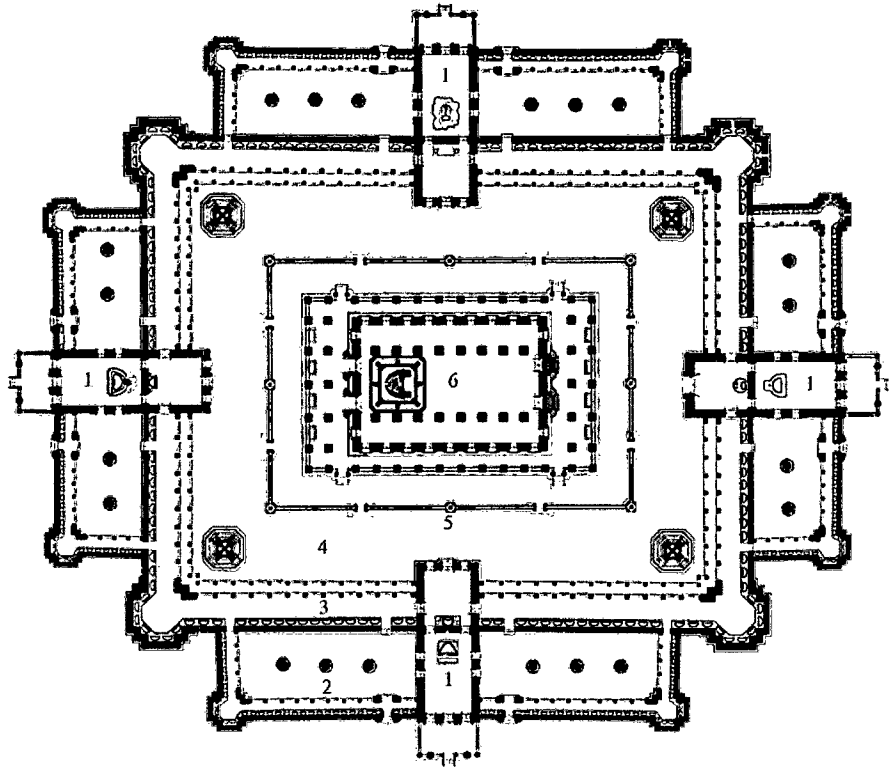
(พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาภาภิวัฒน์, 2483: 2)

โบสถ์วิหารที่ซึ่งมีกำแพงแก้วล้อมรอบจึงเปรียบประดุจแดนสุขาวดีอันเป็นที่ประทับแห่งองค์พระพุทธรูป กำแพงแก้วจึงสร้างนัยความหมายให้โบสถ์วิหารกลายเป็นแดนศักดิ์สิทธิ์อีกโสดหนึ่ง ดังคำกล่าวที่ว่า

“.....เมื่อชาวไทยนำเขากำแพงแก้วไปล้อมพระอุโบสถ พระวิหาร พระมณฑป หรือพระเจดีย์หรือเป็นสิ่วสูงในเขตพุทธสถาน นอกจากจะเสริมองค์อาคารเหล่านั้นให้มีความสำคัญสง่างามยิ่งขึ้นแล้ว ยังทำให้พื้นที่บริเวณอันเป็นที่วางนับแต่ก้าวแรกขอเขตกำแพงแก้วเข้าไปมีความสงบและศักดิ์สิทธิ์ด้วย”

(สมคิด จิระทัศนกุล, 2543: 103)

ในพุทธสถาปัตยกรรมที่มีพระประธานและกำแพงแก้วล้อมรอบยังทำให้ลำดับการเข้าถึงศูนย์กลางซับซ้อนยิ่งขึ้น ดังกรณีพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (ภาพ 2-20) กรุงเทพมหานคร พระอุโบสถชั้นเป็นประธานของมณฑลล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว ถัดออกมามีพระระเบียงคดชั้นในล้อมรอบ และยังมีพระระเบียงคดชั้นนอกอีกชั้นหนึ่ง ก่อให้เกิดลำดับการเข้าถึงจากภายนอก ดังนี้ จากลานวัดผ่านประตูพระระเบียงคดชั้นนอกเข้าสู่พื้นที่รอยต่อระหว่างพระระเบียงทั้งสองชั้น ลำดับต่อไปผ่านประตูพระระเบียงคดชั้นในเข้าสู่พื้นที่ลานประทักษิณชั้นนอก ถัดจากนั้นผ่านประตูกำแพงแก้วเข้าสู่พื้นที่ลานประทักษิณชั้นใน ทั้งนี้ แนวกำแพงแก้วเป็นแนวเขตพัทธสีมาด้วยในคราวเดียวกัน ทำให้พื้นที่ภายในกำแพงแก้วเป็นเขตสังฆกรรมโดยเฉพาะ ลำดับสุดท้ายคือขึ้นบันไดสู่พาไลรอบพระอุโบสถ พื้นที่นี้เองที่ประตูพระอุโบสถเปิดให้ก้าวผ่านสู่ห้วงภายใน ซึ่งมีพระพุทธรูปปฏิมากรประดิษฐานเด่นเป็นประธานของมณฑลอันแท้จริง

1 พระวิหารทิศ 2 พระระเบียงคดชั้นนอก 3 พระระเบียงคดชั้นใน 4 ลานประทักษิณ 5 กำแพงแก้ว 6 พระอุโบสถ

ภาพ 2-20 ผังพื้นพระอุโบสถ
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
(ที่มา: พระราชนิพนธ์, 2552: 215)

กล่าวได้ว่า อาคารสำคัญโดยเฉพาะพุทธศาสนาของไทยมีการวางผังในลักษณะปิดล้อมโดยรอบเป็นชั้น ๆ ด้วยระเบียง/กำแพงเสมอ นอกจากก่อให้เกิดพื้นที่ภายนอก-พื้นที่ภายในแล้ว ยังก่อให้เกิดลำดับการเข้าถึงด้วยในเวลาเดียวกัน ซึ่งนำไปสู่ลักษณะที่เป็นการเน้นถึงความสำคัญและความสง่างามของอาคาร ทั้งยังเป็นการสร้างปริมาตรแห่งความสงบให้เกิดขึ้น ถือเป็นลักษณะเฉพาะอย่างหนึ่งของงานสถาปัตยกรรมไทยในอดีต

ระดับ

ในทางสถาปัตยกรรม ระดับ หมายถึงความสูงต่ำของระนาบพื้นตามแนวนอน ระดับเป็นกลไกอย่างหนึ่งที่ช่างไทยใช้ในการวางผังอาคาร ก่อให้เกิดความสูงต่ำต่างกันของพื้นที่ใช้สอย ความต่างระดับของพื้นนอกจากสัมพันธ์กับประโยชน์ใช้สอยแล้ว ยังสัมพันธ์กับขนบฐานานุศักดิ์ในสังคมไทยอีกด้วย กล่าวได้ว่า ช่างไทยไม่นิยมทำพื้นของอาคารให้ราบเรียบเสมอกันทั้งหมด ยังผลให้ความต่างระดับของพื้นอาคารเป็นลักษณะเฉพาะประการหนึ่งในงานสถาปัตยกรรมไทย ดังข้อสังเกตของอัศราขุต

ฝรั่งเศส ลา ลูแบร์ ซึ่งได้เดินทางมาเยือนสยามในปี พ.ศ. 2230 ว่า “ข้อที่ชาวสยามไยศอย่างสูงต่ำในเคหสถานของตนอย่างไรบ้างนั้น คือว่าแม้พื้นเรือนจะมีอยู่เพียงชั้นเดียว แต่พื้นเรือนนั้นก็มิได้อยู่ในระดับเดียวกันตลอดทั้งหลัง” (ลา ลูแบร์, 2510: 140)

การใช้กลไกความต่างระดับของพื้นในการวางผังสถาปัตยกรรมไทยนั้น ปรากฏทั้งในอาคารประเภทวัง วัด และบ้าน โดยพื้นอาคารส่วนที่มีระดับสูงย่อมบ่งชี้ว่าเป็นที่สำหรับผู้มีฐานานุศักดิ์สูง ส่วนที่ลดหลั่นต่ำลงมาเป็นที่สำหรับผู้มีฐานานุศักดิ์ต่ำกว่า ลดหลั่นกันลงมาตามลำดับ หากบุคคลใดวางตนไม่เหมาะสมสอดคล้องกับความสูงต่ำของระดับพื้น โดยเฉพาะผู้มีฐานานุศักดิ์ต่ำไปอยู่ในตำแหน่งพื้นระดับสูง จะถูกกล่าวเชิงตำหนิว่า “ไม่รู้จักที่ต่ำที่สูง”

สำหรับในสถาปัตยกรรมวังนั้น

“....ภายในพระราชมนเทียร ห้องที่ประทับของพระมหากษัตริย์และพระสนมนางราชนารี พื้นย่อมสูงกว่าในห้องอื่น ๆ นอกนั้นทั้งปวง ห้องที่อยู่ใกล้ห้องพื้นสูงกว่าห้องอื่น พื้นก็สูงกว่าห้องที่ถัดห่างไป ลดหลั่นกันไปโดยลำดับ เพราะฉะนั้นจึงมีขั้นบันไดสำหรับก้าวจากห้องหนึ่งไปสู่อีกห้องหนึ่งเสมอ”

(ลา ลูแบร์, 2510: 140)

ตามคติสมมติเทวราช พระมหากษัตริย์เป็นภาคอวตารของพระนารายณ์ จึงต้องสถิตอยู่ในตำแหน่งที่สูงกว่าสามัญชน ในการเสด็จออกงานพระราชพิธีก็ต้องประทับเหนือพระราชบัลลังก์ซึ่งยกอยู่บนฐานสูง ขณะที่ข้าราชการบริพารทั่วไปอยู่บนพื้นราบของอาคาร

ภาพความสัมพันธ์ของวัดกับชุมชนสะท้อนความสูงต่ำในฐานานุศักดิ์ให้เห็นได้ตั้งแต่การกำหนดระดับที่ตั้งอาคาร โดยเฉพาะในถิ่นฐานที่มีความสูงต่ำของภูมิประเทศดังความว่า

“.....วัด อันประกอบด้วยโบสถ์ วิหาร การเปรียญ ปรางค์ เจดีย์ ฯลฯ ถือเป็นถาวรวัตถุที่สร้างอุทิศไว้ในพระศาสนา.....ด้วยความเคารพในฐานานุศักดิ์ ให้ตั้งอยู่ ณ ที่กลางชุมชน หรือในกรณีที่ดินสูง ก็ต้องให้ขึ้นไปอยู่ที่ระดับเหนือหมู่บ้าน ส่วนบ้านเรือนก็เรียงรายลดหลั่นกันลงมา”

(นิจ ธิญะธีระนันท์, 2537: 8)

เมื่อพิจารณาลงมาที่อาคารเช่นโบสถ์เป็นต้น ระดับพื้นอาจได้รับการจัดให้สูงต่ำต่างกันเป็น 3 ระดับ โดยพระพุทธรูปปฏิมาประธานได้รับการประดิษฐานไว้บนฐานที่ทำสูงขึ้นเป็นขั้น ๆ ขณะที่พื้นโบสถ์มักมียกพื้นอยู่บริเวณด้านหน้าหรือด้านข้างพระประธาน ซึ่งทำสูงจากพื้นทั่วไปราวหนึ่งฝ่ามือ ใช้เป็นที่สำหรับพระสงฆ์ ส่วนสาธุชนทั่วไปต้องนั่งอยู่บนพื้นระดับต่ำสุดเท่านั้น

ภาพ 2-21 กุฏิวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี ชานลดระดับจากพื้นภูมิและหอฉัน

(ที่มา: ผู้วิจัย, มกราคม 2557)

ในสถาปัตยกรรมอันเป็นที่อยู่ของสงฆ์ ซึ่งมีลักษณะเป็นหมู่กุฏิเรียงรายล้อมชานกว้าง (ภาพ 2-21) ตรงกลางชานมีศาลาโถงหลังใหญ่เป็นหอฉันนั้น ระดับพื้นภูมิและหอฉันมีระดับสูงกว่าพื้นชานเสมอ โดยเฉพาะหอฉันมักมีระดับสูงกว่าพื้นชานราว 30-40 เซนติเมตร ใช้เป็นที่สำหรับภิกษุสามเณรนั่งฉันภัตตาหาร ส่วนสาธุชนผู้นำอาหารไปถวายพระต้องนั่งอยู่ที่พื้นชาน การจัดพื้นที่ให้มีความต่างระดับและเป็นที่รู้จักกันในหมู่ชาวพุทธว่า พื้นระดับสูงกว่าเป็นที่จัดไว้สำหรับพระสงฆ์ คนทั่วไปต้องอยู่ในส่วนที่มีพื้นต่ำกว่า ปรากฏในอาคารอื่นที่ต้องใช้ในกิจการทำบุญเลี้ยงพระเช่นกัน อาทิ ศาลาการเปรียญ ศาลากลางบ้าน

ส่วนในสถาปัตยกรรมเรือนอันเป็นที่อยู่อาศัยซึ่งมีลักษณะเป็นเรือนยกพื้นใต้ถุนสูงนั้น “การยกพื้นใต้ถุนสูงนี้มีระดับลดหลั่นกัน เช่น พื้นของห้องนอนสูง 260 เซนติเมตรจากระดับพื้นดิน ระเบียงลดระดับ 40 เซนติเมตร และพื้นชานลดจากระเบียงอีก 40 เซนติเมตร เป็นต้น” (ฤทัย ใจจงรัก, 2539: 27)

ความต่ำระดับที่ปรากฏในพื้นที่ของเรือนต้นกล่าวให้ประโยชน์หลายประการ กล่าวคือ เป็นข้อเปิดทางให้ลมพัดผ่านได้สะดวก เป็นช่องที่นำสายตาออกมาให้ได้ดู ได้รับความต่อเนื่อง ระหว่างพื้นที่ด้านบนและพื้นที่ด้านล่าง และใช้ความต่ำระดับ 40 เซนติเมตรเป็นที่นั่งให้อยู่อาศัยได้พอดี (อุทัย ใจจรรักษ์, 2539: 27) นอกเหนือจากนี้ ความสูงของระดับพื้นเรือนยังสอดคล้องกับการให้คุณค่าเรื่องความสูงค่าทางสังคมอีกด้วย “การลดชั้นให้เกิดพื้นที่ 3 ระดับ คือ เรือน ชาน และนอกชาน ช่วยแก้ปัญหานานานาคักก็ เช่น สงฆ์หรือผู้ใหญ่มาหา ก็มีมณฑลหรือเชิญให้นั่ง ณ ที่ซึ่งสูงกว่าระดับที่เจ้าบ้านนั่ง” (นิพนธ์ธีระนันท์, 2537: 19)

ความต่ำระดับของพื้นอาคารเป็นสิ่งที่ปรากฏชัดในการวางผังงานสถาปัตยกรรมไทย ความสูงต่ำต่างกันของพื้นเป็นประโยชน์ในการแยกหน้าที่การใช้งานแต่ละประเภท นอกจากนี้ ยังเป็นฐานานุลักษณะทางสถาปัตยกรรมไทยอีกด้วย ซึ่งสัมพันธ์กับความสำคัญขอพื้นที่ใช้งานและกำหนดแบ่งที่ขอบบุคคลที่มีความสูงค่าทางสังคมต่างกัน ทั้งนี้ ความต่ำระดับขอพื้นปรากฏทั้งในอาคารประเภทวัง วัด และบ้าน

2.1.2 การจัดกลุ่ม

ลักษณะเฉพาะประการหนึ่งของสถาปัตยกรรมไทย คือการไม่ทำอาคารที่รวมประโยชน์ใช้สอยหลายอย่างอยู่ในหลังเดียวกัน หากแต่นิยมแยกอาคารออกเป็นหลัง ๆ เพื่อการใช้ประโยชน์เฉพาะอย่างโดยไม่ปะปนกัน อาทิ อาคารหลักในเขตพุทธาวาสมีเจดีย์เป็นอาคารบรรจุพระธาตุคู่กันเป็นที่สักการบูชา วิหารเป็นอาคารประดิษฐานพุทธปฏิมา โบสถ์เป็นอาคารสำหรับสวดประกอบพิธีกรรม ในเขตสำราญวาสมีกุฏิเป็นอาคารสำหรับจำวัด เสน่ห์เป็นอาคารชั้นกัศดาหาร เสน่ห์เป็นอาคารเก็บพระไตรปิฎก เป็นต้น เรือนในที่อยู่อาศัยของคนทั่วไปก็เช่นกัน มีการแยกการนอน การรับประทานอาหาร การพักผ่อน ออกเป็นเรือนนอน เรือนครัว และเรือน้ำ ตามลำดับ กล่าวได้ว่า สถาปัตยกรรมไทยมีลักษณะเป็นอาคารย่อย ๆ ที่รวมกลุ่มเข้าเป็นหมู่อาคารเดียวกัน ชาวไทยมีวิธีการจัดกลุ่มอาคารอันเป็นแบบแผนที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา ดังนี้

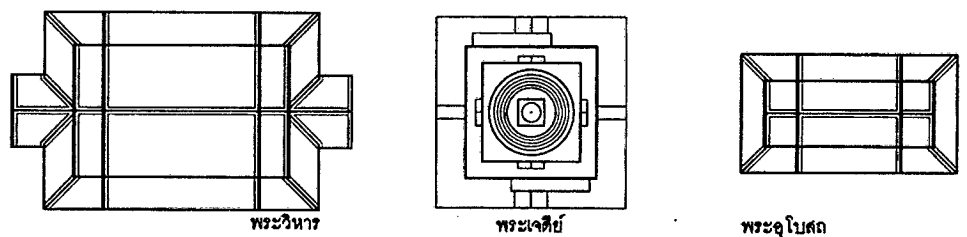
การวางอาคารเรียงเป็นแนว

การจัดกลุ่มโดยการนำอาคารวางเรียงตัวอยู่ในแนวเดียวกัน พบในการจัดกลุ่มอาคารในเขตพุทธาวาสทั่วไป กรณีที่ประกอบด้วยอาคารหลักและวิหาร วิหารที่ประดิษฐานพุทธปฏิมา มักได้รับการจัดวางไว้หน้าเจดีย์ที่ประดิษฐานพระธาตุเสมอ โดยการวางเรียงอยู่ในแนวเดียวกัน ในเชิงความหมาย ผู้ที่เข้าไปในวิหารเพื่อประกอบศาสนพิธีบูชาพระธาตุในเจดีย์ที่อยู่ด้านหลัง เสมือนมีพระพุทธรูปประทับเป็นองค์ประธานอยู่เบื้องหน้า

“.....พระอุโบสถและพระวิหาร.....มักใช้ประกอบคู่กับพระเจดีย์ พระมณฑป หรือพระปราสาทประธานอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ.....เพื่อเป็นความหมายโดยนัยว่าศาสนาพิธีหรือสังฆกรรมทั้งปวงที่จะบังเกิดขึ้นจะมีองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นองค์ประธานร่วมที่จะทรงรับรู้ในพิธีกรรมเหล่านั้นทุกครั้ง เหตุนี้พระอุโบสถหรือพระวิหารจึงมักวางทางด้านหน้าของพระเจดีย์.....”

(สมคิด จิระทัศนกุล, 2543: 28)

กรณีที่เขตพุทธาวาสประกอบด้วยทั้งเจดีย์ วิหาร และโบสถ์ การจัดกลุ่มแบบวางอาคารเรียงเป็นแนวใช้การประดิษฐานองค์เจดีย์ไว้ตรงกลาง โดยมีวิหารและโบสถ์วางอยู่คนละฟากของเจดีย์ ในลักษณะเรียงตัวอยู่ในแนวเดียวกัน (ภาพ 2-22)

ภาพ 2-22 วัดปทุมวนาราม
ผังบริเวณพุทธาวาสมีการจัด
กลุ่มแบบวางเรียงกันเป็นแนว
(ที่มา: ผู้วิจัย, มีนาคม 2557)

เป็นที่น่าสังเกตว่า การที่อาคารต่าง ๆ จัดรวมกลุ่มเข้าเป็นหมู่เดียวกันนั้น นอกจากความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันด้านประโยชน์ใช้สอยแล้ว ยังมีเงื่อนไขปัจจัยด้านกายภาพที่เป็นแบบแผนการจัดกลุ่ม ดังนี้

1. แนวแกนหลักของอาคารวางอยู่บนเส้นตรงเดียวกัน ทำให้อาคารทั้งหมดมีความสัมพันธ์กันเชิงตำแหน่งที่ตั้ง
2. การวางอาคารแต่ละหลังไว้ในระยะใกล้กัน ยังผลให้เกิดการรับรู้จากผู้สัมผัสเห็นว่าเป็นอาคารที่รวมอยู่ในหมู่เดียวกัน

3. เจตีย์ได้รับการกำหนดให้เป็นอาคารสำคัญ มีความสูงเด่นกว่าวิหารและโบสถ์ ก่อเกิดเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะอาคารประธานกับอาคารบริวาร

4. การมีลานเป็นพื้นที่เชื่อมอาคารทั้งหมดเข้าไว้ในมณฑลเดียวกัน

การวางอาคารโอบล้อมองค์ประธาน

ลักษณะการจัดกลุ่มแบบการวางอาคารโอบล้อมองค์ประธาน ปรากฏในการวางผังเขตพุทธาวาสเช่นเดียวกัน โดยมีอาคารสำคัญประดิษฐานเป็นองค์ประธานอยู่ตรงกลางพื้นที่ มีอาคารบริวารวางเรียงรายโอบล้อมอยู่โดยรอบ ภาพที่ชัดเจนที่สุดของการจัดกลุ่มอาคารในลักษณะนี้ คือการมีเจตีย์ประดิษฐานเป็นองค์ประธาน มีระเบียงคดเป็นอาคารบริวารที่โอบล้อมอยู่โดยรอบ นอกเหนือจากนี้ ยังมีวิหารทิศเป็นอาคารบริวารที่วางอยู่ในตำแหน่งทิศทั้งสี่ ได้แก่ ตะวันออก ตะวันตก เหนือ และใต้

เจตีย์ประธานย่อมค้ำเป็นสิ่งปลูกสร้างสำคัญ เช่นพระมหาธาตุเจตีย์เป็นต้น ซึ่งได้รับการก่อสร้างให้มีความวิจิตร ใหญ่โต และสูงส่ง ส่วนระเบียงคดมักได้รับการวางแผนให้ห่างออกมาจากองค์เจตีย์ประธาน โดยมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ดำรงบริวารทิศนิยมวางโดยหันด้านหน้าออกไปยังทิศหลักทั้งสี่ โดยทำวิหารมากกว่าให้เชื่อมต่อกับระเบียงคด ทั้งนี้ วิหารด้านทิศตะวันออกซึ่งถือว่าเป็นด้านหน้ามักได้รับการสรรค์สร้างให้มีขนาดใหญ่กว่าวิหารทิศอื่น ๆ และเรียกว่า วิหารหลวง

การมีวิหารประจำทิศทั้งสี่นั้น ในด้านการใช้สอย เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปเพื่อให้สาธุชนกราบไหว้บูชาและเป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ในด้านจิต ความหมายสื่อแสดงถึงความเป็นจุดศูนย์กลางแห่งพุทธภูมิของศาสนสถานแห่งนี้ ซึ่งเปิดรับพุทธศาสนิกชนทั้งหลายผู้จาริกมาจากเข้านทิศทั้งสี่นั้น (สมคิด จิระทัศนกุล, 2543: 91)

กลุ่มอาคารชั้นประกอบด้วยอาคารประธานเจตีย์กับอาคารบริวารวิหารทิศและระเบียงคดนั้น ในทางกายภาพมีขนาดสัดส่วนไล่เรียงลดหลั่นกันเป็นลำดับ กล่าวคือเจตีย์ประธานมีความสูงเด่นมากที่สุด โดยวิหารทิศและระเบียงคดมีความสูงลดหลั่นต่ำลงตามลำดับ เมื่อมองจากภายนอกจะเห็นระเบียงคด วิหารทิศ และเจตีย์ ที่มีความสูงไล่จากน้อยไปหามากตามลำดับ ทั้งระเบียงคดและวิหารทิศจึงร่วมทำหน้าที่เป็นอาคารบริวารที่เสริมส่งให้องค์เจตีย์ประธานามสง่างามยิ่งขึ้น

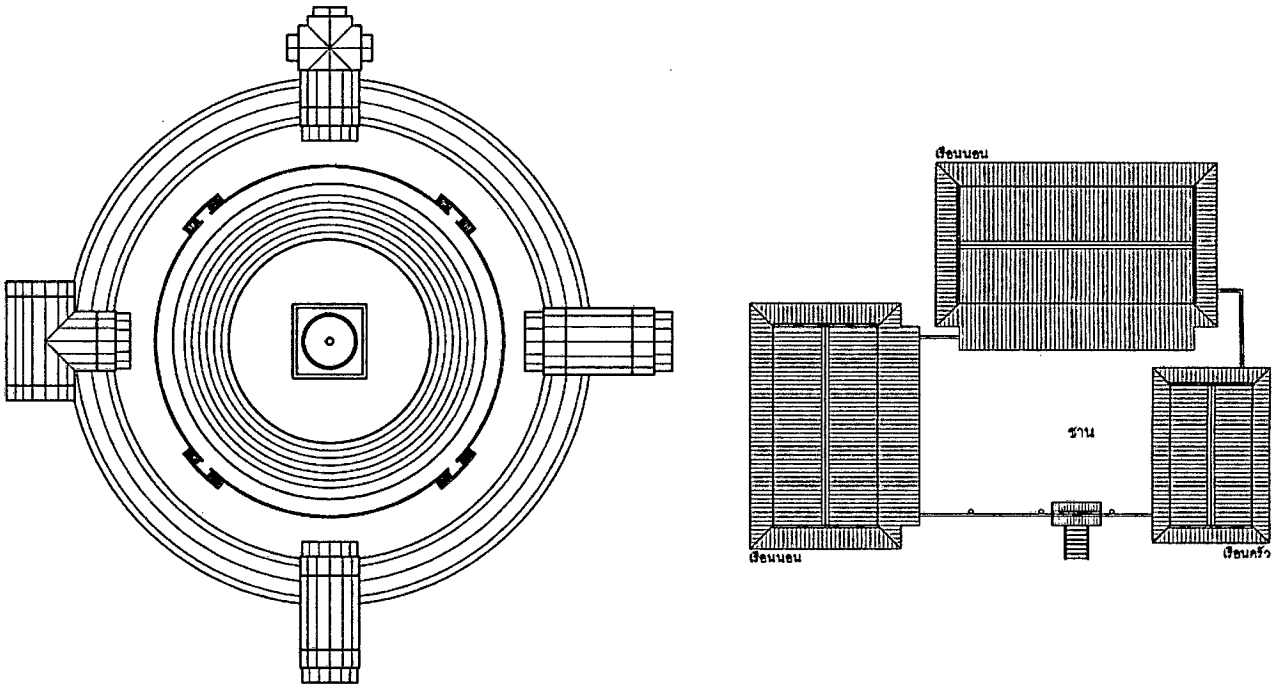
การจัดกลุ่มอาคารโดยใช้ระเบียงคดรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสโอบล้อมเจตีย์ประธานมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ดังปรากฏที่วัดมหาธาตุกลางเมืองสุโขทัยเป็นอาทิ และสมัยอยุธยาตัว

ปรากฏที่วัดไชยวัฒนารามเป็นอาทิ จนกาลผ่านมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การใช้ระเบียงคดโอบล้อมอาคารปรากฏพัฒนาการอย่างเด่นชัด ด้วยการนำไปโอบล้อมอาคารประเภทอื่น เช่นโอบล้อมโบสถ์ (วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม) โอบล้อมวิหาร (วัดสุทัศน์เทพวราราม) ในการนี้ผังของระเบียงคดได้รับการปรับเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า สัมพันธ์กับผังของโบสถ์วิหารด้วย รวมทั้งมีการนำระเบียงคดไปโอบล้อมกลุ่มอาคารด้วย ดังพระระเบียงคดล้อมรอบกลุ่มอาคารพระมณฑป พระวิหาร และพระอุโบสถ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เป็นต้น

พื้นเลยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมา พัฒนาการในการจัดกลุ่มอาคารโดยใช้ระเบียงคดโอบล้อมอาคารประธานยังคงมีอย่างต่อเนื่อง ด้วยการทำเป็นระเบียงคดที่มีผังรูปวงกลมล้อมรอบองค์เจดีย์ประธาน ดังปรากฏที่วัดพระปฐมเจดีย์ (ภาพ 2-23) ซึ่งสร้างในสมัยรัชกาลที่ 4 และวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ซึ่งสร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 ก่อเกิดเป็นผังของระเบียงคดที่ล้อรับกับผังรูปวงกลมขององค์เจดีย์ประธาน โดยมีวิหารทิศร่วมเป็นอาคารบริวารประกอบด้วย ทั้งนี้ แม้ระเบียงที่เล่นเป็นแนวยาวโอบล้อมเจดีย์จะไม่คดหักเป็นมุมฉากแล้วแต่ก็ยังคงเรียกว่า ระเบียงคด เช่นเดิมไม่เปลี่ยนแปลง

ภาพ 2-23 (ซ้าย) ผังบริเวณ
พระปฐมเจดีย์
(ที่มา: ผู้วิจัย, มีนาคม 2557)

ภาพ 2-24 (ขวา) ผังบริเวณ
เรือนไทย
(ที่มา: ผู้วิจัย, มีนาคม 2557)

การวางอาคารโอบล้อมที่ว่าง

การจัดกลุ่มในลักษณะการวางอาคารโอบล้อมที่ว่าง เกิดจากการมีพื้นที่เปิดโล่ง อยู่ตรงกลาง และมีอาคารต่าง ๆ วางอยู่ที่ขอบโดยรอบของพื้นที่เปิดโล่งนั้น การจัดกลุ่ม อาคารประเภทนี้พบในการจัดกลุ่มอาคารที่อยู่อาศัย ดังปรากฏในหมู่บ้านชุมชนที่เป็นที่พักพิง อาศัยชาวต่างชาติ รวมทั้งเรือนไทยอันเป็นที่อยู่อาศัยของคนทั่วไป

สำหรับที่อยู่อาศัยซึ่งตั้งอยู่ในเขตตัวเมือง โดยทั่วไปมีลักษณะเป็นหมู่บ้าน ความจริงแล้วหมู่บ้านที่มีลักษณะคล้ายกับเรือนอันเป็นที่อยู่อาศัย ชาวเมือง คือเป็นเรือนเดี่ยวหรือเดี่ยว ๆ ตั้งอยู่บนเสาสูง หลังคาจั่วทรงจอมแห ประตูรับจั่ว ด้วยบันได และบันไดหลายหลังเคยเป็นบ้านเรือนของชาวบ้านมาก่อน เมื่อชาวบ้านนำ เรือนไปถวายวัด เรือนนั้นก็กลายเป็นกุฏิไป

หมู่บ้านมีลักษณะเป็นเรือนหลายหลังวางล้อมรอบลาน ซึ่งมีขนาดใหญ่มาก ชาน กุฏิอาจครอบคลุมพื้นที่ถึงราวร้อยละ 50 ของพื้นที่หมู่บ้านทั้งหมด ชานดังกล่าวก็คือลาน ที่ได้รับการยกลอยขึ้นเหนือดิน เพื่อตอบรับกับเงื่อนไขของสภาพแวดล้อมที่เป็นที่ราบลุ่ม ซึ่งอาจมีน้ำท่วมถึงในฤดูน้ำหลาก ชานจึงมีลักษณะเป็นพื้นที่เปิดโล่งหรืออีกนัยหนึ่งที่ว่า ที่อยู่ตรงกลาง มีกุฏิหลายหลังวางอยู่โดยรอบ ทั้งนี้ ลานชานหมู่บ้านมีเอกลักษณ์หรือ สดุดีที่มีลักษณะเป็นศาลาโอบล้อมอยู่ เพื่อเติมเต็มหน้าที่ให้สอยขอหมู่บ้านให้ สมบูรณ์

ในขณะที่การจัดกลุ่มเรือนอันเป็นที่อยู่อาศัยก็มีแบบแผนทำนองเดียวกับการจัด กลุ่มหมู่บ้าน ในประการที่มีเรือนนอนซึ่งอาจมีมากกว่า 1 หลัง แล้วยังมีเรือนครัว ห้องน้ำ เป็นต้น จัดวางล้อมรอบชานกลาง (ภาพ 2-24) หากแต่หมู่บ้านย่อมมีขนาดเล็กกว่า สัมพันธ์กับจำนวนผู้อยู่อาศัยและกิจกรรมในวิถีชีวิตประจำวัน

“เมื่อปลูกเรือนเป็นที่อยู่นาน ๆ ไปก็ความเจริญอุดมสมบูรณ์.....ก็ต่อ มาปลูกเรือนเพิ่มเติมขึ้นอีกหรือหรือ ท้าวทางค้ำข้าวของเรือนเดิม แต่อยู่ ถัดไปข้างหน้า ลานที่ปลูกสาวมีเรือน ก็ต่อมาก็ปลูกเรือนเพิ่มขึ้นอีก..... เรือนเหล่านี้มีขนาดย่อมกว่าเรือนเจ้าเดิม และมีชานแล่นถึงกันตลอด เพราะฉะนั้นเรือนทุกหลังจึงเหมือนหันหน้าเข้าหาชาน”

(เสฐียรโกเศศ, 2514: 75)

“เรือนครอบครัวเดี่ยว เป็นเรือนของครอบครัวสำหรับสมาชิกภายในครอบครัว และ ลูกเล็ก ๆ ประกอบด้วยเรือนนอน ซึ่งมีเรือนนอนกับห้องน้ำ 1 หลัง..... เรือนครัวใช้เป็นที่ทำอาหารปรุงอาหาร และอาจมีรับประทานอาหารในครัว

ได้เลย.....ส่วนหนึ่งเป็นครัวไฟอีกส่วนหนึ่งเป็นที่รับประทานอาหาร.....
เชื่อมต่อระหว่างทั้งสองหลังด้วยชาน"

(ฤทัย ใจจงรัก, 2537: 8)

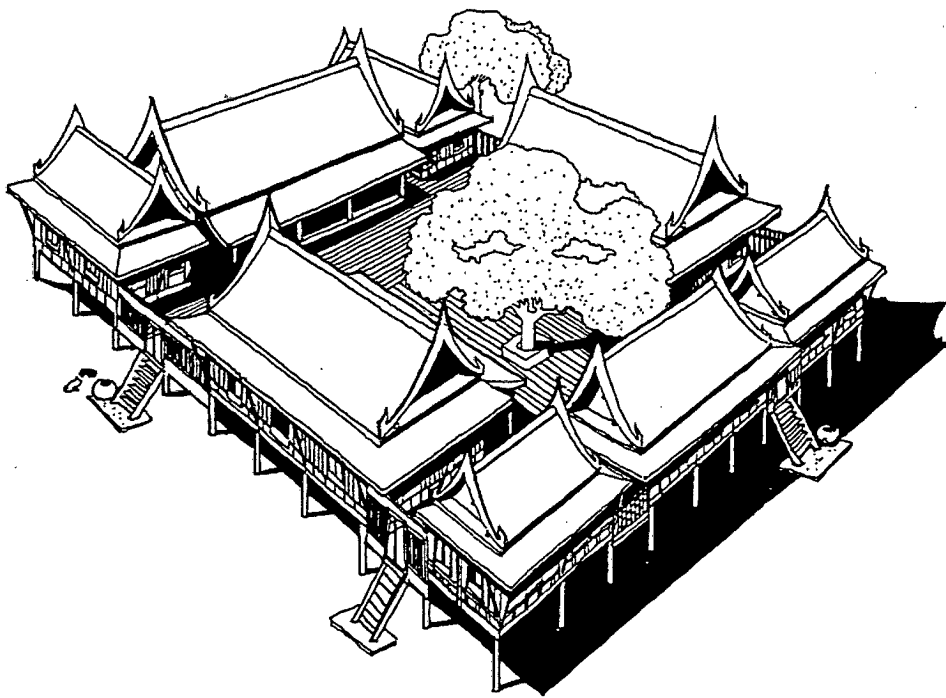
".....นอกจากนี้ ชานยังมีหน้าที่เชื่อมเรือนนอน เรือนครัว และเรือนอื่น ๆ
เข้าด้วยกัน แต่อย่างไรก็ตาม มักจะเป็นการเชื่อมอย่างหลวม ๆ จึงทำให้ที่
ว่างของชานถูกล้อมรอบด้วยเรือน"

(ฤทัย ใจจงรัก, 2539: 33)

เป็นที่น่าสังเกตว่า การจัดกลุ่มในแบบการวางอาคารโอบล้อมที่ว่าง ก่อให้เกิดผัง
อาคารที่มีลักษณะสมดุล 2 แบบ คือ แบบสมมาตรและแบบอสมมาตร แผนผังแบบ
สมมาตรปรากฏในเรือนอันเป็นที่อยู่อาศัยของชนชั้นสูงหรือของเจ้า เช่น พระตำหนักทับ-
ขวัญ (ภาพ 2-25) พระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม เป็นต้น และหมู่กุฏิ เช่น หมู่
กุฏิวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี เป็นต้น สถาปัตยกรรมที่อยู่อาศัยทั้งสอง
ประเภทข้างต้นมักมีการจัดกลุ่มอาคารในลักษณะสมมาตร โดยมีอาคาร 2 ข้างของ
แนวแกนหลักเหมือนกันหรือเกือบเหมือนกันทุกประการ

ภาพ 2-25 พระตำหนักทับ-
ขวัญ

(ที่มา: ฤทัย ใจจงรัก, 2539: 83)

แตกต่างออกไปในบ้านเรือนของสามัญชนที่มีการจัดกลุ่มแบบผสมผสาน สอดคล้องกับคติไม่ทำเทียมเจ้าและไม่ทำเหมือนวัด ยกเว้นเรือนไทยของคนเชื้อสายจีน ซึ่งมีอยู่มากในแถบจังหวัดสมุทรสาคร สมุทรสงคราม และเพชรบุรี ที่มีการจัดกลุ่มเรือนแบบผสมผสานจากการยึดเรือชาวเรือเป็นแกนหลักทางความเชื่อ โดยมีเรือนประธานวางเด่นอยู่ปลายสุดของเรือน มีเรือนบริวารวางขนานซ้าย-ขวาของ เรือนในลักษณะเหมือน ๆ กัน

ลักษณะเฉพาะประการหนึ่งของสถาปัตยกรรมไทย คือการไม่ทำอาคารเป็นหัวใหญ่ที่รวมประโยชน์ใช้สอยหลายอย่างเข้าด้วยกัน มีการแตกแยกออกเป็นอาคารย่อย ๆ ตามหน้าที่ใช้งาน แล้วจัดกลุ่มรวมเข้าเป็นหมู่เดียวกัน แบบแผนการจัดกลุ่มอาคารที่เด่นชัดมีอยู่ 3 แบบ ได้แก่ การวางอาคารเรียงเป็นแนว การวางอาคารโอบล้อมองค์ประธาน และการวางอาคารโอบล้อมที่ว่าง สอดคล้องกับปรากฏในการจัดกลุ่มอาคารในเขตพุทธาวาสของวัด ส่วนอย่างหลังปรากฏในการจัดกลุ่มที่อยู่อาศัยเช่นกุฏิและเรือน โดยมีฐานทำหน้าที่เป็นที่วางที่เรืออาคารต่าง ๆ ล้อมอยู่

2.1.3 การสร้างมวล

ไตรภาค

เพื่อพิจารณารูปแบบตามแนวตั้งของงานสถาปัตยกรรมไทย จึงประกอบด้วย 3 ส่วนหลักเสมอ ได้แก่

- ฐาน
- เรือน
- ยอด

องค์ประกอบหลักทั้ง 3 ส่วนนี้มักจะวางซ้อนกันขึ้นไปตามลำดับ โดยมีฐานอยู่ส่วนล่างสุด ถัดขึ้นไปเป็นเรือน และยอดอยู่ส่วนบนสุด กล่าวอย่างง่าย ๆ คือ องค์ 3 ตามแนวตั้งประกอบด้วยส่วนล่าง ส่วนกลาง และส่วนบน หรือมีลักษณะไตรภาค นั่นเอง

ฐาน หรือองค์ประกอบส่วนล่าง เป็นส่วนที่วางอยู่บนระดับดิน ทำหน้าที่รองรับส่วนที่อยู่เหนือขึ้นไป กล่าวได้ว่า ฐานช่วยชูส่วนที่เป็นเรือนให้อยู่สูงเหนือระดับดิน ในงานสถาปัตยกรรมไทยมีฐานหลายชนิด มีชื่อเรียกต่างกันไปหลายหลากตามลักษณะที่ประดิษฐ์ขึ้น เช่น ทำเป็นแท่นสี่เหลี่ยมเรียบง่าย เรียก ฐานเขียง แต่เป็นริ้วบัวคว่ำบัว

หยาบและคันด้วยทองไม้ เรียก ฐานปัทม์ หากมีการแต่งตรงมุมเป็นรูปขาสิงห์ เรียก ฐานสิงห์ เป็นอาทิ

เรือน หรือองค์ประกอบส่วนกลาง เป็นส่วนที่วางอยู่บนฐาน ทำหน้าที่บรรจุประโยชน์ใช้สอยหลักของอาคารไว้ โดยทั่วไป องค์ประกอบส่วนกลางนี้ได้รับการจัดให้เป็นพื้นที่หรือห้องสำหรับผู้คนเข้าไปใช้สอยภายใน ยกเว้นอาคารประเภทเจดีย์ที่ส่วนกลางซึ่งเรียกว่า เรือนธาตุ อันเป็นที่บรรจุอัฐิธาตุนั้นมีลักษณะทึบตัน มุ่งให้ผู้ศรัทธากราบไหว้บูชาอยู่เฉพาะภายนอกเท่านั้น

ยอด หรือองค์ประกอบส่วนบน เป็นส่วนที่อยู่ถัดจากเรือนขึ้นไป เป็นส่วนที่อยู่สูงสุดของอาคาร ชาติ กัลยาณมิตร (2548: 402) ได้กล่าวถึงหน้าที่ของส่วนยอดไว้ ดังนี้

1. แสดงส่วนสิ้นสุดของความสูง
2. แสดงความสำคัญของสิ่งที่อยู่เบื้องล่าง
3. ทำหน้าที่ป้องกันภัยธรรมชาติให้กับส่วนล่าง

สำหรับอาคารบ้านเรือนทั่วไป ส่วนยอดคือหลังคา แตกต่างออกไปในอาคารประเภทเจดีย์ที่ส่วนยอดซึ่งซ้อนอยู่เหนือเรือนธาตุมีลักษณะเป็นแท่งเรียวแหลมขึ้นไป ด้วยเหตุที่ส่วนยอดเป็นส่วนสูงสุดของอาคารสามารถมองเห็นได้เป็นลำดับแรกจากระยะไกล จึงกลายเป็นสัญลักษณ์ของอาคารไปโดยปริยาย

ความจริงแล้ว การแบ่งลักษณะทางกายภาพของสิ่งต่าง ๆ ออกเป็น 3 ส่วน ดังกล่าวข้างต้น มีอยู่ในมโนภาพของคนทั่วไป ดังเช่นที่เราเห็นภูเขาตั้งตระหง่านอยู่เบื้องหน้า ก็มีการแบ่งส่วนล่างที่อยู่ติดกับผืนดินเป็นเชิงเขา ส่วนที่อยู่สูงสุดเป็น ยอดเขา ส่วนที่อยู่ระหว่างเชิงเขาและยอดเขา คือ ส่วนกลาง แม้ว่าจะไม่ปรากฏเส้นแบ่งใด ๆ ให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมก็ตาม เอกลักษณ์ไทยในงานสถาปัตยกรรมจึงไม่ใช่อยู่ที่การสร้างอาคารให้มีส่วนล่าง ส่วนกลาง และส่วนบน หากแต่อยู่ที่การสร้างให้องค์ประกอบทั้ง 3 มีความเด่นชัดและมีท่วงทีลีลาอ่อนช้อยงดงามตามแบบแผนเฉพาะตนไม่เหมือนใคร และไม่มีใครเหมือน

หากพิจารณาด้านการใช้ประโยชน์ เพียงมีส่วนเรือนก็บรรลุเป้าหมายหลักในการสร้างอาคารขึ้นมาแล้ว แต่ลองสร้างจินตภาพของสถาปัตยกรรมไทยที่มีรูปแบบไม่ครบองค์ 3 ขาดส่วนฐานหรือส่วนยอดอย่างหนึ่งอย่างใดไป ย่อมขาดความสมบูรณ์ด้านรูปแบบ ไม่งดงาม ลักษณะไตรภาคในงานสถาปัตยกรรมไทย จึงเป็นเสมือนบทบัญญัติที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างเคร่งครัด แม้ไม่มีการตราไว้เป็นลายลักษณ์อักษรก็ตาม

ทั้งนี้ ฐาน เรือน และยอด ของอาคารแต่ละประเภทนั้นมีลักษณะแตกต่างกันไป เพื่อให้เห็นภาพโดยรวมขออาคารประกอบทั้ง 3 ในงานสถาปัตยกรรมไทย ในที่นี้จะขอ ยกตัวอย่างอาคารในอาคาร 3 ประเภทที่มีรูปแบบแปลกแยกกันไปในนา คือ เจดีย์ โบสถ์วิหาร และเรือน ตัวจะกล่าวต่อไป

ไตรภาคในเจดีย์ เจดีย์ในพุทธสถาปัตยกรรมไทยนิยมก่อรูปในลักษณะฉอมขึ้น เป็นจอม คล้ายฉอมฟ้ายอดแหลม กล่าวคือ มีรูปทรงแยกว่าที่ส่วนล่าง แล้วค่อย ๆ ลดรูปเรียวขึ้นไปโดยลำดับ จนกลายเป็นปลายแหลมที่ส่วนบน เข้าลักษณะทรงกรวย คำว่า ภายใต้รูปทรงกรวยคำนี้ ช่างในแต่ละช่วงสมัยและแต่ละสกุลช่างได้รับสรวรค์ปั้น-แต่งให้มีรายละเอียดเฉพาะตนไม่เหมือนกัน กลายเป็นเจดีย์ทรงต่าง ๆ ที่มีชื่อเรียก หลากหลายตามลักษณะที่ปรากฏโดดเด่น เช่น เจดีย์ทรงระฆัง เจดีย์ทรงปราสาท เจดีย์ ทรงปรางค์ เจดีย์ทรงบัวตูม เป็นต้น

ส่วนฐานของเจดีย์ได้รับการสรวรค์สร้างให้สูง ๆ เสมอ เพื่อยกส่วนเรือนที่บรรจุพระ ธาตุขึ้นควรแก่การสักการบูชาให้อยู่สูงมากที่สุเทเท่าที่จะทำได้ ด้วยการทำเป็นฐาน หลายชั้นซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป เป็นต้นว่า ทำเป็นฐานเขียงรองรับที่ส่วนล่างสุด แล้วทำ เป็นฐานสิงห์งามเพนซ้อนกันขึ้นไป 3 ชั้น 5 ชั้น จำหรับเจดีย์ที่มีความสำคัญและมี ขนาดใหญ่อาจรองรับด้วยฐานทักษิณซึ่งมีทางเดินรอบ เพื่อให้สาธุชนกระทำประทักษิณ เป็นการสักการบูชาพระธาตุที่บรรจุไว้ในส่วนเรือน

ส่วนเรือนของเจดีย์ชั้นเป็นที่บรรจุพระธาตุนี้ ในเจดีย์ทรงระฆังคือส่วนที่เรียกว่า องค์ระฆัง มีลักษณะกลมหรือสี่เหลี่ยมย่อมุมสุดแต่ว่าจะเป็นเจดีย์ทรงระฆังกลมหรือ เจดีย์ทรงระฆังเหลี่ยมย่อมุม ถ้านล่างผายออกเล็กน้อยคล้ายระฆังปากผาย ขณะที่ใน เจดีย์ทรงปราสาทคือส่วนที่เรียกว่า เรือนธาตุ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ครรรธาตุ มี ลักษณะเป็นแท่งสี่เหลี่ยมย่อมุม ถ้าน้ำสี่เหลี่ยมทำมุมคี่หา หรืออีกนัยหนึ่ง ชุ่มทิศ ประจำ ทิศทั้ง 4 คือ ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ และทิศใต้

สำหรับส่วนยอดของเจดีย์ได้รับการประดิษฐ์ให้มีลักษณะแปลกแยกกันไป ใน เจดีย์แต่ละรูปทรง หากเป็นเจดีย์ทรงระฆัง ส่วนยอดประกอบด้วยบัลลังก์ ปล้องไฉน ปลียอด วาจซ้อนเรียวกันขึ้นไปตามลำดับ และส่วนปลายสุดประดับด้วยเม็ดน้ำค้าง ส่วนในเจดีย์ทรงปราสาท เรือนเรือนธาตุประ กอบด้วยชั้นวัดประคด กลับขนุน เรียวซ้อน กันหลายชุด ปลายสุดประดับด้วยลำภูษณ์ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า นกคู่ล เจดีย์รูปทรง อื่น ๆ ส่วนยอดก็มีลักษณะแตกต่างออกไป ไม่เหมือนกัน (ภาพ 2-26)

ไตรภาคในโบสถ์วิหาร อุโบสถ หรือ โบสถ์ และวิหารเป็นอาคารหลักที่มักมีอยู่คู่กันภายในวัดทั่วไป ความแตกต่างระหว่างโบสถ์กับวิหารไม่ได้อยู่ที่รูปแบบ หากแต่อยู่ที่หน้าที่ของอาคารเป็นสำคัญ โบสถ์นั้นเป็นสถานที่ประชุมประกอบสังฆกรรมของพระสงฆ์ เช่น สวดปาติโมกข์ อุปสมบท เป็นต้น ทำให้ต้องมีโบสถมาเป็นเครื่องหมายบอกเขต ส่วนวิหารเป็นสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปอันเป็นที่สักการบูชาของสาธุชน โบสถ์วิหารส่วนใหญ่เป็นอาคารทรงโรง มีสัณฐานรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ที่ยกเยื้องเป็นทรงจตุรมุขก็มีบ้าง เช่น พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม โบสถ์วัดอมรินทราราม เป็นต้น

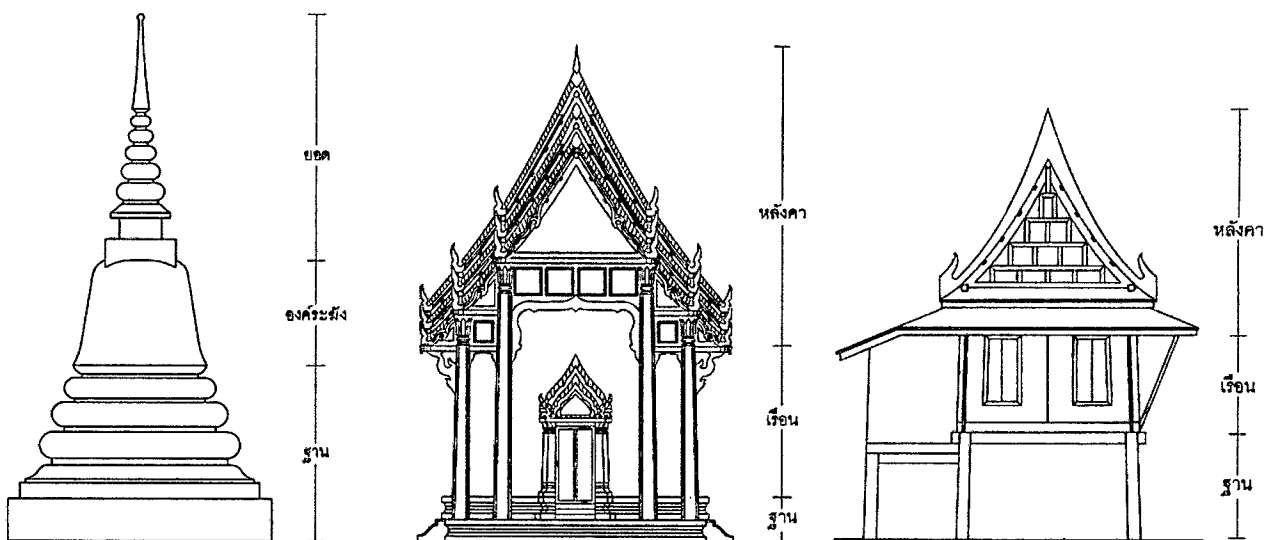
ส่วนฐานของโบสถ์วิหารโดยทั่วไปเป็นฐานเตี้ย ๆ อาจมีฐานเชิงอยู่ชั้นล่างสุดรองรับฐานปัทม์หรือฐานสิงห์หรือฐานอื่นใดที่วางเทินขึ้นไปเพียงชุดเดียว 'ไม่นิยมทำเป็นฐานซ้อนชั้น ซึ่งสอดคล้องกับธรรมชาติของอาคารทั้งสองประเภทนี้ที่นิยมทำเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ซึ่งยกพื้นสูงขึ้นไปจากระดับดินไม่มากนัก อย่างไรก็ตาม ระดับพื้นของอาคารไม่ได้สัมพันธ์โดยตรงกับระดับฐาน สำหรับฐานโบสถ์วิหารตามแบบแผนสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายมีลักษณะพิเศษในประการที่เส้นลวดบัวไม่โค้งเป็นแนวตรง มีการแต่งให้เป็นแนวโค้งลงตรงกลางอย่างลักษณะเส้นเชือกตกท้องช้าง เรียกว่า ท้องสำเภา

ส่วนเรือนของโบสถ์วิหารคือพื้นที่ใช้ประโยชน์ มีพระพุทธรูปประดิษฐานเป็นองค์ประธานโอบล้อมด้วยผนังโดยรอบ ทำให้พื้นที่ใช้ประโยชน์มีสภาพเป็นห้วงห้อง ผนังอันเป็นเครื่องกำกับกรอบของพื้นที่ใช้ประโยชน์นี้เองที่ปรากฏเป็นรูปธรรมของส่วนเรือน

ภาพ 2-26 (ซ้าย) รูปด้านของเจดีย์แสดงลักษณะไตรภาค (ที่มา: ผู้วิจัย, มีนาคม 2557)

ภาพ 2-27 (กลาง) รูปด้านหน้าของโบสถ์แบบมาตรฐาน ก แสดงลักษณะไตรภาค (ที่มา: ผู้วิจัย, มีนาคม 2557)

ภาพ 2-28 (ขวา) รูปด้านสกัดของเรือนแสดงลักษณะไตรภาค (ที่มา: ผู้วิจัย, มิถุนายน 2551)

โดยนิยมเปิดผนังด้านสกัดหรือด้านข้างเป็นประตูเข้า-ออก ขณะที่ด้านหน้าหรือด้านยาวนั้นจะเป็นช่องหน้าต่างสำหรับแสงและลมเข้าสู่ภายใน ช่องเปิดทั้งประตูและหน้าต่างนิยมแบ่งเป็นชุดประดับลาย

ส่วนยอดของโบสถ์วิหารคือหลังคา หลังคาโบสถ์วิหารโดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคกลางล้วนทำเป็นจั่วทรงจอมแห ด้วยการทำระแนบของพื้นหลังคาให้โค้งผายออกเล็กน้อยที่ฐานของจั่ว เป็นที่น่าสังเกตว่า ชาวไทยไม่นิยมทำหลังคาเป็นใหญ่คลุมอาคารทั้งหลัง หากแต่มีการแตกออกเป็นหลายย่อย ๆ ด้วยกลวิธี 2 อย่าง คือ การทำจั่วซ้อนชั้น และการแตกระแนบออกเป็นหลายระดับ หลังคาโบสถ์วิหารตามแบบแผนสถาปัตยกรรมไทยโดดเด่นด้วยการบูรณะแก้ไขและสืบเสาะ ปรับปรุงจั่วด้วยเครื่องลำยอง และประดับหน้าบันด้วยลวดลายจิตร (ภาพ 2-27)

ไตรภาคในเรือน แตกต่างจากพุทธสถาปัตยกรรมประเภทโบสถ์วิหารอย่างสิ้นเชิง อาคารประเภทเรือนชั้นเป็นที่อยู่อาศัยตามแบบแผนประเพณีนิยมของคนไทยนั้นปลูกสร้างด้วยไม้ ลักษณะเป็นอาคารยกใต้ถุนสูงเพื่อยกพื้นเรือนชั้นเป็นส่วนอยู่อาศัยให้สูงเหนือระดับดินขึ้นไป สอดรับกับสภาพแวดล้อมของพื้นที่ที่มีน้ำท่วมขังในฤดูน้ำหลาก นิยมแบ่งออกเป็นเรือนย่อย ๆ ตามประโยชน์ใช้สอยแต่ละประเภท เช่น เรือนนอน เรือนครัว เรือนรับแขก เป็นต้น โดยมีฐานและเชื่อมเรือนต่าง ๆ รวมเข้าไว้เป็นที่ยู่ออาศัยร่วมกัน แม้มีรูปแบบที่แตกต่างอย่างมากระหว่างอาคาร 2 ประเภทที่กล่าวมา แต่ลักษณะไตรภาคก็ปรากฏในเรือนอย่างชัดเจนเช่นเดียวกัน

ส่วนฐานของเรือน คอยเรือนเป็นอาคารยกใต้ถุนสูง พื้นเรือนอยู่พื้นระดับหัวคนขึ้นไป ไม่ใช่อาคารติดดิน ส่วนล่างจึงเป็นพื้นที่โล่ง ปรากฏเพดานเป็นแนวเป็นแนวชั้นเป็นโครงสร้างหลักที่ค้ำขึ้นมารับส่วนต่าง ๆ ของเรือนที่อยู่เหนือขึ้นไป ภาษาช่างเรียกส่วนล่างของเรือนนับแต่ระดับดินขึ้นไปถึงพื้นเรือนว่า เดี่ยวล่าง ส่วนนี้เองที่ทำหน้าที่เป็นฐานของเรือนรองรับพื้นที่ใช้สอยที่อยู่เบื้องบน

ส่วนเรือนหรือส่วนกลางคือพื้นที่ใช้สอยหลัก มีพื้นที่เป็นห้องหรือห้องเชื่อมด้วยฝาทั้ง 4 ด้าน เช่น ห้องนอน ห้องครัว เป็นต้น และลักษณะเป็นโถงเช่นระเบียบเป็นต้น ฝาไม้ที่ประดิษฐ์เป็นแบบต่าง ๆ เช่น ฝาปะกน ฝาฉาบบัว ฝาสำรวด เป็นต้น เพราะช่องประตูหน้าต่างอย่างสัมพันธ์กับช่วงเสา คือภาพลักษณ์ของส่วนกลางในสถาปัตยกรรมเรือน ภาษาช่างเรียกส่วนนี้นับแต่พื้นเรือนไปจนถึงชื่อที่วางอยู่ปลายเสاءว่า เดี่ยวบน

ทำนองเดียวกับอาคารประเภทโบสถ์วิหาร ส่วนยอดของเรือนคือหลังคา หลังคาเรือนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคกลางล้วนแต่มีจั่วทรงจอมแหชั้นสูงชัน มีชายคายื่น

โดยรอบ ประดับजूด้วยปั้นลมที่แต่งรูปเป็นยอดแหลม ปลายด้านล่างทั้งสองชายแต่งเป็นตัวหงา กรูด้วยแผงไม้ เรือนย่อยแต่ละหลังต่างมุงด้วยหลังคาจั่วทรงเดียวกัน ต่างกันที่เรือนนอนซึ่งเป็นเรือนประธานมักทำให้มีขนาดใหญ่กว่าเรือนอื่น ๆ ที่เป็นเรือนบริวาร ทั้งนี้ เรือนของสามัญชนไม่ปรากฏการทำหลังคาจั่วซ้อนชั้นหรือการตกแต่งหลังคาออกเป็นตัวย่อย ๆ ใด ๆ ทั้งสิ้น ภาษาช่างเรียกส่วนของหลังคาที่อยู่เหนือช่อขึ้นไปว่า เครื่องบน (ภาพ 2-28)

สรุปแล้วรูปแบบตามแนวตั้งของสถาปัตยกรรมไทย ไม่ว่าจะเป็นอาคารประเภทเจดีย์ โบสถ์วิหาร หรือเรือน ประกอบด้วย 3 ส่วนหลักเสมอ คือ ฐาน เรือน และยอด เข้าลักษณะไตรภาค สำหรับอาคารประเภทอื่น ๆ ภายใต้ขอบข่ายของสถาปัตยกรรมไทย ไม่ว่าจะเป็นขนาดใหญ่โตและงามวิจิตรอย่างพระที่นั่งภายในพระบรมมหาราชวัง หรือมีขนาดเล็ก ๆ และเรียบง่ายอย่างศาลาริมทาง ล้วนมีรูปแบบตามแนวตั้งเข้าลักษณะไตรภาคทั้งสิ้น

การเรียงตัวทางตั้ง

การเรียงตัวทางตั้งในเจดีย์ สถาปัตยกรรมไทยที่พบเห็นได้ทั่วไปและสะดุดตาใครต่อใครเห็นจะไม่มีสิ่งใดเทียบเท่าเจดีย์ เจดีย์เป็นสถาปัตยกรรมลอยตัวซึ่งมีหลากหลายขนาด ตั้งแต่เล็ก ๆ เท่าตัวคนจนสูงเสียดฟ้า เช่น เจดีย์ทรงปรางค์แห่งวัดอรุณราชวราราม ซึ่งสูงถึง 67 เมตร ขณะที่เจดีย์ทรงระฆังของพระปฐมเจดีย์นั้นสูง 120 เมตร ซึ่งนับเป็นเจดีย์ที่สูงที่สุดในประเทศไทย

เป็นที่ยอมรับกันว่า ต้นแบบของเจดีย์มีที่มาจากพุนดินเหนือหลุมศพของผู้คนในวัฒนธรรมอินเดีย (สันติ เล็กสุขุม, 2535: 2; สมคิด จิระทัศนกุล, 2543: 38) โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสถูปฝังพระบรมธาตุแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ สาญจี ต่อมาภายหลังจึงได้มีการพัฒนาลึคลายไปโดยลำดับ จนกลายเป็นเจดีย์รูปแบบต่าง ๆ มากมายแพร่กระจายอยู่ในดินแดนที่รับนับถือพุทธศาสนา

ลักษณะของสถูปเจดีย์อันเป็นต้นกำเนิดของเจดีย์ทั้งหลายดังกล่าวนั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงแสดงทัศนะถึงเหตุแห่งที่มาที่ไปในการก่อรูปก่อร่างไว้ให้เห็นภาพ ดังความว่า

“.....อันเจดีย์นั้นเกิดขึ้นแต่การฝังศพหรือการฝังกระดูก ฝังเถ้าถ่านอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งจะรวมเรียกเสียว่าฝังผืนนั้นเป็นเหตุ เมื่อผืนนั้นเป็นผืนคน

สำคัญเกรงที่ฟ้าจะเจ็บเจียนเสีย จึงทำอะไรทับไว้บนนั้นเป็นเครื่องหมาย เรียกว่า เจดีย์

.....อันว่ากษัตริย์ราชทูอันใหญ่มาคนั้นน้ำหนักย่อมคั้นเชิงให้มายออกไป ทำให้ตัวกษัตริย์ได้เขาใจแก้ไขลงเชื่อมกันเข้ามาย มีเจดีย์สัญลักษณ์ให้เห็น เป็นตัวอย่างอยู่แล้ว เชื่อนั้นเอ ก็ทำแก้ไขกันไปกลายเป็นฐานรองจอม และเพราะเครื่องหมายลอมนั้นเป็นเครื่องหมายที่ฟ้าที่ทั่วไป เจ็ดถึงที่ฟ้า ราชทูพุทธเจ้าทำอย่างไรจึงทำบัลลังก์ คือ พุทธอาสน์นั่งไว้บนลอม แล้วก็ใส่คนเสื่อไม้ทำสัตรีไปปักบูชาบนบัลลังก์”

(สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2513: 5/334-335)

ลักษณะเด่นของสถูปเจดีย์ล้านช้างอยู่ที่ลอมดินทรงโดมขนาดใหญ่ อันเป็นเครื่องหมายแห่งลอมฟ้าศพ มีฐานระเบียงหนุนยกลอมดินให้สูงขึ้น บัลลังก์และอุตรบนยอดลอมดิน อันเป็นเครื่องหมายแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในันั้น นับว่ามีขนาดเล็กมากเมื่อเทียบกับขนาดของลอมดิน เป็นที่น่าสังเกตว่า รูปแบบของเจดีย์ล้านช้างที่พรรณนามานี้แตกต่างจากพุทธเจดีย์ของไทยเป็นอย่างมาก

ความจริงแล้ว เมื่อคนไทยสามารถสถาปนารัฐขึ้นครั้งแรกในสุวรรณภูมินามสุโขทัยในต้นพุทธศตวรรษที่ 19 พระพุทธศาสนาในอินเดียถึงกาลเสื่อมสิ้นแล้ว แต่กลับเป็นช่วงที่พุทธศาสนารุ่งเรืองเฟื่องฟูอยู่ในลังกาประเทศ และแพร่หลายเข้าครอบคลุมดินแดนสุวรรณภูมิด้วย ดังที่เรียกกันว่า พุทธศาสนาลัทธิ ลังกาวงศ์ กล่าวโดยสรุปแล้ว เจดีย์ล้านช้างถ่ายทอดรูปแบบสู่เจดีย์ลัทธิ และเจดีย์ลัทธิถ่ายทอดรูปแบบสู่เจดีย์ไทยอีกทีหนึ่ง ดังนั้น

“การรื้อสร้างพุทธเจดีย์ในสมัยสุโขทัยจึงสร้างตามคติลังกาเป็นพื้น แต่ถึงกระนั้นก็ทำให้เกิดเห็นอุปนิสัยของชนชาติไทยไว้ว่าไม่ทิ้งของดีของงามแม้เกิดขึ้นในลัทธิอื่นยังคิดเลือกลักษณะที่ดีงามจากข้างต่างจ้านักรวมกัน เพราะฉะนั้น จึงเกิดเป็นแบบอย่างพุทธเจดีย์สุโขทัย อันควรนับว่าเป็นฝีมือเอก”

(สมเด็จพระมหาพรยาจารย์ราชานุภาพ, 2503: 166)

ในประการสำคัญ เจดีย์ไทยพัฒนาจนมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากเจดีย์ลังกาอย่างชัดเจน ขณะที่เจดีย์ลังกามีลักษณะหนักแน่น ป้อมกลม เจดีย์ไทยกลับมีลักษณะอ่อนช้อย สูงเพรียว กล่าวได้ว่า คนไทยได้สร้างสุนทรียภาพอย่างใหม่ขึ้นในดินแดน

สุวรรณภูมิ เป็นสุนทรียภาพแบบเพรียวงาม และแตกต่างจากเจดีย์ภายใต้อารยธรรม
ขอมที่ครอบครองดินแดนนี้อยู่ก่อน ซึ่งมีลักษณะหนักแน่น ทึบตัน

รูปแบบโดยรวมของเจดีย์ไทยมีลักษณะทรงกรวยคว่ำ คุกคล้ายดงหน่อไม้ที่แทง
ยอดทะยานจากผืนดินขึ้นสู่เบื้องบน พัฒนาการของเจดีย์ไทยในลำดับต่อ ๆ ไม่ได้ละทิ้ง
ลักษณะเด่นดังกล่าว ในทางตรงกันข้าม กลับยิ่งเพิ่มความเป็นเจดีย์ทรงเพรียวเรียว
ระหงมากยิ่งขึ้นไปอีก ด้วยข้อสังเกตของสถาปนิกชาวเยอรมัน คาร์ล เดอริงก์(2520: 91)
ที่เข้ามาเห็นเจดีย์ในกรุงรัตนโกสินทร์ว่า “ลักษณะสิ่งก่อสร้างที่ฐานใหญ่แล้วสอบเล็กขึ้น
สู่เบื้องบนอย่างมากเห็นได้ชัดจากรูปร่างสถาปัตยกรรมเจดีย์ต่าง ๆ” ขณะที่ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรม-
พระยานิรศราพันธุ์ทิวงศ์ (2505: 18/24) นายช่างใหญ่แห่งกรุงสยามขนานนามเจดีย์
แบบไทยว่า ไม่เรียวหวดฟ้า

เมื่อพิจารณาโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์สามัญ จักเห็นได้ชัดว่า
องค์ประกอบซึ่งมีฐาน ลอมดิน บัลลังก์ และฉัตรนั้น วางซ้อนกันขึ้นไปตามลำดับตาม
แกนในแนวตั้ง โดยมีฐานอยู่ส่วนล่างสุดและฉัตรอยู่ที่ส่วนบนสุด ทั้งนี้ เจดีย์ของลังกา
และเจดีย์ของไทยที่พัฒนาสืบต่อกันมาเป็นทอด ๆ ยังคงเดินรอยตามหลักการดังกล่าว
ไม่เปลี่ยนแปลง

เจดีย์อย่างไทย นอกเหนือจากการพัฒนาทรวดทรงโดยรวมจนมีลักษณะเพรียว
เรียวระหง หรืออีกนัยหนึ่ง ทรงชะลูด แล้ว ยังมีการเพิ่มส่วนฐานด้วยการทำเป็นฐาน
หลายชั้นวางซ้อนกันขึ้นไป หนุนลอมดินให้สูงขึ้นไป ขณะที่ลอมดินยังคงมีลักษณะเป็น
ทรงโดม แต่มีขนาดเล็กลงทั้งยังมีทรวดทรงสูงขึ้นและฐานผายออกคล้ายระฆัง ดังที่เรียก
กันว่า องค์ระฆัง ส่วนฉัตรซ้อนชั้นที่ยอด ช่างไทยได้ปรับเปลี่ยนประดิษฐ์เป็นลูกแก้วเรียง
ซ้อนกันขึ้นไป โดยปรับลูกแก้วที่อยู่ด้านบนขึ้นไปให้มีขนาดค่อย ๆ เรียวเล็กลงตามลำดับ
คล้ายดังลักษณะปล้องของปี่ไฉน เป็นที่มาของการเรียกองค์ประกอบส่วนนี้ของเจดีย์ไทย
ว่า ปล้องไฉน เหนือปล้องไฉนมีปลีรูปเพรียวยอดเรียวแหลม บนยอดแหลมของปลีอัน
เป็นยอดสุดของเจดีย์ประดับด้วยแก้วมณีทรงกลม หรือที่เรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า เม็ด
น้ำค้าง (ภาพ 2-29)

คนไทยอาจคุ้นตากับเจดีย์จนเห็นเป็นของธรรมดา แต่สำหรับชาวต่างชาติแล้ว
เจดีย์เป็นสิ่งที่สะดุดตาและตั้งข้อสังเกตไว้อย่างน่าสนใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นเรื่อง
การเรียงซ้อนกันขององค์ประกอบ ดังที่อัครราชทูตฝรั่งเศสผู้มาเยือนกรุงศรีอยุธยาในปี
พ.ศ. 2230 ได้พรรณนาถึงเจดีย์แห่งสยามประเทศไว้ ดังนี้

“เจดีย์ทั้งหลายนั้นทรงกลม และเมื่อยิ่งสูงขึ้นไปก็ยิ่งลดเรียวลง ตอนปลายคล้ายโดมเมื่อเป็นเจดีย์ทรงต่ำ ตอนปลายที่ทำเป็นโดมนั้นมีก้านดิ่งบุกเล็ก ๆ ปลายแหลมปักอยู่ และสูงมากพอให้เมื่อเทียบส่วนกับเจดีย์ทั้งองค์ เจดีย์กลางองค์มีลักษณะคอดเข้า แล้วเลื้อมออกขึ้นไปตามส่วนสูงถึง 4-5 ชั้น ดูเป็นลูกคลื่น ส่วนที่เลื้อมขนาดต่าง ๆ กันนี้ค่อยเรียวลงเมื่อยิ่งสูงขึ้นไป โดยรอบทรงกลมนี้ประดับลายทรงตั้งเป็นมุมฉากอยู่ 3-4 แห่งทั้งที่ตามรอยคอดและส่วนที่สูงขึ้นไป ลายนี้ค่อยเรียวลงตามส่วนเรียวขององค์เจดีย์ ไปสิ้นสุดลงที่ยอดตอนเริ่มเม็ดทรงมันอันมีลายประดับอีก”

(ลา ลูแบร์, 2510: 143, 147)

ในอีกราว 200 ปีต่อมา เมื่อสถาปนิกชาวเยอรมัน คาร์ล เดอริงก์ เข้าสู่สยาม ในช่วงปลายทศวรรษ 2440 เพื่อปักหลักทำงาน เจดีย์ในสายตาของสถาปนิกตะวันตกย้าความเป็นโครงสร้างที่ซ้อนกันขึ้นไปเป็นชั้น ๆ อย่างชัดเจน ดังความที่พรรณนาไว้ว่า

“สถาปนิกสยาม.....ยังนิยมโครงสร้างที่ซ้อนเหนือกันเป็นชั้น ๆ ด้วย ที่มองดูงามมากคือ ทรงของเจดีย์ซึ่งมีลักษณะค่อย ๆ เล็กแหลมเรียวไปทางยอด ประดับประดาด้วยดอกไม้ปูน หรือดอกบัวเรียงซ้อนกันขึ้นไปจนเต็มได้ส่วน ขนาดของดอกจะค่อย ๆ ลดเล็กลง ๆ ขึ้นไปทางยอด”

(คาร์ล เดอริงก์, 2520: 93)

“พระสถูปทางพุทธศาสนาแต่เดิมก็สร้างขึ้นเพื่อเก็บบรรจุสิ่งเคารพบูชา โดยได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าบรรจุเอาไว้ในนั้น การเคารพสักการะพระพุทธองค์มีมากขึ้นเพียงไร การเคารพบูชาพระสถูปก็ยิ่งมีมากขึ้นเพียงนั้น เพื่อยกพระสถูปให้สูงเด่นขึ้นกว่าบริเวณโดยรอบ จึง

ภาพ 2-29 เจดีย์ทรงระฆัง วัด
ประยุรวงศาวาส
(ที่มา: ผู้วิจัย, มิถุนายน 2554)

ภาพ 2-30 พระที่นั่งไอย
ศวรรยทิพอาสน์
(ที่มา: ผู้วิจัย, พฤษภาคม 2542)

มีการสร้างฐาน 3 ชั้น และเพื่อเป็นเกียรติยศสูงยิ่งขึ้น จึงมีการประดับฉัตรเป็นชั้น ๆ อยู่บนยอดด้วย”

(คาร์ล เดอริงก์, 2520, 99)

เจดีย์เป็นสถาปัตยกรรมที่มีการก่อรูปขึ้นไปในแนวตั้ง มีแนวแกนตั้งซึ่งตั้งตรงจากจุดศูนย์กลางของฐานไปจรดปลายแหลมของปลียอดเป็นเส้นอ้างอิงหลัก บรรดาองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เรียงรายซ้อนกันขึ้นไปล้วนขยายตัวออกไปรอบ ๆ โดยมีเส้นแกนตั้งดังกล่าวเป็นจุดศูนย์กลาง ยังผลให้เจดีย์มีลักษณะเหมือนกันทุกด้าน

การเรียงตัวทางตั้งในอาคารทรงจั่ว ความจริงแล้ว อาคารอย่างโบสถ์วิหารซึ่งประกอบด้วย 3 ส่วนหลัก คือ ฐาน เรือน และหลังคานั้น เป็นการเรียงองค์ประกอบซ้อนกันขึ้นไปทางตั้ง โดยมีฐานรองรับอยู่ส่วนล่างสุด มีเรือนและหลังคาวางซ้อนต่อกันขึ้นไปเบื้องบนตามลำดับ แต่ความพิเศษของสถาปัตยกรรมไทยไม่เพียงอยู่ที่การทำหลังคาให้มีความสูงเด่นเท่านั้นยังนิยมทำหลังคาให้มีลักษณะซ้อนกันเป็นชั้น ๆ อีกด้วย

ในสายตาของสถาปนิก คาร์ล เดอริงก์ ระนาบสูงชันของหลังคา 2 ผืนที่เฉียงขึ้นไปบรรจบกันที่สันหลังคาสถาปัตยกรรมไทยนั้นบรรลุถึงความงาม และการซ้อนกันหลาย ๆ ชั้นยิ่งทำให้โดดเด่น ดังที่พรรณนาไว้ว่า

“นอกเหนือสิ่งอื่นใดหมด คือความเด่นของหลังคาตัวอาคารซึ่งมีเส้นกรอบของโครงสร้างวิจิตรพิศดารน่าดูมาก เป็นลักษณะอันมีค่าซ้อนกันหลาย ๆ ชั้นลาดเทลงทางด้านข้างลดหลั่นกันลงมาเป็นชั้น ๆ เช่นน้ำตก”

(คาร์ล เดอริงก์, 2520: 94)

โบสถ์วิหารของไทยนิยมทำหลังคาทั้งด้านหน้าและด้านหลังให้มีชั้นลด 2 ชั้นบ้าง 3 ชั้นบ้าง ทั้งระนาบผืนหลังคาที่ลาดเทลงไปทั้ง 2 ด้านก็นิยมขอยเป็นด้ายย่อย ๆ ที่ส่วนล่างจนดูราวกับว่าหลังคาอาคารประกอบกันขึ้นจากหลังคา 2-3 จั่ววางซ้อนกันอยู่ โดยมีหลังคาจั่วชั้นลดหน้า-หลังเป็นลำดับแรก หลังคาจั่วชั้นที่ 2 วางซ้อนเหนือขึ้นไป มีหลังคาจั่วประธานซึ่งอยู่ตรงกลางวางซ้อนอยู่ชั้นบนสุด เหมือนดังฉัตรที่มีลักษณะคล้ายร่มที่ซ้อนกันขึ้นไปเป็นชั้น ๆ ชั้นล่างมีขนาดใหญ่กว่าชั้นบนลดหลั่นกันไปโดยลำดับ

อาคารประเภทพระที่นั่งโดยเฉพาะอย่างยิ่งในพระราชวัง เช่น พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระที่นั่งอาภรณ์พิโมกขปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง พระที่นั่งไอลยศวรรย์ทิพยอาสน์ (ภาพ 2-30) ในพระราชวังบางปะอิน เป็นต้น การซ้อนกันเป็นชั้น ๆ ของหลังคายังมากขึ้นไปอีก ด้วยลักษณะอาคารจตุรมุข หลังคาซ้อนกัน 4 ชั้น เหนือหลังคาฉนวน ตรงกึ่งกลางจตุรมุขตั้งเครื่องยอดอันเป็นสัญลักษณ์แห่งพระมหากษัตริย์ หาก

พิจารณาเฉพาะเครือข่ายอด ก็มีลักษณะการวางองค์ประกอบซ้อนกันขึ้นไปตามแนวตั้ง

ทั้งหมดที่กล่าวมา ทำให้อาคารประเภทพระที่นั่งที่มีลักษณะเป็นเรือนยอด ปรากฏการสร้างมวลด้วยวิธีการนำองค์ประกอบต่าง ๆ ตั้งแต่ฐานจนจรดยอดมาวาง เรียงซ้อนกันขึ้นไปตามแนวตั้งอย่างเห็นได้ชัด โดยมีแนวแกนซึ่งตัดตรงจากจุดศูนย์กลางของฐานไปสู่ปลายแหลมของเครือข่ายอดเป็นเส้นอ้างอิงสำคัญ

ไม่เพียงการเรียงซ้อนกันขึ้นไปตามแนวตั้งที่ปรากฏในลักษณะโครงสร้าง ฐาน เรือน และยอด เท่านั้น เมื่อพิจารณาในรายละเอียด แต่ละส่วนประกอบโดยเฉพาะฐานและยอด ส่วนไทยย่นนิยมแตกออกเป็นชั้นย่อย ๆ วางเรียงซ้อนกัน เช่นส่วนฐานมีการใช้ฐานสามชั้นวางซ้อนกันเป็นชั้น ๆ หรือใช้ฐานชนิดเดียวกันทำซ้ำหลาย ๆ ชั้น เช่นเดียวกับส่วนยอดหรือหjelค่าที่นิยมทำเป็นหjelค่าซ้อนกัน ทำให้สถาปัตยกรรมไทยมีลักษณะ เหวืออกก่อรูปขึ้นไปตามแนวตั้งด้วยการนำองค์ประกอบต่าง ๆ มาวางเรียงซ้อนกันขึ้นไปอย่างชัดเจน

ฐานนุลักษณะ

ภายใต้การปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นับแต่อดีตกาลนานมา ซึ่งให้อำนาจอธิปไตยแก่พระมหากษัตริย์ในการบริหารประเทศ ทำให้สังคมไทยแบ่งผู้คนออกเป็น 3 ชั้นหลัก ประกอบด้วย

1. เจ้า
2. พระ
3. ไพร่และทาส

เจ้าเป็นชนชั้นปกครอง โดยมีพระมหากษัตริย์ทรงครองตำแหน่งผู้นำสูงสุดในการบริหารกิจการบ้านเมือง มีผู้สืบสายโลหิตซึ่งนับเนื่องเป็นเชื้อพระวงศ์ระดับต่าง ๆ เป็นกำลังสำคัญ กระจ่ายกันทำหน้าที่รับผิดชอบกิจการนานา เพื่อสร้างความมั่งคั่งและมั่นคงแก่ประเทศ สำหรับพระคือเป็นชนชั้นพิเศษในประการที่ชนทุกชั้นสามารถบวชเป็นพระได้ และเมื่อเป็นพระแล้วจักได้รับการยกเว้นไม่ก่ออาชญากรรมและกิลปวิทยาแขนงต่าง ๆ แก่ประชาราษฎร์ ส่วนไพร่และทาสเป็นชนชั้นใต้ปกครอง ไพร่นั้นคือสามัญชน อยู่ใต้สังกัด

มูลนาย ต้องถูกเกณฑ์แรงงานไปทำงานต่าง ๆ ตามที่ทางการกำหนด ขณะที่ทาสเป็นชนผู้ถูกรีดรอนสิทธิ ต้องตกอยู่ใต้อำนาจของผู้เป็นนาย

เมื่อมีการสถาปนาระบบศักดินาขึ้นในสมัยอยุธยา ศักดิ์ของแต่ละคนถูกนำไปเชื่อมโยงกับอำนาจการปกครองที่นาคิดเป็นจำนวนไร่ นากลายเป็นเครื่องกำหนดศักดิ์สิทธิ์ และหน้าที่ของบุคคล ซึ่งมีความสูง-ต่ำสัมพันธ์กับจำนวนมาก-น้อยในการครอบครองที่นา อาทิ พระมหาอุปราช ศักดินา 100,000 พระอนุชาธิราช ศักดินา 20,000 พระเจ้าลูกเธอ ศักดินา 6,000 ไพร่ ศักดินา 10-25 ทาส ศักดินา 5 ทั้งนี้ ผู้ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นขุนนางและทรงสิทธิในการเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ คือผู้ที่มีศักดินาตั้งแต่ 400 ขึ้นไป (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2519: 62)

อย่างไรก็ตาม ภายใต้ระบบศักดินานั้นพระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของที่ดินทั้งราชอาณาจักร หมายความว่า ระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลในที่ดินยังไม่เกิดขึ้นจริง จนล่วงมาถึงรัชกาลที่ 5 แห่งสมัยรัตนโกสินทร์จึงมีการออกโฉนดรับรองกรรมสิทธิ์ในการครอบครองที่ดินแก่อาณาประชาราษฎร์ (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2519: 61) และในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้เองที่มีการปฏิรูปการปกครองด้วยการเลิกทาส โดยมี พระราชบัญญัติทาสรัตนโกสินทร์ศก 124 ออกเป็นฉบับสุดท้าย (กรมศิลปากร, 2551: 15) ทำให้การเลิกทาสแบบค่อยเป็นค่อยไปเสร็จสิ้นโดยสมบูรณ์ ชนชั้นทาสจึงหมดไปจากสังคมไทยแต่นั้นมา

ล่วงมาถึงสมัยรัชกาลที่ 7 สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ เมื่อการปกครองประเทศเปลี่ยนมาเป็นระบอบประชาธิปไตย แม้พระมหากษัตริย์ยังทรงดำรงสถานะประมุขของประเทศ ก็เป็นในเชิงสัญลักษณ์มากกว่า ไม่มีอำนาจสิทธิขาดเช่นแต่กาลก่อน การบริหารราชการแผ่นดินกระทำโดยคณะบุคคล ซึ่งเรียกว่า คณะรัฐมนตรี อย่างไรก็ตาม ชนชั้นที่มีเจ้า พระ และไพร่ อันเป็นรากเหง้าของสังคมไทยยังคงปรากฏร่องรอยชัดเจนในสังคมปัจจุบัน พระมหากษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ได้รับการยกย่องเชิดชูจากปวงชน ถือกันว่าเป็นชนชั้นสูง พระยังคงทำหน้าที่สืบพระศาสนา ประกอบพิธีกรรมและอบรมศีลธรรม เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของคนทั่วไป ส่วนไพร่บัดนี้เรียกว่า ราษฎร บ้างประชาน บ้าง ซึ่งนอกจากจะมีสิทธิขั้นพื้นฐานแล้ว ยังมีสิทธิได้รับเลือกเข้าทำหน้าที่บริหารประเทศตามความรู้ความสามารถอีกด้วย

สถาปัตยกรรมแห่งฐานานุลักษณะ คนไทยเรามีสำนวนที่กล่าวกันติดปากว่า “ปลูกเรือนแต่พอตัว หวีหัวแต่พอเกล้า” หมายความว่า ทำสิ่งใด ๆ ให้พอเหมาะพอควรแก่ฐานะของตน ไม่ล้ำเลย หรือกล่าวกันอย่างง่าย ๆ ว่า “รู้จักที่ต่ำที่สูง” การยกการปลูกเรือนขึ้นมากล่าวเป็นการอุปมา แสดงนัยว่าสถาปัตยกรรมไทยเป็นสถาปัตยกรรมแห่ง

ฐานานุกรมลักษณะ กล่าวคือ มีลักษณะอย่างไรโดยย่อหนึ่งที่บ่งบอกฐานะของผู้ครอบครองอย่างชัดเจน

ด้วยเหตุนี้ คนไทยจึงปลูกสร้างบ้านเรือนที่พิถีพิถันพอสมควรจนให้แตกต่างจากวัดวาที่พำนักของพระ และไม่เหมือนปราสาทราชวังที่สถิตของเจ้า คำข้อสันนิษฐานของ คาร์ล เดอริช (2520: 87) สถาปนิกสัญชาติเยอรมันที่เข้ามาทำงานในประเทศไทยครั้งสมัยรัชกาลที่ 5 ว่า

“ความเจริญของสถาปัตยกรรมบ้านเรือนที่อยู่อาศัยนับว่าล้นเกินกว่าหาบ้านการก่อสร้างวัดวาอารามมาก บ้านขอ-ชาวสยามนั้นสร้างขึ้นเล็ก ๆ ทำให้ยิ่งแลเห็นขนาดความแตกต่างมากขึ้นเมื่อเทียบกับวัดวาอารามที่สร้างอย่างหรูหราสวยงามบนพื้นที่กว้างขวาง”

อีกประการที่ศตวรรษต่อมา สถาปนิกนักวิชาการไทยก็ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของสถาปัตยกรรมในบ้านเรือนขอคนไว้ในทำนองเดียวกัน ด้วยคำว่า

“ไทยสมัยโบราณรู้จักนำสถาปัตยกรรมลักษณะออกใช้หลายแบบอย่างตามความเหมาะสมแก่ขนาดและความสำคัญขออาคารประเภทนั้น ๆ สถานที่ที่สำคัญในการพระศาสนาหรือขอแผ่นดิน เช่น โบสถ์ วิหาร และปราสาทราชฐาน มักจัดสร้างขึ้นด้วยแบบอย่างประณีตวิจิตรพิสดารยิ่ง ส่วนบ้านเรือนราษฎรก็เป็นแบบอย่างที่ทำให้สามารถทำการก่อสร้างได้ง่าย ๆ และมีความเหมาะสมพอควรแก่ฐานะ”

(นารถ โปธิประสาธ, 2514: 30)

กล่าวได้ว่า ลักษณะทางกายภาพ 2 ประการหลัก คือ ขนาดและความประณีตวิจิตรเป็นเครื่องหมายแห่งฐานานุกรมลักษณะในงานสถาปัตยกรรมไทย โดยปราสาทราชฐานขอเจ้าและวัดวาอารามขอพระจัดอยู่ในกลุ่มเดียวกัน ซึ่งทั้งมีขนาดใหญ่โตและมีความวิจิตรงดงาม ขณะที่บ้านเรือนขอสามัญชนนั้นมีขนาดเล็ก พอเหมาะพอควร และเรียบง่าย

ถามว่า จะรู้ได้อย่างไรว่าบ้านเรือนที่ปลูกสร้างขึ้นมีขนาดพอควร ไม่เกินฐานะ เพราะไม่มีมาตรฐานอะไรกำหนดไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ตอบได้ว่า มาตรฐานกำหนดและควบคุมโดยสังคม เป็นที่รู้แก่ใจกันทั่วไปว่าบ้านเรือนขอสามัญชนที่ปลูกสร้างกันอยู่มีขนาดเพียงไร หากใครสักคนสร้างบ้านปลูกเรือนขอตนกว้างขวางใหญ่โตล้ำเลยคนอื่น จะถูกกล่าวหาว่า “สร้างบ้านใหญ่โตราวกับวัง”

ส่วนความวิจิตรงดงามของอาคารประเภทวังและวัดนั้น เกิดจากการตกแต่งองค์ประกอบต่าง ๆ ด้วยลวดลาย เช่น แต่งฐานเป็นฐานบัว แต่งค้ำยันเป็นรูปนาค แต่งบันลุ่มเป็นช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ เป็นต้น การตกแต่งอาคารด้วยความประณีตบรรจงจนเกิดความงามวิจิตรเช่นนี้ ถือเป็นสิ่งต้องห้ามในงานปลูกสร้างบ้านเรือนของสามัญชน

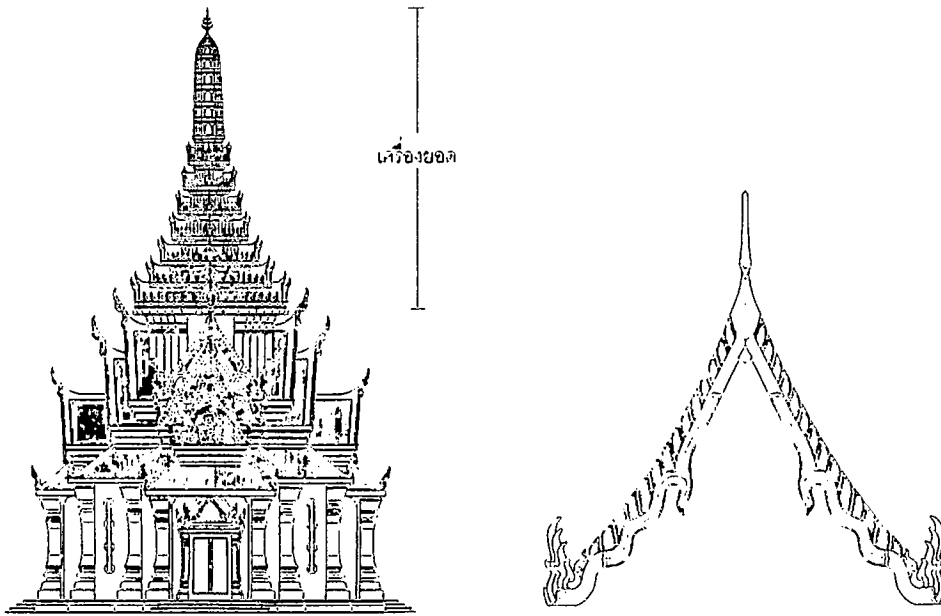
ทั้ง 2 ประการที่กล่าวมา เป็นเงื่อนไขให้วังและวัดมีลักษณะแตกต่างจากบ้านเรือนทั่วไปอย่างชัดเจน ในเรื่องนี้ นิ จ หนีวชิระนันท์ (2537: 7-8) ได้แสดงทัศนะว่า

“เป็นสิ่งที่สะท้อนภาพให้เห็นชีวิตของคนไทยว่า ชีวิตคนเป็นของชั่วคราว ไม่ยั่งยืน เกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไป บ้านก็เช่นเดียวกันถือเป็นของชั่วคราวหรืออย่างดีก็เป็นเพียงกิ่งถาวร ย่อมเก่าแก่ ทรุดโทรมไปเป็นธรรมดา.....แต่วัด อันประกอบด้วยโบสถ์ วิหาร การเปรียญ ปรางค์ เจดีย์ ฯลฯ ถือเป็นถาวรวัตถุที่สร้างอุทิศไว้ในพระศาสนา โดยความเลื่อมใสศรัทธา และตั้งใจที่จะให้สืบลงงามวิจิตรบรรจง ด้วยความเคารพในฐานานุศักดิ์.....”

เครื่องหมายแห่งฐานานุลักษณะ: องค์ประกอบ ไม่เพียงรูปแบบโดยรวมของสถาปัตยกรรมไทยเท่านั้นที่เป็นเครื่องหมายแห่งฐานานุลักษณะ ซึ่งบ่งบอกถึงฐานะสูงต่ำของผู้เป็นเจ้าของ เมื่อพิจารณาในรายละเอียด สิ่งซึ่งแสดงฐานานุลักษณะได้อย่างชัดเจนคือองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ที่สำคัญคือ

เครื่องยอด (ภาพ 2-31) เป็นองค์ประกอบที่มีลักษณะฐานผาย และลดหลั่นเรียวแหลมขึ้นไปสู่ส่วนยอด ใช้วางซ้อนอยู่บนหลังคาอาคาร เรียกอาคารที่มีเครื่องยอดว่า เรือนยอด หรือ ภูฎาคาร ช่างไทยยังย้ายประดิษฐ์เครื่องยอดให้มีรูปทรงต่างกันไปหลายแบบ ได้แก่ เครื่องยอดทรงมณฑป เครื่องยอดทรงปราสาท เครื่องยอดทรงมงกุฎ เครื่องยอดทรงเจดีย์ และเครื่องยอดทรงปรางค์ เครื่องยอดถือว่าเป็นของสูง ใช้เฉพาะอาคารอันเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์หรือไม่ก็ต้องเป็นที่ประทับของเทพเจ้า (น.อ.สมภพ ภิรมย์, 2513: 7)

เครื่องลำยอง (ภาพ 2-32) คือบันลุ่มปิดขอบกระเบื้องหลังคาที่แต่งรูปเป็นช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ และนาคสะดุ้ง ใช้แก่สถาปัตยกรรมท้องพระโรงวังระดับชั้นเจ้าฟ้าขึ้นไป ท้องพระโรงวังระดับชั้นพระองค์เจ้าประดับบันลุ่มซึ่งประกอบด้วยช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ โดยทำเป็นรยระกาที่ทอดโค้งลึกลับขอบกระเบื้องหลังคา ไม่มีนาคสะดุ้ง (กรมศิลปากร, 2551: 36-37)

หลังคาซ้อนชั้น การทำหลังคาให้มีชั้นซ้อนหรือมีมุขลด เป็นเครื่องหมายแห่งฐานานุศักดิ์ แต่ตามความเป็นที่อาศรมเจ้าฟ้า ขณะที่เจ้าของพระองค์เจ้าซึ่งมีฐานานุศักดิ์หรือลามาขึ้นบมธรรมเนียมในการทำอาศรมเจ้าหลังคาชั้นเดียว ไม่มีมุขลด (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2513: 34)

องค์ประกอบชั้นเป็นเครื่องหมายแห่งฐานานุศักดิ์ทางสถาปัตยกรรมไทย ทั้งหลายเหล่านี้ถือเป็น 'ขอสู่' จำกัดการใช้เฉพาะอาคารของชนชั้นเจ้าฟ้าอย่างเคร่งครัด ผู้มีฐานานุศักดิ์ต่ำลงมาไม่สามารถใช้ได้ ย่อมหมายความว่าอาคารบ้านเรือนสามัญชนจะนำไปใช้ไม่ได้โดยเด็ดขาด ยกเว้นสถาปัตยกรรมวัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาคารในเขตพุทธาวาส มี เจดีย์ โบสถ์ วิหาร มณฑป เป็นอาทิ ที่มีการใช้องค์ประกอบเครื่องยอด เครื่องลำยอง และหลังคาซ้อนชั้นหรือมีมุขลดได้ เนื่องเพราะพระมหากษัตริย์ไม่เพียงทำหน้าที่บริหารบ้านเมืองเท่านั้น แต่ยังทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ภพศาสนาผู้ทำการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดวาอารามในบ้านเมืองให้รุ่งเรืองเฟื่องฟู หน้าที่นี้ยังกระจายความรับผิดชอบไปยังเชื้อพระวงศ์ชั้นต่าง ๆ อีกด้วย จึงไม่แปลกที่ฐานานุศักดิ์แห่งสถาปัตยกรรมของชนชั้นเจ้าจะปรากฏในอาคารประเภทวัดด้วย

อีกประการหนึ่ง โบสถ์ วิหาร มีพระพุทธรูปซึ่งเป็นรูปแทนองค์พระพุทธเจ้าประดิษฐานเป็นประธานของพื้นที่ อาคารเหล่านี้เปรียบประดุจที่ประทับของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงฐานานุศักดิ์สูง ควรแก่การประดับเครื่องหมายแห่งฐานานุศักดิ์ไว้ที่อาคารอย่างยิ่ง ทำนั้บรรดาอาคารในเขตพุทธาวาสอันเป็นที่อยู่ของสาธุชนไม่มีธรรมเนียม-

ภาพ 2-31 (ซ้าย) ศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร มีเครื่องยอดทรงปราศรัยซ้อนอยู่เหนือหลังคา

(ที่มา: วมลวิทย์ จิระวัฒนกุล, 2549: 241)

ภาพ 2-32 (ขวา) เครื่องลำยอง

(ที่มา: ผู้วิจัย, ธันวาคม 2556)

นิยมในการนำองค์ประกอบอันเป็นของสูงเหล่านี้ไปใช้แต่อย่างใด คงเป็นหมุกฎที่ปลูกสร้างอย่างเรียบง่ายเช่นเดียวกับบ้านเรือนของสามัญชนทั่วไป

อนึ่ง องค์ประกอบแห่งฐานานุลักษณะดังกล่าวข้างต้นก่อกำเนิดและสืบทอดมาภายใต้บริบทของสถาปัตยกรรมไทยประเพณี เมื่อชนชั้นเจ้าหันไปนิยมสร้างวังตามแบบแผนสถาปัตยกรรมตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา เครื่องหมายบ่งบอกฐานะของผู้เป็นเจ้าพลอยถูกละทิ้งไว้เบื้องหลังด้วย ยกเว้นพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทที่เป็นอาคารแบบตะวันตกที่มีเครื่องยอดประดับเด่นเหนือหลังคา ด้วยในระหว่างการก่อสร้างได้มีการเปลี่ยนจากหลังคาโดมตามการออกแบบของสถาปนิกชาวอังกฤษ จอห์น คลูนิส เป็นหลังคายอดปราสาทตามคำกราบบังคมทูลของสมเด็จพระยาบรมมหารัชมังคลาจารย์ผู้สำเร็จราชการ

อย่างไรก็ตาม บรรดาวังที่สร้างตามแบบอย่างสถาปัตยกรรมตะวันตกในรุ่นต่อ ๆ มาก็มิได้นำองค์ประกอบแห่งฐานานุลักษณะเข้าไปประดับแต่ประการใด

ลักษณะที่แสดงถึงความสูงต่ำของชนชั้นทางสังคมที่ปรากฏในงานสถาปัตยกรรมซึ่งในที่นี้เรียกว่า ฐานานุลักษณะ เป็นสิ่งที่มีอยู่คู่สถาปัตยกรรมไทยในอดีต ทำให้งานสถาปัตยกรรมของชนชั้นเจ้ามีลักษณะพิเศษ แสดงออกถึงความมั่งคั่งและอำนาจบารมีแตกต่างจากงานสถาปัตยกรรมของสามัญชน ทั้งในภาพรวม คือ ขนาดอันใหญ่โต ลักษณะอันมั่นคงแข็งแรง และความงดงามวิจิตรบรรจง ทั้งในภาพย่อยที่มีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมอันเป็นเครื่องหมายแห่งฐานานุลักษณะกำกับไว้ ประกอบด้วย เครื่องยอด เครื่องลำยอง และหลังคาซ้อนชั้น

จักรวาลจำลอง

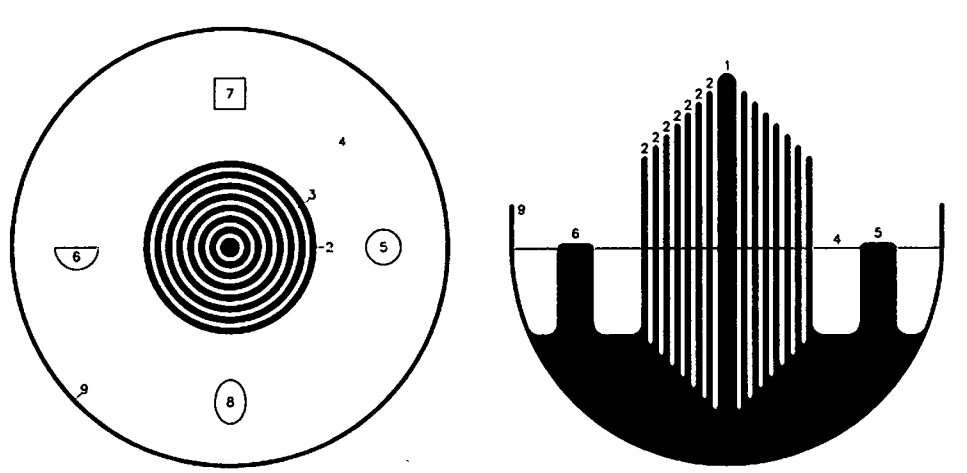
ตามคติทางพุทธศาสนา จักรวาลมีอยู่มากมายคณานับ เป็นอนันตจักรวาล และทุกจักรวาลมีพื้นฐานเหมือน ๆ กัน หากเพราะจักรวาลของเราหรือโลกมีพระพุทธเจ้ามาเผยแผ่พระศาสนา จึงเรียกว่า มงคลจักรวาล

จักรวาลหนึ่งประกอบด้วยภูมิ 3 ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ เป็นที่มาของการเรียกว่า ไตรภูมิ โดยมีกามภูมิเป็นภูมิระดับต่ำสุด รูปภูมิและอรูปภูมิอยู่เหนือขึ้นไปตามลำดับ คำว่า ภูมิ ในความหมายที่เคร่งครัด คือ ระดับจิตใจ แต่ในความหมายที่หลวมลงมา คือ ชั้นหรือโลกของสัตว์จำพวกที่มีจิตใจอยู่ในระดับนั้น ๆ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2553: 14) ทั้งนี้ ทั้งสามภูมิเป็นภูมิใหญ่ แต่ละภูมิยังประกอบด้วย

ชั้นภูมิย่อย ๆ นับรวมได้ทั้งหมด 31 ภูมิ การแบ่งภูมิแบ่งออกเป็นอธิบายภูมิเรือนรก 4 ชั้น มนุสสภูมิเรือนมนุษย์ และจกามาพจรภูมิเรือนสวรรค์ 6 ชั้น รูปภูมิแบ่งออกเป็นรูปพรหม 16 ชั้น รูปภูมิแบ่งออกเป็นรูปพรหม 4 ชั้น

ในทัศนะของคนทั่วไป เมื่อกล่าวถึงภูมิ 3 หรือโลก 3 มักหมายถึงโลกนรก โลกมนุษย์ และโลกสวรรค์ โดยโลกมนุษย์นั้นอยู่ตรงกลาง โลกนรกซึ่งอยู่เบื้องล่างนั้นเป็นโลกแห่งความทุกข์ และโลกสวรรค์ซึ่งอยู่เบื้องบนเป็นโลกแห่งความสุข อันเป็นโลกที่มนุษย์ดีต้องการจะก้าวขึ้นไปให้ถึง

อย่างไรก็ตามในทางพุทธศาสนาจัดว่าภูมิที่สามอยู่ในส่วนที่เป็นโลกียภูมิ ย่ำไม่สิ้นวัฏสงสาร คือยังชั่วและอยู่ในภิง္เกส มีการเวียนว่ายตายเกิดไม่รู้จบ และมุ่งสอนให้หลุดพ้นจากภูมิ 3 ไปสู่ภูมิที่ 4 คือโลกุตตรภูมิหรือบรมบรรพตผลสุญนิพพาน อันเป็นการดับทุกข์โดยสมบูรณ์ เหตุนี้จักรวาลตามหลักพุทธศาสนาจึงไม่ใช่เพื่อบรรเทาทุกข์ หากแต่เป็นจตุภูมิหรือภูมิ 4 (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2553: 13)

โดยสังเขป จักรวาล (ภาพ 2-33) มีลักษณะเครื่องทรงกลมคล้ายด้ามผลมะนาวครึ่งซีก ลอยหายอยู่ในมหาสมุทรอวกาศ ระนาบพื้นรูปวงกลมนี้มีเขาพระสุเมรุตั้งเป็นศูนย์กลาง ล้อมรอบด้วยทิวเขารูปวงแหวนสี่ชั้นบริกัณฑ์ 7 ชั้น ที่มีความสูงไล่เรียงลดหลั่นจากวงในสู่วงนอกตามลำดับ ระหว่างทิวเขาวงแหวนแต่ละชั้นมีทะเลสีทันดรตั้งอยู่ ถัดจากภูเขาวงแหวนออกไปเป็นเชิงมหาสมุทรไปจนจรดทิวเขากำแพงจักรวาล ณ กลางมหาสมุทรปรากฏทวีปผุดขึ้นในทิศทั้งสี่ ทิศตะวันออกนามบุพพิเทหทวีป มีสังเขปนรูปวงกลม ทิศตะวันตกนามอมรโคยานทวีป มีสังเขปนรูปครึ่งวงกลม ทิศเหนือนามอูตรกูรวทวีป มีสังเขปนรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส และทิศใต้นามชมพูทวีป มีสังเขปนรูปวงรี

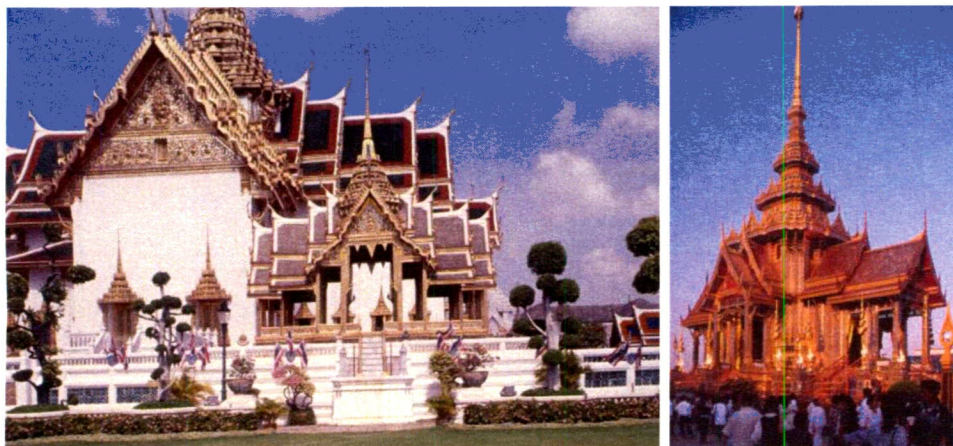
ภาพ 2-33 จักรวาล (ซ้าย) แผนผัง (ขวา) รูปตัด 1 เขาพระสุเมรุ 2 เขาสัตตบริกัณฑ์ 3 ทะเลสีทันดร 4 มหาสมุทร 5 บุพพิเทหทวีป 6 อมรโคยานทวีป 7 อูตรกูรวทวีป 8 ชมพูทวีป 9 กำแพงจักรวาล (ที่มา: ผู้วิจัย, มกราคม 2557 จำลองจากคคิจักรวาล)

เมื่อเทียบชั้นภูมิซึ่งเป็นสาระทางจิตวิสัยกับสณฐานซึ่งเป็นสาระทางวัตถุวิสัย ได้ บาดาลถือเป็นชั้นอบายภูมิ นับจากกันมั่งขึ้นมาประกอบด้วยนรกภูมิ ตีรจฉานภูมิ เปรต ภูมิ และอสุรกายภูมิ ขณะที่มนุษย์ภูมินั้นอยู่ที่ระดับพื้นหรือเชิงเขาพระสุเมรุ ถัดขึ้นไป เป็นฉกามาพจรภูมิ นับแต่สวรรค์ชั้นจตุมหาราชิกาขึ้นไป โดยสวรรค์ชั้นที่ 2 นามดาวดึงส์ นั้นอยู่ ณ ยอดเขาพระสุเมรุ อันเป็นที่ตั้งเมืองไตรตรึงศซึ่งครองโดยพระอินทร์ พันเลย ยอดเขาพระสุเมรุขึ้นไปจึงเป็นสวรรค์อีก 4 ชั้นไล่ขึ้นไปตามลำดับจากยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตสวดี ห้วงอวกาศเหนือขึ้นไปอีกจึงเป็นชั้นรูปภูมิ 16 และอรุณ ภูมิ 4 โดยมีโลกุตระภูมิอยู่ชั้นสูงสุดเหนือภพภูมิใด ๆ

แนวคิดเกี่ยวกับจักรวาลซึ่งมีภูมิทั้งสามหรือไตรภูมิเป็นภูมิใหญ่ อันเป็นคำสอน ทางพุทธศาสนาที่มุ่งให้พุทธบริษัทก้าวพ้นสุภพภูมิที่เหนือกว่านั้น อีกโสดหนึ่งก็เป็นสิ่ง ศักดิ์สิทธิ์ด้วย และมีอิทธิพลต่อทุกชนชั้นในการนำมาเป็นต้นแบบถ่ายทอดลงสู่ผลงาน สร้างสรรค์โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถาปัตยกรรม

จักรวาลจำลองในสถาปัตยกรรมวัง การถือคติสมมติเทพทำให้ พระมหากษัตริย์ไทยไม่ใช่เพียงผู้นำสูงสุดในการบริหารราชการแผ่นดินเท่านั้น แต่ยังมี ฐานะเป็นเทพเจ้าด้วย หนึ่งในเทพองค์สำคัญที่พระมหากษัตริย์เทียบฐานะเท่าคือพระ อินทร์ ดังเรียกพระราชพิธีราชาภิเษกขึ้นเป็นใหญ่เหนือใครทั้งปวงว่า พระราชพิธี อินทราชาภิเษก เทพอีกองค์หนึ่งตามคติสมมติเทพคือพระนารายณ์ ดังการใช้ครุฑซึ่งเป็น พาหนะของพระนารายณ์เป็นตราสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ หรือการเรียกว่า พระราม อันเป็นภาคอวตารของพระนารายณ์ นอกเหนือจากนี้ พระมหากษัตริย์ยังได้รับ การถวายพระเกียรติให้ทรงเป็นเทพองค์อื่น ๆ อีก เช่น พระอิศวร พระพรหม เป็นต้น

การเปรียบพระมหากษัตริย์เป็นพระอินทร์ทำให้พระที่นั่งบางองค์ใน พระบรมมหาราชวังได้รับการเฉลิมนามดั่งเป็นที่ประทับของพระอินทร์ เช่น พระที่นั่งอม- รินทราชาภิเษกมหาปราสาท (ไฟไหม้จากเหตุฟ้าผ่าในปี พ.ศ. 2332) พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย มหัยสุรายพิมาน เป็นต้น (อมรินทร์ หมายถึง พระอินทร์) พระที่นั่งองค์สำคัญใน พระบรมมหาราชวัง (ภาพ 2-34) ที่เป็นปราสาท กล่าวคือมีเครื่องยอดอยู่เหนือหลังคา เป็นสัญลักษณ์แสดงความเป็นอาคารสำหรับพระมหากษัตริย์นั้น นั่นคือจักรวาลที่ได้รับ การจำลองลงมาประดิษฐานเหนือที่ประทับ เครื่องยอดซึ่งมีลักษณะเป็นชั้นซ้อนลดหลั่น กันขึ้นไป 5 ชั้น 7 ชั้น และมียอดเรียวแหลมต่อตรงขึ้นไปเป็นรูปจำลองของเขาพระสุเมรุ ซึ่งมีเขาสดตบริภณห์ล้อมรอบเป็นชั้น ๆ

การจำลองจักรวาลสู่สิ่งสร้างสรรค์ขนาดเล็กกว่า คือพระแท่นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ซึ่งเรียกว่า ราชบัลลังก์ สถานที่ซ้อนกันเป็นชั้น ๆ สูงขึ้นไปประดับด้วยรูปแบบต่าง ๆ เช่น สิงห์ ครุฑ เป็นต้น เป็นสัตว์ที่อาศัยอยู่เชิงเขาพระสุเมรุ เมื่อองค์พระมหากษัตริย์เสด็จขึ้นประทับอยู่เหนือราชบัลลังก์ จึงเปรียบเป็นพระอินทร์เสด็จประทับอยู่เหนือยอดเขาพระสุเมรุฉนนัน (โชติ กัลยาณมิตร, 2539: 75)

เมื่อพระมหากษัตริย์สวรรคตก็ต้องเสด็จกลับสู่เขาพระสุเมรุโดยพระบรมศพจะได้รับการอัญเชิญขึ้นประดิษฐานบนพระเมรุมาศซึ่งจำลองมาจากเขาพระสุเมรุ

“การสร้างเมรุสืบคติมาจากอิทธิพลของศาสนาฮินดูที่ยกย่องพระมหากษัตริย์เป็นสมมติเทวราชผู้สถิต ณ สรวงสวรรค์ ดินแดนแห่งเขาพระสุเมรุหรือเขาไกรลาสในหิมาลัย ในสมัยกรุงศรีอยุธยาและต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อจะถวายพระเพลิงพระมหากษัตริย์ จำเป็นต้องจำลองปราสาทราชวังจากสถานที่เคยดำรงพระชนม์อยู่ทุกประการให้คงไว้ โดยสร้างเป็นเขาพระสุเมรุจำลองแล้วจึงก่อสร้างปราสาทราชวังและปริมณฑลแวดล้อม”

(ประเวศ ลิ้มปรีงษ์, 2533: 43-44)

“เมื่อพระเจ้าแผ่นดินสวรรคตหรือพระราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่สิ้นพระชนม์ พระบรมศพหรือพระศพจะประดิษฐานอยู่บนพระเมรุมาศซึ่งเปรียบเสมือนเขาพระสุเมรุ.....ต้องเข้าใจว่าพระบรมศพซึ่งประดิษฐานอยู่ในเมรุองค์ประธานนั้นอยู่บนยอดเขาพระสุเมรุท่ามกลางทวีป ภูเขา และมหาสมุทรซึ่งซ้อนกันเป็นชั้น ๆ อยู่พื้นฐาน ส่วนพื้นเรียบบนฐานนั้นเปรียบเสมือน

ภาพ 2-34 พระที่นั่งอาภรณ์ภิโมขปราสาท มีพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทเป็นฉากหลัง (ที่มา: ผู้วิจัย, 2540)

ภาพ 2-35 พระเมรุมาศสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (ที่มา: ผู้วิจัย, 2539)

มหาสมุทรอันไม่มีความสิ้นสุด และเมรุทิศสี่มุมของฐานเปรียบเสมือน
ทวีปทั้งสี่ตามลักษณะของภูมิจักรวาลในคตินุพุทธ”

(สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, 2539: 32)

“สำหรับการถวายพระเพลิงพระบรมศพ ด้วยแนวคิดที่ว่าสถานะของ
กษัตริย์เทียบได้กับพระอินทร์หรือพระจักรพรรดิราช เมื่อถวายพระเพลิง
จึงต้องประกอบพิธีบนพระเมรุมาศ ซึ่งก็คือไพชยนต์มหาปราสาทบน
สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ยอดเขาพระสุเมรุนั่นเอง”

(แสนประเสริฐ ปานเนียม, 2553: 7)

การจำลองเขาพระสุเมรุอันเป็นศูนย์กลางจักรวาลเพื่อใช้ในการถวายพระเพลิง
พระบรมศพหรือพระศพของพระมหากษัตริย์หรือพระราชวงศ์ชั้นสูง (ภาพ 2-35) ยังคง
ถือปฏิบัติสืบเนื่องตามโบราณราชประเพณีมาจนถึงทุกวันนี้

จักรวาลจำลองในสถาปัตยกรรมวัด ภาพจักรวาลมักปรากฏอยู่ในงาน
จิตรกรรมฝาผนังภายในโบสถ์วิหารสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น บนผืนผนัง
ด้านสกัดเบื้องหลังพระประธาน ส่วนบนได้รับการกำหนดให้เป็นภาพที่แสดงสาระตั้งแต่
มนุสสภูมิเป็นต้นไป จนถึงรูปภูมิ และอรูปภูมิ ส่วนล่างแสดงนรกภูมิ (สน สีมาตรง,
2556: 15) โดยมีภาพเขาพระสุเมรุอยู่ตรงกลางทะยานเด่นเหนือทิวเขาสดตบริภัณฑ์ ขึ้น
รองรับวิมานของพระอินทร์ปราสาทไพชยนต์ มีเจดีย์จุฬามณีซึ่งบรรจุพระเกศธาตุของ
พระพุทธเจ้าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น

ขณะที่สถาปัตยกรรมโบสถ์หรือวิหารทั้งหลังคือจักรวาลที่ได้รับการจำลองลงสู่พื้น
พิภพ ลานรอบอาคารเปรียบเป็นมหาสมุทรอันไพศาล โดยมีฐานบัวเป็นสัญลักษณ์ของ
น้ำ สำหรับโบสถ์วัดภูมิวนทร์ จังหวัดน่าน ใช้พญานาค 2 ตัวเลื้อยผ่านตลอดฐานเป็น
สัญลักษณ์ของน้ำ เสมือนดังว่าโบสถ์ตั้งอยู่กลางมหาสมุทร (สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา,
2539: 134) เป็นศูนย์กลางของจักรวาลเช่นเขาพระสุเมรุ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตน-
ศาสดารามเป็นกรณีที่น่าสังเกต ฐานบัวหมายถึงมหาสมุทร บรรดารูปสิงห์รูปครุฑที่ขึ้น
ฐานล้วนเป็นสัตว์หิมพานต์ที่เสริมส่งความเป็นเขาพระสุเมรุของพระอุโบสถ ลายเทพนม
ที่วาดอยู่ทั่วทั้งผืนผนังคือเทวดาที่รายล้อมบูชาพระพุทธเจ้า

ภาพจักรวาลจำลองบนพื้นพิภพที่สมบูรณ์ที่สุดคือเจดีย์

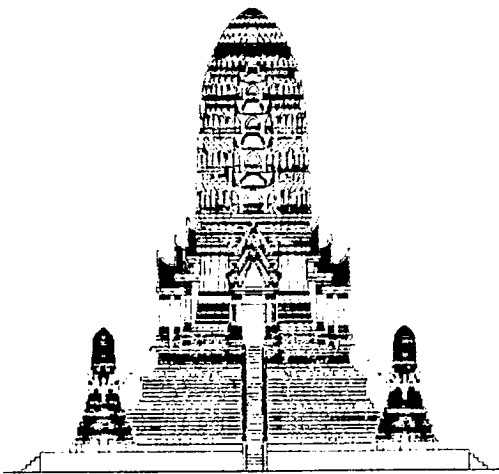
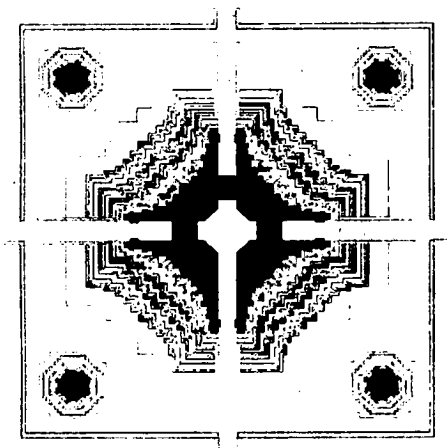
“จากความรู้ไตรภูมิโลกสันฐานเกี่ยวกับเขาพระสุเมรุ เขาสดตบริภัณฑ์
และทวีปสำคัญทั้ง 4 ตลอดจนสีทันดรสมุทร ที่เราได้รับจากจิตรกรรมฝา
ผนังในโบสถ์วิหาร และจากสมุดข่อย เราเดินออกมาสู่บริเวณวัด จะเห็น

พระปรางค์หรือพระเจดีย์องค์ประธานเป็นสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุซึ่งถือว่าเป็นแกนกลางของโลก รายรอบหัว 4 มุมด้วยปรางค์หรือเจดีย์ทิศ 4 องค์ เป็นสัญลักษณ์แทนทวีปสำคัญทั้ง 4"

(นิจ หิณูชีระนันท์, 2537: 23)

".....ความซับซ้อนในการสร้างสัญลักษณ์ที่สำคัญขึ้นอีกรูปแบบหนึ่งคือการสมมติเขาพุทธปรางค์หัวองค์แทนเขาพระสุเมรุโดยมียอดเป็นที่ตั้งขอเทวภูมิ.....ฐานสามชั้นเป็นสัญลักษณ์แทนไตรภูมิ ส่วนสัญลักษณ์ที่หมายถึงกำแพงจักรวาลนั้นก็คือวิหารคดที่นิยมสร้างขึ้นล้อมองค์พระปรางค์โดยทั่วไป"

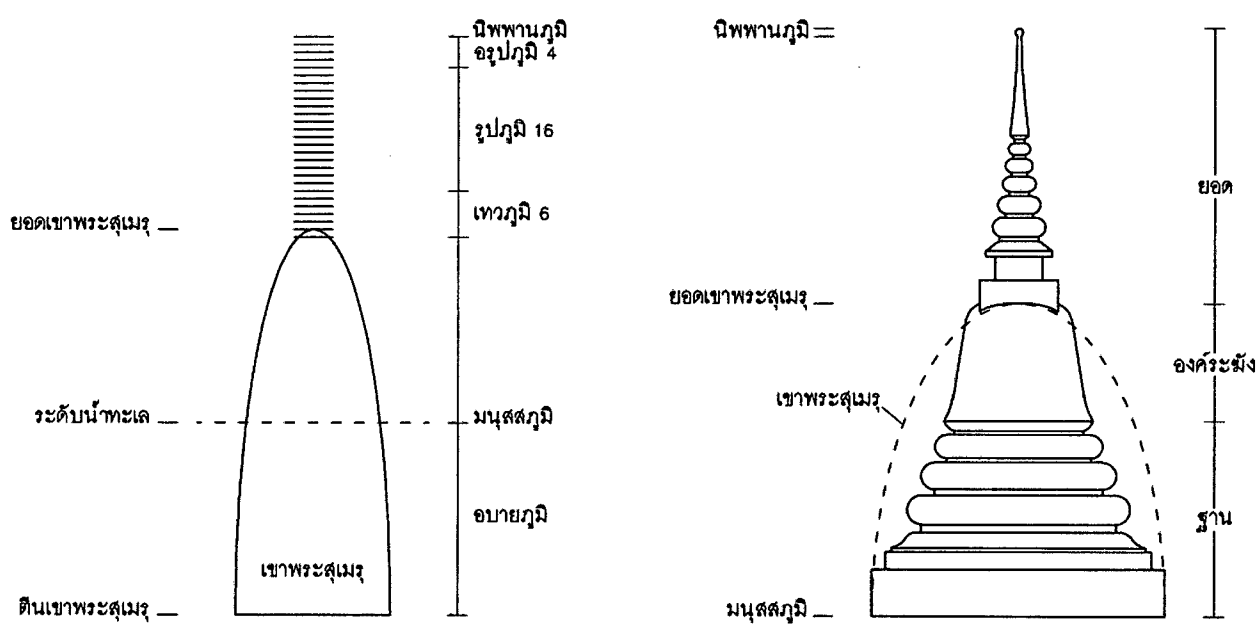
(โชติ กัลยาณมิตร, 2539: 38)

สรุปแล้วแผนผังของเจดีย์คือแผนผังของจักรวาล องค์เจดีย์ประธานคือเขาพระสุเมรุ เจดีย์ทิศทั้งสี่คือทวีปทั้งสี่ (ภาพ 2-36) โดยมีลานประทักษิณที่ล้อมรอบเป็นสัญลักษณ์ของมหาสมุทร และระเบียงคดเป็นกำแพงจักรวาล เมื่อพิจารณาตามแนวตั้ง องค์เจดีย์ซึ่งประกอบด้วยฐาน เวียงธาตุ และยอด คือภาพของเขาพระสุเมรุซึ่งสูงขึ้นไปจากพื้นโลกและภพภูมิต่าง ๆ ที่อยู่เหนือขึ้นไป โดยยอดของเวียงธาตุคือยอดเขาพระสุเมรุ ส่วนยอดของเจดีย์ซึ่งทำเป็นปลีหรือโคมหมายถึงภพภูมิของสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ที่เรียงซ้อนกันขึ้นไปตามลำดับ (เชตริยน สอนคกราส, 2537; โชติ กัลยาณมิตร, 2539) บนยอดสุดของเจดีย์ประดับด้วยเม็ดน้ำค้างหรือหยาดน้ำค้าง คุณสมบัติสำคัญคือมีความใสบริสุทธิ์ มีความหมายเทียบได้กับลูกแก้วหรือมณี อันเป็นสัญลักษณ์แทนธาตุที่ 5 คือธาตุ

ภาพ 2-36 เจดีย์ทรงปรางค์ วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ซ้าย) ผังพื้น (ขวา) รูปด้าน จักรวาลจำลองบนพื้นพิภพ (ที่มา: บานานา สฤติโอ, สิงหาคม 2555)

รู้ หมายถึงความรู้อย่าง (เอเดรียน สอนอดกราส, 2537: 330-331) เมื่อนำคํานี้มาขยายต่อ
ของเจดีย์จึงหมายถึงนิพพานภูมิ (ภาพ 2-37, 2-38)

ภาพ 2-37 (ซ้าย) จักรวาลตาม
แนวคิด มีภูมิต่าง ๆ ตลอด
ความสูงของเขาสุมเมรุและ
เหนือขึ้นไป
(ที่มา: ผู้วิจัย , มีนาคม 2557 จําลอง
จากคติจักรวาล)

ภาพ 2-38 (ขวา) เจดีย์
องค์ประกอบตามแนวคิดคือ
จักรวาลจำลอง
(ที่มา: ผู้วิจัย , มีนาคม 2557)

ในทำนองเดียวกัน เจดีย์ทรงปราสาทก็คือเขาสุมเมรุซึ่งสูงเทียมส่วนบนของเรือน
ธาตุ ขณะที่ชั้นวัดประคดและกลีบขนุนที่อยู่เหนือขึ้นไปคือภูมิของสวรรค์ชั้นต่าง ๆ
พระปราสาทวัดอรุณราชวรารามเป็นภาพจำลองของจักรวาลทั้งดงามสมบูรณ์แบบ โดยมี
ปราสาทประธานเป็นสัญลักษณ์ของเขาสุมเมรุ ปราสาททิศทั้ง 4 เปรียบเสมือนทวีปทั้ง 4
บนขาลาฐานไฟที่ประดับประดากรรมรูปสัตว์หิมพานต์แสดงความเป็นเชิงเขาสุมเมรุ
ที่เรือนธาตุทั้งสี่ด้านปรากฏหุ้มคูหาประดิษฐานรูปปั้นพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเทพผู้
ครองนครไตรตรึงศบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ชั้นวัดประคดทั้ง 6 ที่ยอดของพระปราสาทเป็น
สัญลักษณ์ของเทวภูมิหรือสวรรค์ทั้ง 6 ชั้น (อนันตพงษ์ ไกรเกรียงศรี, 2535; โชติ
กัลยาณมิตร, 2539)

ทั้งนี้ บนยอดสูงสุดของพระปราสาทประดับด้วยฉกแพกา หรือเรียกว่า ลำภูษณ์ หรือ
นภศูล อันมีที่มาจากวัชรอาวุธของพระอินทร์ซึ่งมีคุณสมบัติเป็นแก้วใส ปราศจาก
มลทิน ใช้สำหรับประหารศัตรู คุณลักษณะอันเป็นเลิศ 3 ประการ คือ ไม่มีวันถูกทำลาย
เป็นอัมฤตอันประเสริฐ และเป็นอาวุธชั้นยอด ทำให้วัชรเหมือนกับสัจธรรมขององค์
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า (เอเดรียน สอนอดกราส, 2537: 168) กล่าวสรุปได้ว่า ฉกแพกาที่
ประดับเด่นเหนือยอดปราสาทเป็นสัญลักษณ์แทนนิพพานภูมิ

จักรวาลจำลองในสถาปัตยกรรมบ้าน พึงเข้าใจว่าคติจักรวาลไม่ใช่เรื่องเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ผู้เป็นเทวราชา เรื่องเรื่องเกี่ยวกับพระสงฆ์ผู้เจริญทางพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นเรื่องเกี่ยวกับสามัญชนคนทั่วไปอีกด้วย โดยเฉพาะในการจัดงานประเพณีพิธีกรรมของชาวบ้าน ดังที่ สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา (2539: 42) กล่าวว่า “แต่จริงแล้วพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับสัญลักษณ์น้ำหรือภูมิจักรวาลมีความสัมพันธ์กับมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตายและแม้ภายหลังนั้นก็ยิ่งซ้ำ”

เมื่อมีการจัดงานประเพณีพิธีกรรมของชาวบ้าน เช่น บวชนาค แต่งาน ขึ้นบ้านใหม่ ไหว้ครู ฯลฯ จักรวาลซึ่งได้รับการจำลองในรูปของจักร (ภาพ 2-39) รวมทั้งบายศรีเป็นสิ่งสำคัญซึ่งจักขาดเสียมิได้

จักรมีลักษณะค้ำยันที่ซ้อนกันขึ้นไปเป็นชั้น ๆ มีขนาดใหญ่ที่ชั้นล่างแล้วลดหลั่นเล็กลงโดยลำดับจนถึงยอด ก้านจักรหมายถึงแกนจักรวาล (หรือเขาพระสุเมรุ) ส่วนยอดซึ่งเทพะสถูขึ้นไปหมายถึงสวรรค์ (เข็ญยืนยน สอนคกราส, 2537: 312) นอกเหนือจากนี้ ร่มวงกลมที่ซ้อนกันเป็นชั้น ๆ 3 ชั้น 5 ชั้น 7 ชั้น ชั้นบนสุดมีขนาดเล็ก แล้วค่อย ๆ ขยายรอบแกนกลางเป็นวงใหญ่ขึ้นในร่มชั้นล่างลงมาโดยลำดับ มีลักษณะไม่ต่างจากเขาวงกตทั้ง 7 ชั้นรอบเขาพระสุเมรุ

ด้วยบายศรีอย่างที่เรียกว่าบายศรีกันนั้น เป็นเครื่องเจริญขวัญ ทำเป็นรูปคล้ายกรวยกระพริบซ้อนเป็นชั้น ๆ ขนาดใหญ่เล็กลดหลั่นไปตามลำดับ 5 ชั้น 7 ชั้น หรือ 9 ชั้น มีเส้าปักเป็นแกนกลาง ในเชิงสัญลักษณ์ “บายศรีคันฉ่อง” 3 ก้านค้ำจาก 3 ก้าน และวิธีช้อนคอกไข้อยู่ตรงยอดสุด กรวยหรือส่วนสูงเกรกจากถือว่าเป็นเขาไกรลาส ไฉ้ที่ค้ำถือว่าเป็นบันไดสำหรับขึ้น ส่วนช้อนคอกไข้อยู่ถือว่าเป็นนิเวศสถานของพระอิศวร” (สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, 2539: 54) ทั้งนี้ เขาไกรลาสอยู่ในชมพูทวีปซึ่งเป็นทวีปทางทิศใต้ของเขาพระสุเมรุ ณ ยอดเขาเป็นแดนสถิตของพระอิศวร

จักรวาลไม่เพียงได้รับการจำลองมาค้ำเป็นศูนย์กลางการประกอบพิธีกรรมชาวบ้านยังจำลองจักรวาลสู่สิ่งที่เขาสรรค์สร้าง ตั้งแต่ขนาดเล็กจนใหญ่ ดังคำกล่าวที่สอดคล้องกันของ Amos Rapoport และ สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา กันนี้

“The Cosmos may be reflected in a microcosm at a whole range of scale, from an entire land through a city, a village, a house as a whole, the space within a house, and the furniture in it.”

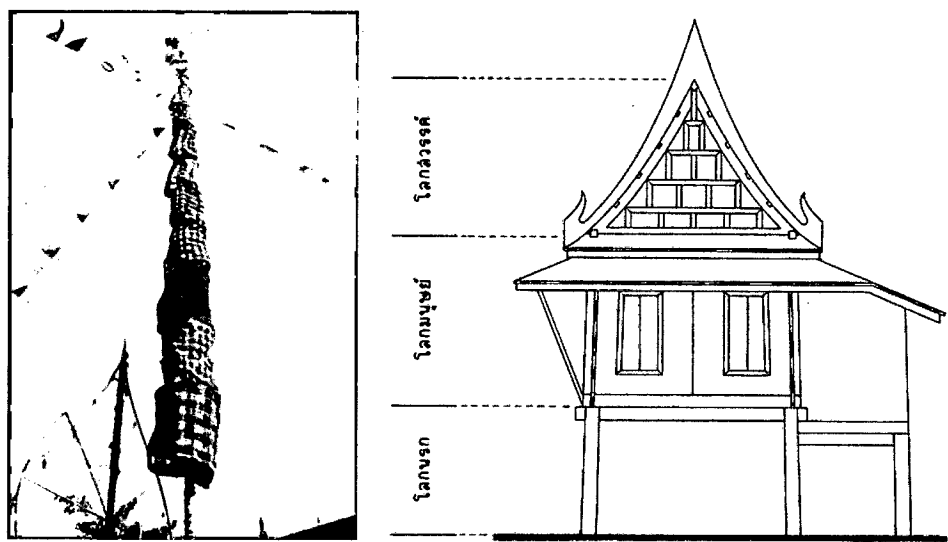
(Amos Rapoport, 1969: 50)

“ในสถาปัตยกรรม แนวความคิดเกี่ยวกับภูมิจักรวาลและไตรภูมิมีบทบาทในการกำหนดรูปแบบทั้งใหญ่และเล็ก กล่าวคือ ทั้งในมหภาคและในจุลภาค สิ่งละอันพันละน้อยซึ่งเป็นส่วนประดับหรือส่วนประกอบของสถาปัตยกรรมล้วนแต่เป็นสัญลักษณ์หรือการจำลองภูมิจักรวาลและไตรภูมิในจุลภาค”

(สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, 2539: 147)

ภาพ 2-39 (ซ้าย) ฉัตรในงาน
บวชนาคที่จังหวัดเพชรบุรี
(ที่มา: ผู้วิจัย, เมษายน 2551)

ภาพ 2-40 (ขวา) เรือนไทย
แสดงรูปด้านที่สัมพันธ์กับโลก
ทั้งสาม
(ที่มา: ผู้วิจัย, มิถุนายน 2551)

เป็นที่น่าแปลก การถ่ายทอดคติจักรวาลลงสู่ที่อยู่อาศัยแสดงชัดในบ้านเรือนของบรรดาชนพื้นเมืองชาวเกาะในอินโดนีเซีย จักรวาลในมโนทัศน์ของพวกเขาประกอบด้วยโลก 3 หรือไตรภูมิเช่นเดียวกัน ได้แก่ นครหรือบาดาล (underworld) เป็นโลกเบื้องล่าง มนุษย์หรือโลก (earth) เป็นโลกตรงกลาง และสวรรค์หรือฟ้า (sky) เป็นโลกเบื้องบน โลกทั้งสามสะท้อนลงสู่โครงสร้างทางตั้งของเรือน กล่าวคือ ใต้ถุนซึ่งใช้เป็นที่อยู่ของสัตว์เปรียบได้กับโลกนรก บนเรือนอันเป็นพื้นที่อยู่อาศัยเปรียบได้กับโลกมนุษย์ และห้วงพื้นที่ใต้หลังคาซึ่งเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เปรียบได้กับโลกสวรรค์ (Roxana waterson,1990)

ย้อนกลับมาพิจารณาเรือนไทย คำถามสำคัญคือ เรือนไทยเกี่ยวเนื่องกับคติจักรวาลหรือไม่? ในเมื่อเรือนของชนพื้นเมืองในอินโดนีเซียคือภาพสะท้อนของจักรวาลแล้วคนไทยผู้ซึ่งประกอบประเพณีพิธีกรรมอย่างสัมพันธ์กับคติจักรวาล จะไม่เชื่อมโยง

เรือนชั้นเป็นที่อยู่อาศัยเข้ากับจักรวาลหรืออย่างไร ในเรื่องนี้ สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา (2539: 110) กล่าวว่า

“.....การปลูกเรือนเป็นเรือนที่เกี่ยวกับพิธีกรรมตั้งแต่ต้นจนจบ และเรือนเป็นที่รวมของสัญลักษณ์และความหมายต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก เรือนเป็นสื่อเชื่อมโยงเจ้าของเข้ากับชุมชนของตน และไม่ว่าเท่านั้น ย้ำเป็นสื่อเชื่อมโยงกับค่านิยมที่มาจากน้ำ และในที่สุดกับระบบจักรวาลซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมที่ครอบคลุมนุชโยอยู่โดยไม่รู้จุดเริ่มต้นหรือจุดจบอีกด้วย”

เรือนไทยตามแบบแผนประเพณีมีโครงสร้างทางตัวแปออกเป็น 3 ส่วนอย่างชัดเจนเช่นเดียวกัน คือ ใต้ถุน บนเรือน และหลังคา ทั้งนี้ คติจักรวาลก็ประกอบด้วยภูมิ 3 หรือไตรภูมิ อย่างไรก็ตาม คนส่วนใหญ่ก็ไม่สามารถเข้าใจเรือนไทยเทียบกับไตรภูมิได้แล้ว แต่ อนุรัตน์ วัฒนาวาส์สง่า (2547: 168) ชี้ให้เห็นว่า “.....บริเวณจั่วใต้บันไดนิยมทำเป็นจั่วหน้าพรหม โดยในกรอบวงแหวนจะแบ่งเป็นสี่ชั้น ชั้นล่างมีสี่ช่อง แล้วเป็นสาม ช่อง หน้า จากชื่อขึ้นไปถึงหลังคา หมายถึง รูปพรหมที่สี่ชั้น.....” หรืออีกนัยหนึ่ง ส่วนของหลังคาเปรียบได้กับโลกสวรรค์ ขณะที่บนเรือนชั้นเป็นที่อยู่อาศัยของสมาชิกในครอบครัวเป็นโลกมนุษย์อย่างไม่ต้องสงสัย ส่วนใต้ถุนนั้นในอดีตใช้เป็นที่อยู่อาศัยสัตว์อย่างวัวควาย คนไม่นิยมเข้าไปใช้พื้นที่ใต้ถุนด้วยถือว่าเป็นอปมงคล จึงน่าจะเปรียบได้กับโลกนรก (วีระ อินพันท้าว, 2552) (ภาพ 2-40)

เป็นที่น่าสังเกตว่า ไตรภูมิประกอบด้วย 3 ส่วนเช่นเดียวกับไตรภาค “การแบ่งสถาปัตยกรรมเป็นไตรภาคเช่นนี้ยังสอดคล้องกับเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องไตรภูมิ.....” (วิมลจิตต์ ทรบาวกูร และคณะ, 2536: 30) ดังปรากฏในกรณีรูปแบบตามแนวตั้งของอาคารวัดประธานแห่งวัดอรุณราชวราราม ฐานทักษิณเปรียบเป็นโลกเบื้องล่างหรือโดยรูปอลูกรายรอบ เรือนธาตุคือยอดเขาพระสุเมรุ ปรากฏขั้วมคูลาประติฐานรูปพระอินทร์หรือเขาเขาวัดเป็นสัญลักษณ์ ส่วนยอดเป็นสัญลักษณ์แทนโลกสวรรค์ (โชติ กัลยาณมิตร 2539: 41) ภาพความสัมพันธ์ของไตรภูมิและไตรภาคปรากฏชัดเจนในงานสถาปัตยกรรมที่อยู่อาศัย “ระดับท้าวในเรือนไทยภาคกลางที่แปะออกเป็นใต้ถุน บนเรือน และหลังคา สัมพันธ์กับโลกนรก โลกมนุษย์ และโลกสวรรค์ ตามคติไตรภูมิของไทย” (วีระ อินพันท้าว, 2552: 79)

คติจักรวาลตามแนวพุทธศาสนาหรือที่รู้จักกันทั่วไปในนาม ไตรภูมิ เป็นแม่บทสำคัญในการก่อรูปงานสถาปัตยกรรมไทยในอดีต ลักษณะของจักรวาลอันมีเขาพระ

สุเมรุเป็นแกนกลาง ล้อมรอบด้วยเขาสัตบริภัณฑ์ มหาสมุทร ทวีป โดยมีกำแพงจักรวาล เป็นที่สุด มีนับไม่ถ้วน หนึ่งในนั้นคือจักรวาลที่มีพระพุทธเจ้ามาเผยแผ่พระศาสนา ซึ่งเรียกว่า มงคลจักรวาล ช่างไทยยึดเอามงคลจักรวาลเป็นแกนหลักทางความคิดในการ ถ่ายทอดลงสู่รูปแบบของงานสถาปัตยกรรม ทั้งวัง วัด และบ้าน สถาปัตยกรรมไทยจึง เป็นจักรวาลที่ได้รับการจำลองลงสู่พื้นโลก

ลักษณะอนุสาวรีย์

คำว่า ‘อนุสาวรีย์’ หมายถึง สิ่งที่ทำขึ้นเพื่อเป็นเครื่องหมายระลึกถึงบุคคลหรือ เหตุการณ์สำคัญ สิ่งนั้นจึงมักมีลักษณะพิเศษ เพราะเจาะจงทำขึ้นให้แตกต่างจากสิ่งที่เป็นสามัญ ในทำนองเดียวกัน อนุสาวรีย์ในทางสถาปัตยกรรม หรืออีกนัยหนึ่ง ‘สถาปัตยกรรมอนุสาวรีย์’ จึงหมายถึง สิ่งปลูกสร้างที่ทำขึ้นเพื่อเป็นที่ระลึกถึงบุคคล หรือ เหตุการณ์สำคัญ ซึ่งบรรจงสร้างให้มีลักษณะพิเศษเหนือสิ่งปลูกสร้างอย่างสามัญที่ ปรากฏดาษดื่นทั่วไป ครอบคลุมลักษณะสำคัญ ดังนี้

1. ลักษณะที่เป็นภูมิสัญลักษณ์ (landmark)
2. ลักษณะที่แสดงความยิ่งใหญ่/อำนาจ
3. ลักษณะที่แสดงพลังศรัทธา

ด้วยคุณลักษณะเชิงนามธรรมข้างต้น สถาปัตยกรรมอนุสาวรีย์จึงมักมีลักษณะ เชิงรูปธรรมที่ใหญ่โตกว่าสิ่งปลูกสร้างอื่นที่อยู่แวดล้อม ทำให้สะดุดตา หรือมีความสูง โดดเด่นเป็นพิเศษ สามารถมองเห็นได้แต่ไกล หรืออาจมีลักษณะพิเศษแตกต่างจากสิ่งที่มี อยู่ทั่วไป เพื่อให้สามารถจดจำได้ง่าย ทั้งนี้ ลักษณะทั้งหลายที่กล่าวมาอาจผสมผสาน อยู่ในสถาปัตยกรรมหลังเดียวกันก็ได้

วัดอนุสาวรีย์ กล่าวถึงวัด รู้จักกันทั่วไปเป็น 2 ประเภทตามลักษณะของถิ่น ที่วัดนั้นตั้งอยู่ ได้แก่ วัดคามวาสีและวัดอรัญวาสี วัดคามวาสีคือวัดที่ตั้งอยู่ในเขต ชุมชนที่มีความเป็นบ้านเป็นเมือง ส่วนวัดอรัญวาสีเป็นวัดที่ตั้งอยู่ตามป่า ไม่เพียงความ แตกต่างด้านลักษณะของถิ่นที่ตั้งเท่านั้น หากแต่ยังมีความแตกต่างด้านแนวปฏิบัติของ สงฆ์ผู้จำพรรษาอยู่อีกด้วย โดยภิกษุสงฆ์วัดคามวาสีมุ่งศึกษาด้านปริยัติธรรม ขณะที่ ภิกษุสงฆ์วัดอรัญวาสีมุ่งศึกษาด้านวิปัสสนาธุระ นอกเหนือจากนี้ ยังมีวัดอีกประเภท หนึ่งซึ่งเรียกตามความมุ่งหมายในการสร้างว่า ‘วัดอนุสาวรีย์’

วัดอนุสาวรีย์มีความหมายตามที่นักวิชาการได้ขรรดาธิบายไว้ ดังนี้

“การสร้าารวัดที่สำคัญและใหญ่โตรกรกร้าารไว้ในเมื่อโดยความอุปถัมภ์ของ
กษัตริย์และในราชการแผ่นดิน จึงเกิดประเภทวัดที่เรียกว่า “วัดอนุสาวรีย์”
คือวัดแต่โบสถ์ วิหาร พระเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุ ไว้บริเวณสำหรับ
เป็นที่พำนักอาศัย เช่นวัดในพระบรมมหาราชวังเป็นต้น การก่อสร้าารวัด
ประเภทนี้มักทำด้วยฝีมือประณีตบรรจงมาก”

(นารถ โพธิประสาท, 2514: 25)

“วัดอนุสาวรีย์ วัดที่สร้าารขึ้นเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา เช่น เพื่อเป็นที่
ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญ เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุหรือ
สร้าารเป็นอนุสรณ์ต่อบุคคลบนพื้นที่ที่บุคคลนั้นเคยเกิดหรือตายหรือเคย
อยู่อาศัย โดยทั่วไปจะสร้าารขึ้นเฉพาะพระเจดีย์และวิหารเป็นจึงแสดง
ความเป็นวัด ไว้ไว้สำหรับถวายให้ภิกษุอยู่อาศัย”

(โชติ กัลยาณมิตร, 2548: 455)

รวมความแล้ววัดอนุสาวรีย์เป็นพุทธสถานที่สร้าารสำหรับเป็นที่ประดิษฐานพระ
บรมสารีริกธาตุ หรือประดิษฐานพุทธปฏิมาสำคัญ หรือสร้าารขึ้นเป็นอนุสรณ์แก่บุคคล
สำคัญอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งนี้หมายรวมถึงวัดที่สร้าารเป็นอนุสรณ์รำลึกถึงเหตุการณ์
สำคัญด้วย อาทิ เจดีย์ภูเขาทอง จันทวัดพระนครศรีอยุธยา ที่สร้าารขึ้นเป็นอนุสรณ์การ
กระทำยุทธหัตถีระหว่างสมเด็จพระนเรศวรมหาราชกับพระมหาอุปราชแห่งพม่า

เป็นที่แน่ชัดว่า วัดอนุสาวรีย์ไม่ได้มีเป้าหมายในการสร้าารให้เป็นที่พักอาศัยของสงฆ์
จึงไม่มีบริเวณสำหรับอาศัย อย่างไรก็ตาม มักปรากฏว่ามีพระภิกษุสงฆ์เข้าพำนักอยู่ใกล้ ๆ
ในภายหลังเพื่อการดูแลรักษาพุทธสถาน ตลอดจนทำหน้าที่ประกอบประเพณีพิธีกรรม
จนกลายเป็นวัดที่มีสงฆ์ในที่สุด (นารถ โพธิประสาท, 2514: 25-26) พระบรมธาตุเจดีย์
นครศรีธรรมราช ณ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จันทวัดนครศรีธรรมราช แต่เดิมก็เป็น
วัดที่ไม่มีพระสงฆ์จำพรรษา เพิ่งมามีในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ 6 ภายหลังจากที่พระองค์เสด็จประพาสเมื่อ นครศรีธรรมราชและทรงมี
พระราชดำริว่าควรมีพระสงฆ์จำพรรษาเพื่อดูแลวัดแห่งนี้ (ยรรยทอ จรรณโกวิท, 2547: 1)

ความสำคัญของวัดอนุสาวรีย์มีอยู่ 2 ประการ ประการแรก คือความสำคัญของ
สิ่งของ บุคคล หรือเหตุการณ์ อันเป็นมูลเหตุแห่งการสร้าารวัดขึ้นเป็นอนุสรณ์ ประการที่
สองคือ ความสำคัญของผู้สร้าารซึ่งอาจเป็นพระมหากษัตริย์ ผู้มีฐานันดรศักดิ์สูง หรือผู้มี

ความมั่งคั่ง ทำให้วัดอนุสาวรีย์ทั้งหลายมีลักษณะพิเศษ ด้วยขนาดอันใหญ่โตและวิจิตรงดงามเหนือกว่าวัดสามัญทั่วไป

พระมหาธาตุ ความจริงแล้ว พระมหาธาตุเป็นหนึ่งในวัดอนุสาวรีย์ แต่เป็นวัดอนุสาวรีย์ที่มีความสำคัญยิ่ง ทั้งด้านประวัติศาสตร์บ้านเมืองและประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม จึงควรแก่การยกมากล่าวถึงเป็นกรณีเฉพาะ

“พระมหาธาตุ พระสถูป พระเจดีย์ หรือพระปรางค์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ สร้างขึ้นเป็นประธานของบ้านเมืองที่เป็นศูนย์กลางการปกครอง หรือเมืองที่มีพระมหากษัตริย์ประทับ”

(โชติ กัลยาณมิตร, 2548: 352)

พระมหาธาตุ หมายถึง เจดีย์ที่ซึ่งบรรจุพระธาตุขององค์สมเด็จพระพุทธเจ้านั่นเอง อาจเรียกเป็นอย่างอื่นว่า พระบรมธาตุ พระธาตุหลวง การมีคำว่า ‘มหา’ ‘บรม’ ‘หลวง’ ประกอบอยู่ย่อมแสดงความสำคัญ ยิ่งใหญ่ ของเจดีย์นั้น ๆ ทั้งยังสะท้อนถึงความสำคัญและความเป็นศูนย์กลางการปกครองของเมืองที่มีพระมหาธาตุประดิษฐานอยู่ ทำให้การมีพระมหาธาตุเป็นหลักของเมืองเป็น

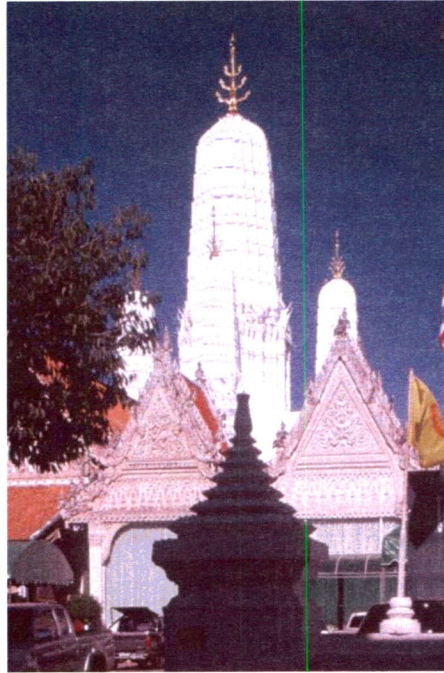
“ประเพณีที่พระมหากษัตริย์หรือพระราชวงศ์ผู้ครองเมืองทรงสร้างพระอารามหลวงขึ้น ด้วยตั้งพระราชหฤทัยหรือตั้งพระทัยให้เป็นวัดสำคัญที่สุดของเมือง และวัดนั้นมีปูชนียวัตถุสถานสำคัญสูงสุดคือพระมหาธาตุหรือพระบรมสารีริกธาตุประดิษฐานอยู่ในพระมหาธาตุเจดีย์”

(ธงทอง จันทรางศุ, 2534: 32)

กล่าวได้ว่า เจดีย์ที่จัดเป็นพระมหาธาตุนั้นไม่เพียงเป็นศูนย์กลางแห่งพลังศรัทธาของเหล่าพุทธศาสนิกชนเท่านั้น แต่ยังมียะของการเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจการปกครองบ้านเมืองด้วยในเวลาเดียวกัน จึงได้รับการสรรค์สร้างให้มีรูปแบบที่แสดงความยิ่งใหญ่และสะท้อนความเป็นศูนย์รวมแห่งศิลปสถาปัตยกรรมชั้นเลิศ เพื่อให้เห็นภาพชัดเจน ขอยกกรณีพระมหาธาตุบางแห่งที่มีรูปแบบน่าสนใจขึ้นมากล่าว ดังนี้

พระมหาธาตุที่รู้จักกันแพร่หลายคือ พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช (ภาพ 2-41) ณ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช พระบรมธาตุองค์นี้มีความเก่าแก่จนไม่มีหลักฐานประวัติการสร้างที่ชัดเจน นักวิชาการเชื่อว่าสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 18 หรือก่อนหน้านั้น (ยงยุทธ วรรณโกวิท, 2547) ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นเจดีย์ช้างล้อมซึ่งสะท้อนถึงการรับอิทธิพลจากศิลปสถาปัตยกรรม

แบบลังกา ด้วยรูปแบบฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้างด้านละ 29.2 เมตร มีวิหารทับเกษตร ล้อมรอบฐาน เนื้อขึ้นไปมีชั้นลานประทักษิณ องค์ระฆังเป็นทรงโอคว่ำ เนื้อองค์ระฆัง ขึ้นไปเป็นบัลลังก์ เสาहार ปล้องไฉน และปลียอด ตามลำดับ ส่วนปลียอดหุ้มด้วย ทองคำ มีความสูงตั้งแต่ระดับพื้นดินถึงปลายปลียอด 55.99 เมตร

ภาพ 2-41 (ซ้าย) พระบรมธาตุ
เจดีย์นครศรีธรรมราช จังหวัด
นครศรีธรรมราช
(ที่มา: ผู้วิจัย, กุมภาพันธ์ 2550)

ภาพ 2-42 (ขวา) พระปรางค์
วัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัด
เพชรบุรี

ที่จังหวัดเพชรบุรีมี พระปรางค์วัดมหาธาตุวรวิหาร (ภาพ 2-42) เป็นมหาธาตุ สำคัญคู่บ้านคู่เมือง วัดมหาธาตุวรวิหารมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา แต่สำหรับองค์พระ ปรางค์นั้นได้รับการสันนิษฐานว่ามีอายุเก่าแก่มากกว่า 1000 ปี (สมบุญ ณ แก่นตะเคียน, 2544: 81) อย่างไรก็ตาม รูปแบบของพระปรางค์อย่างที่ปรากฏในปัจจุบันสะท้อนความ เป็นศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาอย่างชัดเจน ด้วยลักษณะปรางค์ทรงผั้วขาวโผด ประกอบด้วยปรางค์ประธานและปรางค์ทิศทั้ง 4 อันเป็นที่มาของนามที่ชาวเมืองเพชรบุรี เรียกกันเป็นสามัญว่า ‘พระปรางค์ 5 ยอด’ มีความสูงตั้งแต่ระดับฐานถึงยอดนภศูลของ ปรางค์ประธาน 55 เมตร ล้อมรอบด้วยพระระเบียงคดรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส

สำหรับกรุงเทพมหานครพระมหาธาตุประจำเมืองคือ พระปรางค์วัดอรุณราชวร-
ราม

“พระปรางค์วัดอรุณเป็นของโบราณ ของเดิมสูง 8 วา ในรัชกาลที่ 2 เมื่อ
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดฯ ให้ปฏิสังขรณ์วัดอรุณ

ทรงพระดำริว่าพระปรางค์เดิมยังย่อมนอยู่ กรุงรัตนโกสินทร์ได้ตั้งขึ้นเป็น
ราชธานียังหาพระมหาธาตุไม่ ควรจะเสริมพระปรางค์วัดอรุณให้ใหญ่
เป็นมหาธาตุสำหรับพระนคร”

(สมภพ ภิรมณ์, 2513: 104-105)

การก่อพระปรางค์วัดอรุณราชวรารามขึ้นใหม่ยังไม้ทันได้ดำเนินการในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพราะเสด็จสวรรคตเสียก่อน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 โปรดให้ดำเนินการต่อตามพระราชดำริของพระชนก-
นาถ ลักษณะเป็นปรางค์ทรงจอมแห ตั้งอยู่บนฐานไพที ประกอบด้วยปรางค์ประธาน มี
ปรางค์รายประจํามุมทั้ง 4 และมณฑปประจําทิศทั้ง 4 ฐานไพทีรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสยาว
ด้านละ 65 เมตร ปรางค์ประธานมีชั้นฐานทักษิณ 3 ชั้น มีความสูงจากระดับพื้นดินถึง
ยอด 67 เมตร

เป็นที่น่าสังเกตว่า พระมหาธาตุแต่ละองค์นั้นมีรูปแบบที่ไม่เหมือนกัน ซึ่งสะท้อน
ความแตกต่างของช่วงสมัยในการสร้างได้เป็นอย่างดี สิ่งที่เหมือนกันคือการได้รับการ
บรรจุสร้างด้วยช่างฝีมือเยี่ยมของแต่ละสมัยให้มีขนาดใหญ่โต สูงเด่น เป็นสง่าเหนือสิ่ง
ปลูกสร้างใด ๆ ของเมืองแต่ละเมือง และมีความวิจิตรพิสดารสูงสุดเท่าที่ขีด
ความสามารถของช่างในสมัยนั้น ๆ จะก้าวไปถึง กล่าวได้ว่า พระมหาธาตุคือ
สถาปัตยกรรมอันเป็นตัวแทนที่ดีที่สุดของสกุลช่างในแต่ละช่วงสมัย ดังที่ ธงทอง
จันทรางศุ (2534: 72) กล่าวว่า

“....ไม่ว่าพระมหาธาตุเจดีย์ทั้งหลายจะสร้างขึ้นเป็นทรวดทรงที่ผิดแผก
กันหรือด้วยฝีมือช่างต่างสกุลกันก็ตาม พระมหาธาตุเจดีย์ทุกองค์ก็ล้วน
แล้วแต่แสดงให้เห็นถึงความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาอันมีอยู่
อย่างมั่นคงในใจคนไทยมาโดยตลอด อัฐแต่ละแผ่น หินแต่ละก้อนและไม้
แต่ละชิ้นที่นำมาประกอบกันเข้าจนเป็นพระสถูปเจดีย์ที่งามตระหง่านท่า-
ทวยความเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย เป็นเครื่องหมายแทนความหวัง
ความเชื่อ และความศรัทธาที่ผูกพันอยู่กับพระบรมสารีริกธาตุอย่างแน่น-
แฟ้น....”

พุทธศาสนาการลักษณะพิเศษ ควรที่จะกล่าวถึงสิ่งปลูกสร้างใน
พระพุทธศาสนาที่มีรูปแบบพิเศษ ผิดแผกจากที่เคยเห็นกันเป็นสามัญไว้ในที่นี้ด้วย
เจดีย์ โบสถ์ วิหาร หรืออาคารประเภทอื่นที่มีลักษณะแตกต่างจากอาคารประเภท
เดียวกันที่ปรากฏอยู่ทั่วไป มีคุณลักษณะของความเป็นสถาปัตยกรรมอนุสาวรีย์ใน

ประการที่มีความสะดวกตา สามารถจดจำได้ง่าย ดังกรณีพุทธศาสนาจารย์ลักษณะพิเศษที่จะกล่าวถึง ดังต่อไปนี้

ภาพ 2-43 พระเจดีย์ลำเภา
วัดยานนาวา กรุงเทพมหานคร
(ที่มา: ผู้วิจัย, มกราคม 2544)

‘พระเจดีย์ลำเภา’ (ภาพ 2-43) วัดยานนาวา กรุงเทพมหานคร วัดยานนาวาเป็นวัดที่มีมาแต่ครั้งสมัยอยุธยา ครั้นล่วงมาถึงปี พ.ศ. 2387 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระเจดีย์ขึ้นโดยมีพระราชดำริว่า

“ต่อไปภายหน้า เรือกำปั่นอย่างฝรั่งจะมีมากขึ้น และจะแทนที่เรือลำเภาซึ่งนับวันแต่จะหมดความสำคัญลงไป พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์จะสร้างพระเจดีย์ในแบบที่แปลกไปจากที่เคยมี คือสร้างเป็นแบบเรือลำเภาไว้ให้คนชั้นหลังที่ไม่เคยเห็นจะได้เห็น”

(คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525: 44 อ้างถึง ประชา นิยมวงศ์, 2483: 64-66)

พระเจดีย์วัดยานนาวาจึงไม่เหมือนบรรดาเจดีย์ที่เคยมีมาก่อน เพราะมีฐานเป็นเรือลำเภา บนเรือลำเภาประดิษฐานเจดีย์ทรงระฆังเหลี่ยมย่อมุมไม้ยี่สิบ 2 องค์ การสร้างพระเจดีย์เป็นรูปเรือลำเภา ในเชิงกายภาพ เป็นการบันทึกเหตุการณ์ในขณะนั้นไว้ในรูปของพุทธสถาปัตยกรรม ในเชิงแนวคิด เรือลำเภาเป็นยานที่จะบรรทุกพุทธบริษัทข้ามพ้นวัฏสงสารสู่ห้วงนิพพาน

‘พระอุโบสถวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร’ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วัดนิเวศธรรมประวัตินั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯให้สร้างขึ้นเป็นวัดคู่พระราชวังบางปะอิน สำหรับเป็นที่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในคราวเสด็จแปรพระราชฐานประทับที่พระราชวังแห่งนี้ โดยก่อสร้างแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2421

พระอุโบสถวัดนิเวศธรรมประวัติออกแบบโดย โจอาคิม แกรซี (Joachim Grassi) สถาปนิกชาวอิตาลีที่เข้ามาทำงานในไทยครั้งสมัยรัชกาลที่ 5 ด้วยรูปแบบสถาปัตยกรรมโกธิค (Gothic) ซึ่งมีหอคอยยอดแหลมและการเจาะช่องประตูหน้าต่างแบบโค้งยอดแหลม (pointed arch) เป็นลักษณะเด่น จึงเป็นพระอุโบสถที่มีรูปแบบแปลกตา ไม่เหมือนกับพระอุโบสถที่พบเห็นกันทั่วไป ซึ่งมีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบประเพณีนิยมของไทย การที่รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระอุโบสถด้วยรูปแบบไม่เหมือนใครเช่นนี้ทรงแสดงเจตจำนงไว้ชัดเจน ดังข้อความในศิลาจารึกที่ผนังพระอุโบสถตอนหนึ่งมีใจความว่า

“ซึ่งได้คิดสร้างโดยแบบอย่างเป็นของชาวต่างประเทศดังนี้ ด้วยมีความประสงค์จะบูชาพระพุทธศาสนาด้วยของแปลกประหลาดและเพื่อจะให้อาณาประชาราษฎร์ทั้งปวงชมเล่นเป็นของแปลก ยังไม่เคยมีในพระอารามอื่น แลเป็นของมั่นคงถาวร สมควรเป็นพระอารามหลวงในหัวเมือง ใช้จะนิยมยินดีเลื่อมใสลัทธิศาสนาอื่นนอกจากพระพุทธศาสนานั้นหาไม่ได้”

‘พระบรมพรพต’ วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร การสร้างพระบรมพรพตเริ่มขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยพระราชประสงค์จะสร้างพระเจดีย์องค์ใหญ่ตามแบบอย่างวัดภูเขาทองในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แต่การก่อสร้างไม่สำเร็จฐานรับน้ำหนักอิฐที่ก่อขึ้นไปไม่ไหวจึงทรุดลงมา การสานต่อมาเริ่มในรัชกาลต่อมา เมื่อ

“.....พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชปรารภถึงพระปรารภองค์หนึ่งที่วัดสระเกศ ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างค้างไว้.....โปรดให้พระยาราชสงครามเป็นนายช่าง กระทำซ่อมแปลงเป็นภูเขา ก่อพระเจดีย์ขึ้นไว้บนยอด ครั้นในเดือน 6 ปีฉลูพุทธศักราช 2408 ได้เสด็จไปวางศิลาฤกษ์ทำการซ่อมต่อมาจนตลอดรัชกาล”

(วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร, 2514: 8-9)

ภาพ 2-44 พระบรมบรรพต หรือ
ที่รู้จักกันทั่วไปในนาม อุเขาทอง
วัดสระเกศ
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ,
ภจ.ภค. 2/160)

พระบรมบรรพต (ภาพ 2-44) ได้รับการซ่อมสร้างจนแล้วเสร็จสมบูรณ์ในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้ดินแดนบนที่ราบดินตะกอนชายฝั่ง
ทะเลอย่างกรุงเทพมหานครมีภูเขาที่มีเจดีย์ประดิษฐานอยู่บนยอดผุดขึ้นทางเหนือ
ตะวันออกของเมือง ด้วยความสูง 1 เส้น 18 วา 2 ศอก (77 เมตร) ทั้งนี้ การ
บูรณะปฏิสังขรณ์ระหว่างปี พ.ศ. 2493-2497 ได้ซ่อมเปลี่ยนฐานให้มั่นคงแข็งแรงขึ้น
ด้วยการซ่อมเปลี่ยนฐานโดยทำเป็นเสาคานคอนกรีตเสริมเหล็กทรงกลม กลายเปลี่ยน
จากลักษณะคล้ายภูเขาธรรมชาติเป็นกำแพงปูนแต่ขึ้นมา

สถาปัตยกรรมที่สำคัญของบ้านเมือง ทั้งวัดอนุสาวรีย์ พระมหาธาตุ และพุทธ-
ศาสนาคารลักษณะพิเศษ ส่วนมีลักษณะเป็นสถาปัตยกรรมอนุสาวรีย์ ซึ่งมีลักษณะ
โดดเด่น อาจด้วยขนาดอันใหญ่โต ความสูงสง่า ความวิจิตรสวยงาม หรือรูปแบบแปลก
ตาเหนือสถาปัตยกรรมธรรมดาทั่วไป สถาปัตยกรรมเหล่านี้ก่อสร้างโดยพระมหากษัตริย์
ผู้เปี่ยมด้วยอำนาจ บารมี จนปรากฏเป็นงานสถาปัตยกรรมที่สะกดศอก ง่ายต่อการจดจำ
และกลายเป็นภูมิสัญลักษณ์ของบ้านเมืองในที่สุด

ทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นการก่อรูปทางสถาปัตยกรรมตามวิถีไทย
ครอบคลุมสาระเรื่องการวางผัง การจัดกลุ่ม และการสร้างมรดก เป็นที่ชี้ชัดว่า รูปแบบ
สถาปัตยกรรมไทยนั้นมีใช้สิ่งที่เกิดขึ้นลอย ๆ หากแต่เป็นผลจากการสะท้อนความคิด

ความเชื่อ ลงสู่ผลงานสร้างสรรค์ หล่อหลอมเป็นสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะเฉพาะตน แตกต่างจากชนชาติอื่น ๆ และเป็นแนวทางการสร้างสรรค์ที่ปฏิบัติสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ต่อกันมาเป็นเวลายาวนาน จนบรรลุเป็นแนวทางที่มีแบบแผนแน่นอน ชัดเจน ร่วมก่อเกิดเป็นสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์ไทย ซึ่งได้รับการยอมรับในวงกว้างว่ามีลักษณะเฉพาะตน โดดเด่น ไม่เหมือนใคร แม้ว่าบางสิ่งบางอย่างจะเลือนลางจางหายไปในการแสวงหาค้นคว้าใหม่ แต่อีกหลายสิ่งหลายอย่างยังเป็นสิ่งที่ถือปฏิบัติต่อเนื่องมาไม่ขาดสายตราบจนทุกวันนี้

2.2 เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่: การก่อรูปทางสถาปัตยกรรม

การสร้างเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ในด้านการก่อรูปทางสถาปัตยกรรมที่สถาปนิกในปัจจุบันมุ่งรังสรรค์มีแนวทางอย่างไร คือสาระสำคัญที่จะกล่าวในลำดับต่อไปนี้ ครอบคลุมเนื้อหาตามกรอบแนวคิดหลัก ได้แก่ การวางผัง การจัดกลุ่ม และการสร้างมวล

2.2.1 การวางผัง

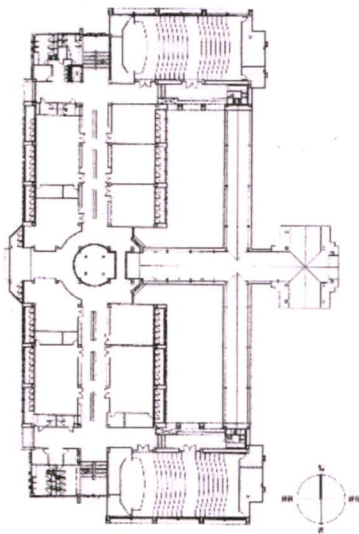
ทิศทาง

ในเรื่องเกี่ยวกับทิศหวนนอน-ดินนอน ทุกวันนี้ คติการถือทิศได้เป็นทิศหวนนอน และทิศตรงข้ามคือทิศเหนือเป็นทิศดินนอนจนหายไปจนคนส่วนใหญ่ไม่รู้และไม่ปฏิบัติกันแล้ว ปัจจุบันสมัย คนทั่วไปยึดคติการนอนหันหัวไปทางทิศตะวันออกมากกว่า ด้วยยึดเอาความหมายอันเป็นมงคลของคำว่า 'ออก' ของดวงตะวันซึ่งกำลังโผล่พ้นจากรัตติกาลและมุ่งหน้าขึ้นสู่เบื้องบน ในขณะที่มีคติว่าทิศตะวันตกเป็นทิศอัปมงคลตามโบราณกาลไม่เปลี่ยนแปลง ด้วยยึดความหมายของคำว่า 'ตก' ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ดวงตะวันค่อย ๆ เคลื่อนเข้าสู่รัตติกาล เคลื่อนจากความสว่างสู่ความมืด เพราะเหตุนี้ คติเรื่องทิศหวนนอน-ดินนอนจึงไม่ใช่เงื่อนไขที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมสมัยใหม่

สำหรับคติเรื่องการวางอาคารตามตะวัน แม้จะมีมาแต่โบราณกาล แต่ก็ได้รับการยอมรับในวงวิชาการปัจจุบันว่า เป็นสิ่งที่สอดคล้องกับหลักการออกแบบสถาปัตยกรรมเมืองร้อน ในการวางทิศทางอาคารโดยหันเอาด้านยาวรับลม หันเอาด้านแคบรับแดดเพื่อให้เกิดสภาวะสบายภายในอาคาร ดังการออกแบบอาคารคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ซึ่งตั้งอยู่ในภูมิภาคอีสานที่มีแดดจัดในฤดูร้อนและลมแรงในฤดูฝน นอกจากมีแนวความคิดหลักในการออกแบบให้มีลักษณะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสานประยุกต์ทั้งด้านรูปทรงและสัดส่วนแล้ว ยัง “.....ต้องออกแบบอาคารให้กันแดดกันฝนได้มากที่สุด จึงวางอาคารทั้งหมดให้รับลมทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ และใช้หลังคาแบบเอียงลาดเพื่อช่วยบังแดดบังฝน” (สุมาลี ประ-

ทุมนันท์, 2537: 33) โดยวางอาคารทอดแนวไปตามทิศตะวันออก-ตะวันตก หรือวางอาคารตามตะวันนั่นเอง

กระนั้นก็ตาม แนวทางการวางอาคารตามตะวันมักถูกละเลยในการนำไปเป็นปัจจัยลำดับต้น ๆ ในการออกแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ ด้วยอยู่ในบริบทที่แตกต่างจากอดีต อาทิ เงื่อนไขข้อจำกัดด้านที่ตั้ง การมีวัสดุป้องกันความร้อน การติดตั้งระบบปรับอากาศ ฯลฯ ทำให้การสร้างสภาวะสบายภายในอาคารด้วยวิธีการธรรมชาติไม่ใช่เงื่อนไขวิกฤตอีกต่อไป ดังหोजดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช วางอาคารทอดยาวไปตามแนวเหนือ-ใต้ โดยให้ความสำคัญกับการหันมุขกลางและมุขซ้ายขวาอันเป็นด้านหน้าอาคารออกสู่ถนนสายบางขันธ-คลองหลวง ซึ่งเป็นถนนสายหลักที่ตัดผ่านด้านหน้าโครงการมากกว่าการวางอาคารตามตะวัน

ภาพ 2-45 อาคารเรียนรวมมหาวิทยาลัยวงษ์ชวลิตกุล (ซ้าย) ผังพื้นที่ชั้นสอง (ขวา) มุมมองจากสนาม (ที่มา: สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2544: 61; ผู้วิจัย, เมษายน 2556)

ในทำนองเดียวกัน อาคารเรียนรวมมหาวิทยาลัยวงษ์ชวลิตกุล (ภาพ 2-45) ก็เลือกที่จะวางผังอาคารในลักษณะวางตะวัน โดยวางแนวยาวของอาคารไปตามทิศเหนือ-ใต้ หันเอาด้านหน้าซึ่งมีมุขกลางและมุขซ้าย-ขวารับกับทางเข้ามหาวิทยาลัยเป็นสำคัญ

การหันหน้าอาคารสู่แม่น้ำ เป็นการวางทิศทางอาคารอย่างไทยที่มีความสำคัญ ด้วยน้ำมีความผูกพันกับชีวิตของผู้คนในสังคมเกษตรกรรมตามวิถีไทยอย่างแยกกันไม่ออก ครั้งอดีตคนไทยเลือกที่จะตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนริมแม่น้ำเป็นลำดับ

การสร้างสรรค์เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่

ต้น ๆ ในทางจิตวิสัย แม่น้ำคือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งอันเป็นมงคล ในทางวัตถุวิสัย แม่น้ำคือเส้นทางสัญจรสายหลัก การปลูกสร้างอาคารบ้านเรือน ณ ถิ่นฐานริมแม่น้ำจึงหันเอาด้านหน้าเข้าหาแม่น้ำทั้งสิ้น

ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเริ่มมีรถยนต์เป็นยานพาหนะในบ้านเรา ถนนค่อย ๆ ทวีความเป็นเส้นทางสัญจรสายหลักแทนแม่น้ำที่ค่อย ๆ ลดบทบาทลงโดยลำดับเรื่อยมา จวบจนปัจจุบันสมัยเส้นทางสัญจรสายหลักเปลี่ยนจากแม่น้ำมาเป็นถนนแทบหมดสิ้น ผู้คนสมัยใหม่ต่างแสวงหาทำเลที่ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ริมถนน อาคารบ้านเรือนที่ปลูกสร้างยังคงยึดการหันหน้าเข้าหาเส้นทางสัญจรสายหลัก หากแต่เป็นถนน ไม่ใช่แม่น้ำ เป็นต้นว่า อาคารศูนย์การประชุมแห่งชาติสิริกิติ์หันหน้าเข้าหาถนนรัชดาภิเษก อาคารกระทรวงการต่างประเทศหันหน้าเข้าหาถนนศรีอยุธยา โรงภาพยนตร์รังสิต หันหน้าเข้าหาถนนพหลโยธิน ฯลฯ

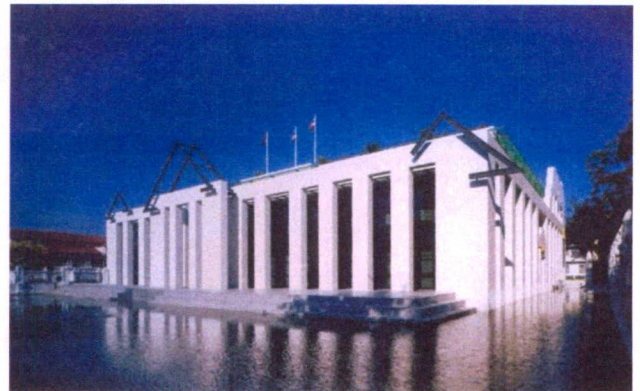
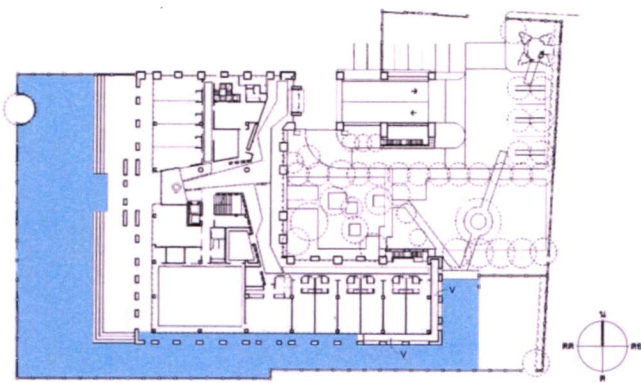
สิ่งที่เหมือนกันระหว่างอดีตกับปัจจุบันก็คือการวางทิศทางอาคารโดยหันหน้าเข้าหาเส้นทางสัญจรสายหลัก สิ่งที่ต่างกันก็คือ ในอดีตแม่น้ำเป็นเส้นทางสัญจรสายหลัก แต่ในปัจจุบันถนนเป็นเส้นทางสัญจรสายหลัก หมายความว่า น้ำที่เคยมีอยู่คู่สถาปัตยกรรมไทยมาเนิ่นนานเป็นสิ่งที่ขาดหายไปในสถาปัตยกรรมสมัยใหม่

สถาปนิกนักวิชาการ สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา เป็นผู้เล็งเห็นความสำคัญในการนำน้ำเข้ามาเป็นองค์ประกอบในการสร้างเอกลักษณ์ไทยในงานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ตามแนวทาง “การใช้สถาปัตยกรรมไทย ควบคู่กับสถาปัตยกรรมร่วมสมัย ในลักษณะนามธรรม” (Brian Brace Taylor and John Hoskin, 1996: 281) เพื่อมุ่งแสดงออกในเนื้อหาและแก่นแท้ของความเป็นไทย โดยมีสถาปัตยกรรมเรือนไทยเป็นต้นแบบ นำไปสู่การกำหนดแนวทางในการสร้างเอกลักษณ์ไทยในงานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ด้วยองค์ประกอบ 4 ประการ คือ

1. การใช้หลังคาและชายคาเด่นชัด
2. การยกพื้นสูง
3. การใช้เสาลอย
4. การอยู่ร่วมกับน้ำ

ผลงานการออกแบบสถาปัตยกรรมของ สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา หลายหลังสะท้อนแนวทางการสร้างเอกลักษณ์ไทยข้างต้น โดยเฉพาะการนำน้ำเข้ามาเป็นองค์ประกอบหนึ่ง เช่น อาคารโดม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต ซึ่ง “.....ลักษณะ

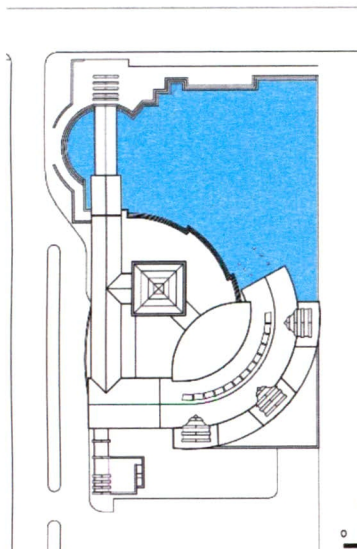
หลังคาและเชิงชายที่เด่นชัดก็ดี การยกพื้นให้ได้ฐานโค้งก็ดี ตลอดจนกระทั่งการใช้เสา
ลอย และการใช้น้ำเป็นองค์ประกอบสำคัญของสถาปัตยกรรมก็ดี ล้วนแต่เป็นการ
ประยุกต์ใช้ของไทยที่มีมาแต่เดิมทั้งสิ้น” (สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2529: 30) โรงเรียน
นานาชาติกรุงเทพ ที่มี “โครงสร้างเสาที่ให้ความรู้สึกรองรับอาคารที่ตั้งอยู่บนน้ำ
ลักษณะทรงหลังคาที่โดดเด่น และลานด้านหน้าที่อยู่ถัดทางเข้าใหญ่มีเสากลม เสาทรง
สามเหลี่ยม และเสาทรงแปดเหลี่ยมเรียงรายเหนือน้ำ” (Brian Brace Taylor and John
Hoskin, 1996: 281) ทำเนียบองคมนตรี (ภาพ 2-46) ซึ่ง “ตัวอาคารเป็นรูปตัวยูโอบล้อม
กลุ่มต้นไม้เดิม มีสระบัวอยู่รอบสามด้านของอาคาร ทำให้รู้สึกเหมือนกับว่าอาคารตั้งอยู่
ในน้ำ” (สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2547: 46) การนำน้ำเป็นองค์ประกอบสำคัญ
ยังผลให้อาคารดังกล่าวข้างต้นล้วนมีสระน้ำ/บ่อน้ำอยู่ด้านหน้าอาคาร หรืออีกนัยหนึ่ง
อาคารได้รับการวางให้หันหน้าไปทางแหล่งน้ำเช่นเดียวกับสถาปัตยกรรมไทยในอดีต

ภาพ 2-46 ทำเนียบองคมนตรี
(ซ้าย) ผังพื้นที่ชั้น 1 (ขวา)
ด้านหน้าอาคารตรงข้าม
พระบรมมหาราชวัง
(ที่มา: สมาคมสถาปนิกสยามฯ,
2547: 48, 47)

การจัดให้น้ำเป็นองค์ประกอบคู่สถาปัตยกรรม โดยเฉพาะการวางสระน้ำไว้
ด้านหน้าอาคาร ยังปรากฏในงานสถาปัตยกรรมอีกหลายกรณี อาทิ อาคารศูนย์ศึกษา
ประวัติศาสตร์อยุธยา (ภาพ 2-47) ตามแนวคิดในการออกแบบ “.....มีสระน้ำไว้เป็นพื้นที่
เก็บกักน้ำเนื่องจากอยุธยาเป็นเมืองที่อยู่ในที่ต่ำ ทั้งน้ำยังเป็นสัญลักษณ์สำคัญที่แสดง
ถึงลักษณะทางภูมิศาสตร์ของอยุธยาฯ” (สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2533ก: 37) หอ
จดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช มี
บึงน้ำกว้างใหญ่อยู่ด้านหน้าอาคาร ศาลา ภูเก็ต รีสอร์ท (Sala Phuket Resort) มีบ่อน้ำ
ใสอยู่ด้านหน้าสวนต้อนรับ รองรับผู้ให้บริการที่จะก้าวเดินเข้ามา

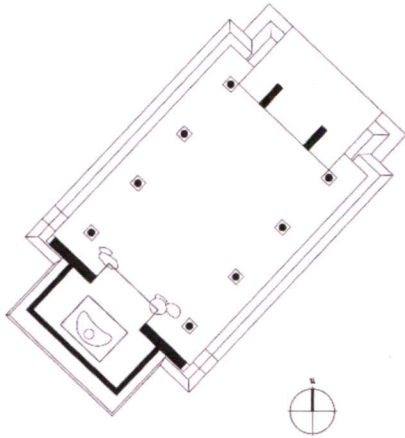
กรณีงานสถาปัตยกรรมที่ตั้งอยู่ริมน้ำ เช่น โรงแรมยูเดีย ออน เดอะริเวอร์ อาคารรัฐสภาไทย (แห่งใหม่) เป็นต้น แม้ว่าจะใช้ถนนเป็นทางสัญจรสายหลักในการเข้าสู่อาคาร แต่ก็ได้รับการใส่ใจในการสร้างสรรค์ให้ด้านแม่น้ำเป็นด้านสำคัญ กรณีโรงแรมยูเดีย ออน เดอะริเวอร์ ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ณ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แม้ว่าทางสัญจรหลักเข้าสู่อาคารจะอยู่ด้านถนนอุททอง แต่ปรากฏชัดในการวางผังว่า ด้านถนนเป็นเพียงทางเข้าและที่จอดรถที่กระชั้นและแคบ ขณะที่ด้านตรงข้ามเปิดพื้นที่เป็นสวนต่อเนื่องไปจนถึงแม่น้ำ และตัวอาคารก็ตั้งใจหันเอาด้านจั่วซึ่งมีช่องเปิดกว้างไปทางแม่น้ำ ขณะที่อาคารรัฐสภาไทย (แห่งใหม่) ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา กรุงเทพมหานคร นอกจากการถอยร่นอาคารจากถนนสามเสนเพื่อเว้นเป็นพื้นที่เปิดโล่ง

ยังคำนึงถึงการถอยร่นด้านแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อให้ผู้คนที่สัญจรผ่านไปมาเห็นรัฐสภาตั้งตระหง่านอยู่ริมน้ำอย่างสง่างาม (สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2553: 82)

ส่วนการวางทิศทางโดยการหันหน้าอาคารไปทางทิศตะวันออกซึ่งกำหนดใช้กับพุทธศาสนาจารย์อย่างโบสถ์วิหารนั้น โบสถ์ภายใต้แนวทางการออกแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ยังคงยึดถือสืบมาอย่างเคร่งครัด ดังปรากฏในกรณีโบสถ์วัดศาลาลอย โบสถ์วัดพระธรรมกาย โบสถ์วัดป่าบ้านผักนึ่ง เป็นต้น ล้วนวางอาคารโดยหันด้านหน้าสู่ทิศตะวันออกทั้งสิ้น ยังผลให้ผู้เข้าไปไหว้พระพุทธรูปมาประธานที่ประดิษฐานอยู่ภายในโบสถ์ ได้ไหว้พระพุทธรูปเจ้า ๓ พุทธประเทศที่อินเดียและเนปาล

และได้ให้ไว้พระพุทธเจ้าที่สถิตอยู่ ณ แดนสุขาวดีที่อยู่ไกลโพ้นไปทางเบื้องตะวันตกด้วย
ในคราวเดียวกัน ต้องตามคติไทยที่มีมาแต่อดีต

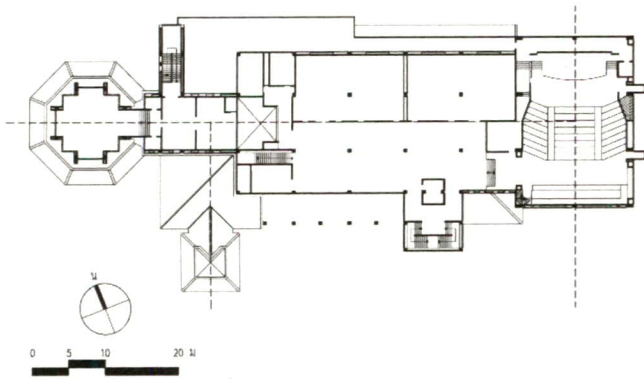

ภาพ 2-48 โบสถ์วัดสุนันท-
วนาราม (ซ้าย) ผังพื้น (ขวา)
ด้านหน้าอาคาร
(ที่มา: ผู้วิจัย, กุมภาพันธ์ 2557;
Architects 49, 2009: 233)

ด้วยแนวความคิดที่แตกต่างในการออกแบบโบสถ์วัดสุนันทวนาราม (ภาพ 2-48) คือ ไม่ยึดมั่นถือมั่น (สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2548: 97) การวางทิศทางอาคารจึงไม่ยึดเอาการหันหน้าสู่ทิศตะวันออกเป็นสรณะ หากแต่วางให้สอดคล้องกับบริบทของที่ตั้งท่ามกลางภูเขา ด้วยการหันเอาด้านหลังประจันเนินสูงและทิวไม้ หันด้านหน้าสู่พื้นที่ต่ำและโล่งกว้าง ยังผลให้โบสถ์แห่งนี้หันด้านหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ไม่เหมือนกับโบสถ์ทั่วไป ทั้งนี้ การวางทิศทางพุทธศาสนาการโดยยึดภูมิประเทศของที่ตั้งแทนการหันเอาด้านหน้าไปทางทิศตะวันออกนั้น เทียบได้กับการวางอาคารริมน้ำในอดีตก็เลือกที่จะยึดเอาทิศแม่น้ำเป็นหลักในการหันหน้าไปสู่โดยไม่คำนึงว่าจะเป็นทิศตะวันออกหรือทิศใด

ในเรื่องทิศทาง การถือทิศหวนอน-ตึนนอนเป็นทิศได้และทิศเหนือตามลำดับนั้น คลายลงไปมากในสังคมปัจจุบัน ส่วนการวางอาคารตามตะวันเป็นที่ยอมรับกันว่า สอดคล้องกับแนวทางการสร้างสภาวะสบายภายในอาคาร อย่างไรก็ตาม คติดังกล่าว จะได้รับการใส่ใจก็ต่อเมื่อที่ตั้งอาคารเอื้อให้ทำได้โดยง่ายเท่านั้น สำหรับการหันหน้าอาคารสู่แม่น้ำซึ่งในอดีตเป็นทางสัญจรสายหลัก สถาปัตยกรรมสมัยใหม่เลือกที่จะหันหน้าเข้าหาทางสัญจรสายหลักเช่นเดียวกัน หากแต่ทางสัญจรสายหลักในปัจจุบัน เปลี่ยนเป็นถนน ในหลายกรณีที่อาคารไม่ได้ตั้งอยู่ริมน้ำ การสร้างบ่อน้ำ/สระน้ำไว้ด้านหน้าอาคารก็ทำให้คงคติการหันหน้าอาคารสู่แหล่งน้ำได้อีกทางหนึ่ง ขณะที่การหัน

หน้าอาคารไปทางตะวันออกยังคงเป็นที่ยึดถือในการสร้างสรรค์พุทธสถาปัตยกรรม ทั้งนี้ สถาปัตยกรรมในวัดป่าบางแห่งซึ่งมีแนวทางไม่ยึดมั่นถือมั่นก็คลายการยึดคติการหันหน้าอาคารไปทางตะวันออกด้วย

แนวแกน

การจัดระเบียบแนวแกน สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ที่ทำขึ้นเพื่อรองรับประโยชน์ใช้สอยแห่งโลกวันนี้หลายกรณียึดการจัดระเบียบแบบแนวแกนในการวางผัง

การใช้แนวแกนฉากที่ชัดเจน ตรงไปตรงมา ปรากฏในแผนผังอาคารวิจัยและการศึกษาต่อเนื่อง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (ภาพ 2-49) ณ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร อาคารที่มี 3 ส่วน ประกอบด้วย ห้องทำงาน ส่วนนิทรรศการ และศูนย์ประชุม วางเรียงเป็นแนวต่อเนื่องกัน โดยมีอาคารทรงแปดเหลี่ยมบรรจุห้องทำงานไว้ที่ชั้นสองอยู่ด้านหัว ส่วนนิทรรศการและศูนย์ประชุมที่มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าวางเรียงต่อมาตามลำดับ ทั้งนี้ ห้องประชุมใหญ่ภายใต้ผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากลับวางในแนวขวาง อย่างไรก็ตาม ยังมีแกนแนวขวางย่อยของทางเข้าหลักแทรกกระหว่างห้องทำงานและส่วนนิทรรศการอีกด้วย

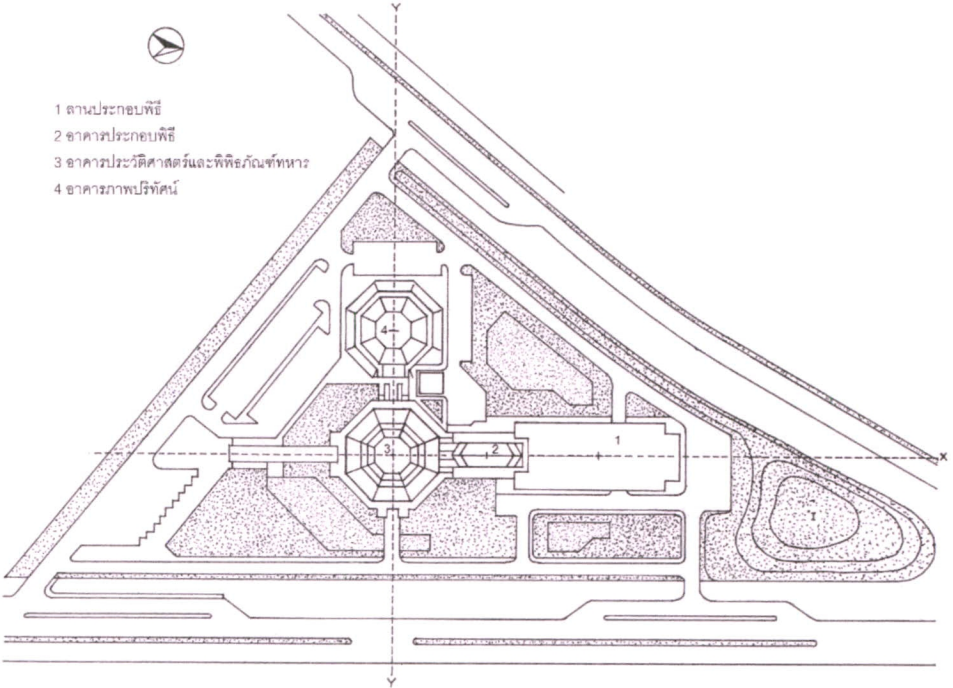
ภายใต้แนวความคิดในการออกแบบที่ต้องการสร้างสถานที่ประชุมระดับนานาชาติที่มีความสวยงามและมีความทันสมัย ทั้งยังต้องแสดงออกถึงเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยในสังคมปัจจุบันของอาคารศูนย์การประชุมแห่งชาติสิริกิติ์ (สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2533ข: 50-51) การวางผังอาคารแสดงการยึดแนวแกนที่มีการจัดระเบียบแบบแนวแกนฉากอย่างชัดเจน โดยมีแนวแกนผ่านกึ่งกลางโถงทางเข้าเป็นแกนหลักซึ่งถือเป็น 'แกนตั้ง' และแกนรองเป็นเส้นทางสัญจรซึ่งถือเป็น 'แกนราบ' วางตั้งฉาก

ภาพ 2-49 อาคารวิจัยและการศึกษาต่อเนื่อง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ (ซ้าย) ผังพื้นที่ชั้นสอง (ขวา) มุมมองจากสนาม

(ที่มา: ผู้วิจัย, เมษายน 2557; ผู้วิจัย, พฤศจิกายน 2555)

กับแกนหลัก ที่แกนรองนี้ยังมีแกนย่อยแยกไปหลายสาขา ทั้งนี้ มีการสร้างความหมายเชิงนามธรรมให้กับแนวแกนทั้งสอง โดยแกนตั้งแสดงนัยการสร้างปริณทลแห่งพระ

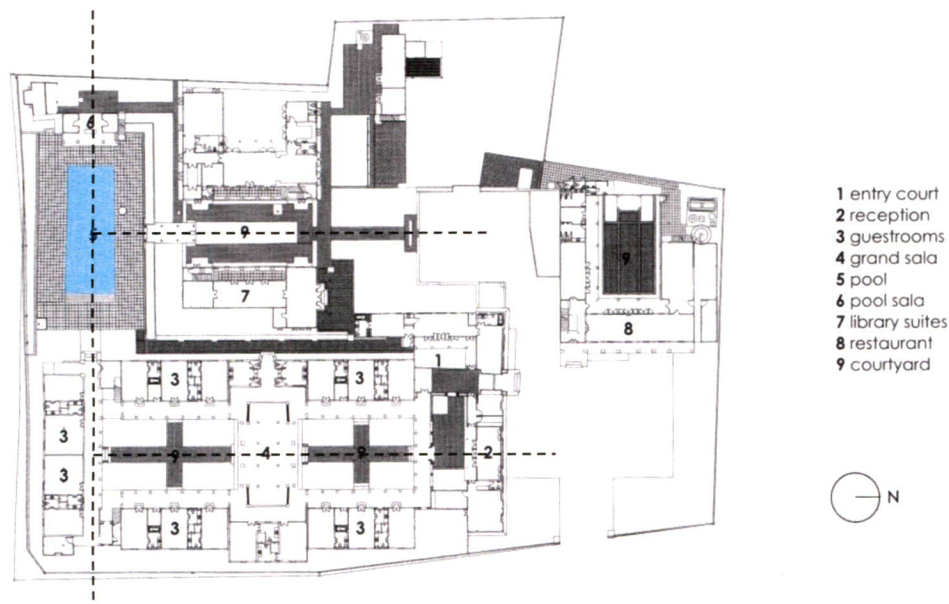
ภาพ 2-50 ผังบริเวณอนุสรณ์-
สถานแห่งชาติ
(ที่มา: สุริยา รัตนพฤษ์, 2526: 38)

บรมเดชาานุภาพของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ขณะที่แกนราบแสดงนัยเป็นส่วนสนับสนุนว่า “มณฑลของพระองค์มีสถานะที่หลากหลาย มีสีสัน มีจุดเด่นในตนเอง ประกอบกันเข้าเป็นประเทศไทยในที่สุด” (พิพัฒน์ พงศ์พิพร, 2534: ไม่มีเลขหน้า)

กรณีอนุสรณ์สถานแห่งชาติ (ภาพ 2-50) จังหวัดปทุมธานี ใช้วิธีจัดระเบียบแบบแนวแกนกากบาท โดยมีอาคารประวัติศาสตร์และพิพิธภัณฑ์ทหารเป็นอาคารประธาน ผังรูปแปดเหลี่ยมของอาคารประธานวางอยู่บนแนวแกนกากบาท เหนือ-ใต้ และตะวันออก-ตะวันตก มีอาคารประกอบพิธีซึ่งมีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าวางยึดแนวแกนเหนือ-ใต้ต่อเนื่องไปทางด้านขวา ขณะที่อาคารภาพปริทัศน์ซึ่งมีผังเป็นรูปแปดเหลี่ยมเช่นเดียวกันวางยึดแนวแกนตะวันออก-ตะวันตกต่อเนื่องไปทางด้านหลัง การจัดระเบียบแนวแกนในแผนผังอาคารที่มีความชัดเจน แน่นอน ตรงไปตรงมาเช่นนี้ สอดคล้องกับการเป็นอนุสรณ์สถานแห่งทหารหาญที่ต้องการแสดงออกถึงความมีระเบียบ ความมีพลัง และความสง่างามได้เป็นอย่างดี

การจัดระเบียบแนวแกนที่มีความซับซ้อน ปรากฏในการวางผังโรงแรมราชมรรคา (ภาพ 2-51) โดยมีทางเข้าหลักวางเยื้องออกไปจากแนวแกนหลัก มีลานกลาง (main

ภาพ 2-51 ผังพื้นชั้น 1 โรงแรม

ราชมรรคา

(ที่มา: Nithi Sthapitanonda, 2009: 94)

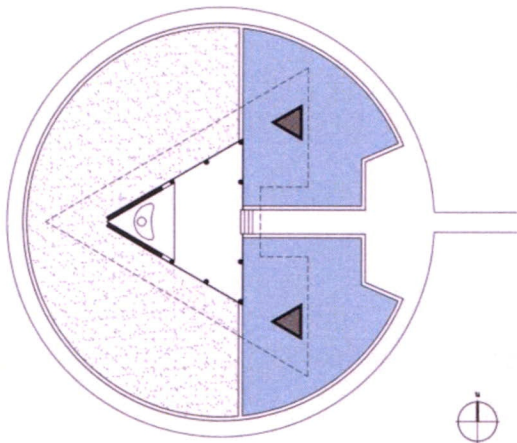
courtyard) ขนาบสองข้างด้วยอาคารห้องพัก ที่ตรงกลางของลานมีศาลาโถงวางคั่นอยู่ในแนวแกนขวาง ที่ปลายสุดของลานมีแนวแกนขวางวางตั้งฉาก แนวแกนนี้เป็นแนวแกนของสระน้ำ และยังมีอีกแนวแกนหนึ่งวางตั้งฉากกับแนวแกนสระน้ำ (วางขนานกับแนวแกนหลัก) แนวแกนหลังเป็นแนวแกนของลานที่ขนาบด้วยอาคารห้องสมุดและอาคารห้องพัก ยังผลให้ทั้งพื้นที่ที่มีความสงบเงียบ เป็นส่วนตัว

เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้งานสถาปัตยกรรมที่เน้นการสืบสานเอกลักษณ์ไทยไว้ในงานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่จะแสดงให้เห็นการนำระเบียบการจัดแนวแกนอย่างไทยมาสานต่อ แต่มีการพัฒนาสู่ความซับซ้อนมากขึ้น ซึ่งผอมคลายลักษณะเป็นการเป็นงานลงในเวลาเดียวกันก็มีความยืดหยุ่นมากขึ้น สอดคล้องกับการสนองประโยชน์ใช้สอยในอาคารที่มีความหลากหลายมากขึ้น ขณะที่การวางผังของโรงแรมราชมรรคามีการนำพื้นที่เปิดโล่งอย่างลานและสระน้ำมาวางบนแนวแกน แสดงถึงการให้ความสำคัญกับการออกแบบพื้นที่เปิดโล่ง ซึ่งเป็นข้อแตกต่างจากการวางผังของสถาปัตยกรรมในอดีตอย่างชัดเจน

ความสัมพันธ์กับบริบท แม้ว่าอาคารทางพุทธศาสนาที่สร้างสรรค์ขึ้นภายใต้ขอบข่ายของงานสถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่จะได้รับการพัฒนารูปแบบให้แตกต่าง

ออกไปจากงานสถาปัตยกรรมแนวประเพณีนิยม แต่สิ่งหนึ่งที่ยังคงได้รับการสืบสานต่อมาจากอดีตอย่างต่อเนื่อง คือการอ้างอิงแนวแกนกับทิศทั้งสี่ ดังปรากฏในโบสถ์วัดศาลาลอย และโบสถ์วัดพระธรรมกาย เป็นต้น ผังอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าวางตามแนวแกนตะวันออก-ตะวันตกซึ่งเป็นแกนหลัก มีแกนรองวางตามแนวเหนือ-ใต้เช่นเดียวกับโบสถ์ทั่วไป

กรณีการออกแบบพุทธสถาปัตยกรรมที่มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบด้วยไวยากรณ์ที่แตกต่างจากอดีตอย่างสิ้นเชิง ดังปรากฏในโบสถ์วัดป่าบ้านผักนึ่ง (ภาพ 2-52) ด้วยการกำหนดผังอาคารเป็นรูปสามเหลี่ยมด้านเท่าคลุมเบื้องบนด้วยหลังคาเพิงอันเรียบง่ายตามแนวความคิดการถ่ายทอดรูปทรงจากสิมอีสานที่มีลักษณะสะอาด สว่าง สงบ (สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2547ก: 51) หากแต่ในการวางแนวแกนหลักยังคงอ้างอิงกับแนวทิศตะวันออก-ตะวันตกอย่างเคร่งครัด ด้านหน้าของอาคารซึ่งเป็นด้านหนึ่งของสามเหลี่ยมหันสู่ทิศตะวันออก และพระพุทธรูปปฏิมาประธานที่อยู่ตรงมุมสามเหลี่ยมด้านหลังประดิษฐานหันพระพักตร์สู่ทิศตะวันออกตามคติดั้งเดิมไม่เปลี่ยนแปลง

ภาพ 2-52 โบสถ์วัดป่าบ้านผักนึ่ง (ซ้าย) ผังพื้น (ขวา) พระประธาน
(ที่มา: ผู้วิจัย, เมษายน 2557;
ปองพล ยุทธรัตน์, ตุลาคม 2555)

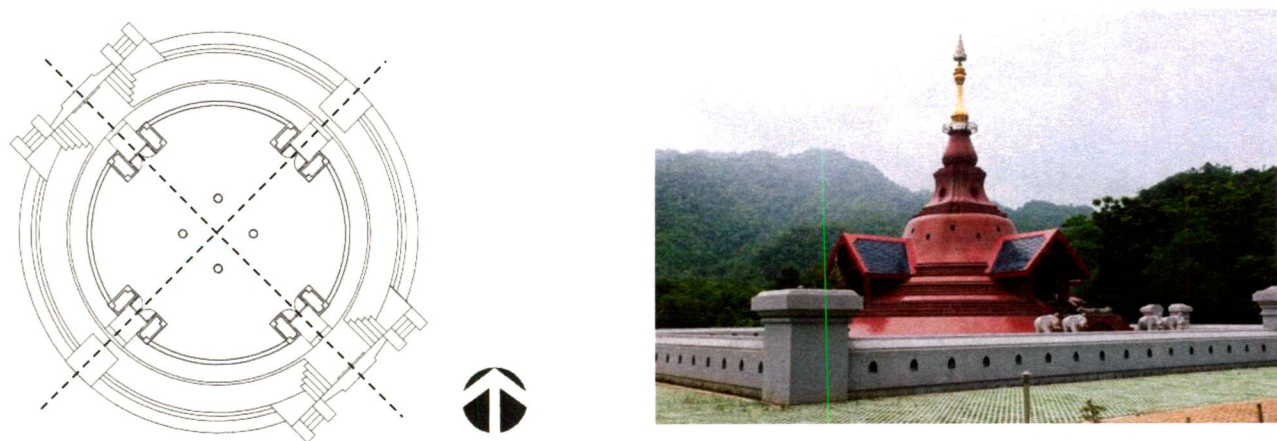
ความคิดต่างปรากฏในงานออกแบบโบสถ์ วัดสุนันทวนาราม สถาปนิกผู้ออกแบบ นิธิ สถาปิตานนท์ กล่าวถึงแรงบันดาลใจซึ่งนำไปสู่การออกแบบว่า “ปรัชญาของวัดป่าก็มุ่งเน้นเรื่องความสมดุล ความพอเพียง และไม่ยึดมั่นถือมั่น ทุกสิ่งทุกอย่างรอบ ๆ ตัวเราต้องทำความเข้าใจในแก่นแท้ในสัจธรรม.....” (สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2548: 97) นอกจากนำไปสู่การก่อรูปอย่างเรียบง่าย ชัดเจน ปริมาตรของที่ว่างพอเพียงสำหรับประดิษฐานองค์พระประธานและเป็นมณฑลปฏิบัติธรรมของสงฆ์แล้ว ยังคลาย

ความยึดมั่นในคติเรื่องการวางแนวแกนอิงทิศทั้งสี่อีกด้วย การยึดมั่นฐานภูมิประเทศของที่ตั้งเป็นสำคัญก่อให้เกิดแกนหลักตามแนวตะวันออกเฉียงเหนือ-ตะวันตกเฉียงใต้ โดยด้านหน้าโบสถ์หันไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ในทำนองเดียวกัน เจดีย์ (ภาพ 2-53) และศาลาธรรมของวัดแห่งนี้ก็คล้ายความยึดมั่นในการอิงแนวแกนของอาคารกับทิศทั้งสี่ลงไปด้วย

กรณีการยึดแนวลำน้ำเป็นหลักในการวางแนวแกนในอดีต เมื่อเส้นทางสัญจรสายหลักเปลี่ยนจากลำน้ำมาเป็นถนนเช่นทุกวันนี้ ทำให้แนวถนนกลายเป็นหลักอ้างอิงในการวางแนวแกนของสถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่แทนที่ลำน้ำอย่างมีนัยสำคัญ เป็นต้นว่าอนุสรณ์สถานแห่งชาติวางแนวแกนหลักขนานไปกับแนวถนนพหลโยธิน ตามแนวคิดที่ว่า

“แนวแกน กำหนดให้ส่วนที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมด้านพิธีการ ทั้งที่อยู่ภายนอกและภายในอาคาร มีความต่อเนื่องในแนวแกนซึ่งขนานกับถนนพหลโยธิน ซึ่งจัดว่าเป็นถนนที่มีความสำคัญในด้านการสัญจร และยังเป็นเส้นทางต่อเนื่องกับทางเสด็จพระราชดำเนินวัดพระศรีมหาธาตุอีกด้วย”

(คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526: 23)

ขณะที่ศูนย์การประชุมแห่งชาติสิริกิติ์วางแนวแกนหลักตั้งฉากกับแนวถนนรัชดาภิเษก ส่วนอาคารกระทรวงการต่างประเทศซึ่งตั้งอยู่มุมถนนศรีอยุธยาตัดกับถนนพระราม 6 ยึดถนนศรีอยุธยาเป็นหลักในการวางแนวแกน กรณีเช่นนี้ การยึดทิศทั้งสี่เป็นหลักอ้างอิงย่อมคลายไปโดยปริยาย

ภาพ 2-53 สุนันทวนารามมหาเจดีย์ (ซ้าย) ผังพื้น (ขวา) องค์มหาเจดีย์ (ที่มา: นิธิ สถาปิตานนท์, ตุลาคม 2555; อดิ ศร ศรีเสาวนันทน์, มิถุนายน 2555)

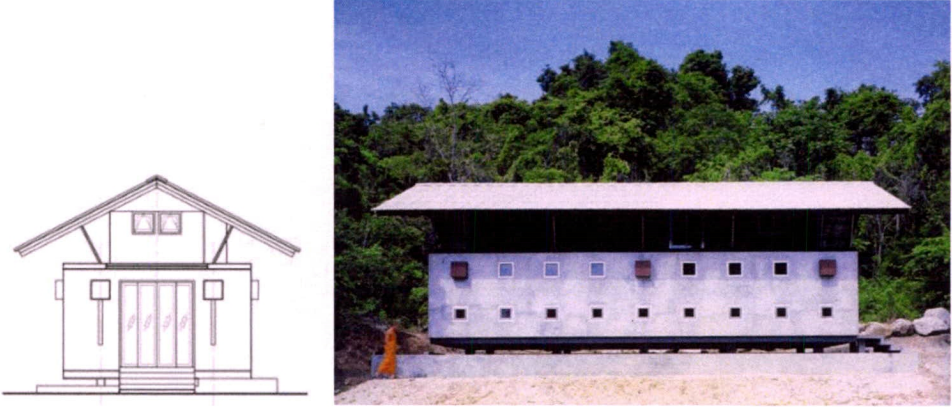
สำหรับกรณีที่ต้องนำข้อมูลด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาเป็นปัจจัยสำคัญ ในการออกแบบวางแผนสถาปัตยกรรม อาทิ อาคารสนามบินสมุย ซึ่งทางวิ่ง (runway) ต้องวางตามแนวทิศเหนือ-ใต้ และกลายเป็นสิ่งอ้างอิงหลักในการวางแผนอาคาร โดยอาคารผู้โดยสารขาเข้าภายในประเทศและภายนอกประเทศ 2 หลัง และอาคารผู้โดยสารขาออกอีก 2 หลัง มีแกนหลักวางในแนวตะวันออก-ตะวันตก ตั้งฉากกับทางวิ่ง ขณะที่กลุ่มอาคารร้านค้าและบริการซึ่งอยู่ด้านหลังวางตัวเรียงรายตามแนวเหนือ-ใต้ ขนานกับทางวิ่ง (สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2551: 83)

ลักษณะสมมาตร-อสมมาตร งานสถาปัตยกรรมแนวประเพณีนิยมของไทยมี รูปแบบพ้องกับงานสถาปัตยกรรมคลาสสิกของตะวันตก ในประการที่นิยมใช้ลักษณะ สมมาตรทั้งในการวางแผนอาคารและการขึ้นรูป แตกต่างออกไปในงานสถาปัตยกรรม สมัยใหม่ที่นิยมการใช้ลักษณะอสมมาตร หลีกเลี่ยงการใช้ลักษณะสมมาตร ตามความ มุ่งหมายในการทำสิ่งที่แตกต่างจากอดีต งานสถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ก็เช่นกัน โดยทั่วไปแล้วใช้หลักการวางแผนและขึ้นรูปแบบอสมมาตร แต่ปรากฏว่า ในหลายกรณี กลับมีการยึดลักษณะสมมาตรเป็นแม่บทในการออกแบบอย่างชัดเจน

อาคารอันเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาที่เป็นอาคารเดี่ยว มีประโยชน์ใช้สอยเฉพาะ อย่าง เช่น โบสถ์วัดศาลาลอย โบสถ์วัดพระธรรมกาย โบสถ์วัดสุนันทวนาราม เป็นต้น ล้วนยึดแนวทางการจัดผังอาคารแบบสมมาตรเช่นเดียวกัน ด้วยการใช้ผังอาคารรูป สี่เหลี่ยมผืนผ้าที่มีด้านสกัดเป็นด้านหน้า (และหลัง) ด้านในประดิษฐานพุทธปฏิมา ประธานไว้ส่วนหลังของพื้นที่ เมื่อลากเส้นแนวแกนผ่านกึ่งกลางอาคาร ส่วนของอาคาร ทั้งสองข้างจะเหมือนกันทุกประการ ลักษณะสมมาตรนี้ยังสะท้อนสู่รูปด้าน โดยเฉพาะ อย่างยิ่งด้านหน้าและด้านหลังของอาคารอีกด้วย

ลักษณะสมมาตรดังกล่าวข้างต้น เมื่อประกอบกับการมีลานประทักษิณล้อมด้วย กำแพงแก้ว (โบสถ์วัดศาลาลอยและโบสถ์วัดพระธรรมกาย) การใช้หลังคาทรงจั่วที่มีมุข ลดหน้าหลัง (โบสถ์วัดศาลาลอยและโบสถ์วัดสุนันทวนาราม) แสดงให้เห็นการสืบทอด ระเบียบการจัดที่ว่างและรูปทรง หรืออีกนัยหนึ่ง ไวยากรณ์การก่อรูปทางสถาปัตยกรรม

ภาพ 2-54 หอไตรวัดป่าวชิร-
บรรพต (ซ้าย) รูปด้านหน้า
(ขวา) ด้านข้างอาคาร
(ที่มา: สุริยะ อัมพันศิริรัตน์, 2553;
สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2553: 42)

ตามแนวไทยประเพณี ผนวกกับการลดทอนรายละเอียดระดับประดาตามแนวทางสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ ยังผลให้เกิดสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะเรียบง่าย สงบนิ่ง

การใช้ลักษณะสมมาตรเป็นแม่บทในการออกแบบเช่นนี้ ยังปรากฏในอาคารอันเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาประเภทอื่นด้วย อาทิ หอไตรวัดป่าวชิรบรรพต (ภาพ 2-54) อาคารที่มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาทรงจั่ว วางอยู่บนบ่อน้ำ ตลอดจนลักษณะสมมาตรที่ปรากฏทั้งในแผนผัง รูปด้านสกัด รูปด้านรี แสดงการสืบทอดภูมิปัญญาจากอดีตไว้ในสถาปัตยกรรมแห่งปัจจุบันสมัย การถอดส่วนประดับตกแต่งตามแนวหอไตรแบบประเพณีนิยมออก การแสดงเนื้อแท้ของวัสดุ เพื่อมุ่งผลให้อาคารแสดงออกถึงลักษณะสงบนิ่ง สง่างาม ทำนองเดียวกับ ศาลาธรรม บ้านเรือนธรรม ที่มีการ “ประยุกต์ภูมิปัญญาพื้นถิ่นของชาวบ้านมาใช้ในการออกแบบ ทั้งภาษาสถาปัตยกรรมที่เรียบง่าย ชัดเจน และตรงไปตรงมา” (สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2555: 72) ด้วยการสร้างสมดุลแบบสมมาตรซึ่งปรากฏทั้งในผังอาคาร รูปด้านหน้า (ด้านสกัด) และรูปด้านข้าง (ด้านรี)

ในหลายกรณี อาคารที่บรรจุเนื้อที่ใช้สอยหลากหลายและซับซ้อนก็ยึดการสร้างลักษณะสมมาตรเช่นกัน ธรรมศาลาวัดสุทัศน์วราราม เป็นอาคารชั้นเดียวที่แผ่แผดออกไปตามแนวราบ มีศาลาหลักประดิษฐานพุทธปฏิมาประธานอยู่ตรงกลาง โดยมีศาลาโถงสำหรับฆราวาสฟังธรรม นั่งสมาธิ วางขนานเป็นปีกทั้งสองข้าง เชื่อมต่อกันด้วยทางเดินล้อม เกิดเป็นลานโล่งตรงกลาง การมีอาคารหลักตรงกลาง อาคารปีกซ้าย-ขวาเหมือนกันเมื่อประกอบกับความเรียบง่าย ร่วมก่อให้เกิดลักษณะสงบนิ่งของธรรมศาลาแห่งนี้

สถาปัตยกรรมสมัยใหม่ที่เน้นสร้างเอกลักษณ์ไทย และต้องการให้แสดงออกถึงลักษณะสง่างาม มักให้ความสำคัญกับการจัดผังอาคารแบบสมมาตรเป็นลำดับต้น ๆ ดังเช่น หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช อาคารเรียนรวมมหาวิทยาลัยวงษ์ชวลิตกุล เป็นต้น

หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ (ภาพ 2-55) นั้น มุ่งหมายเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ รูปแบบลักษณะอาคารจึงได้รับการกำหนดให้มีความสง่างามสมพระเกียรติ ด้วยการเน้นลักษณะสมดุล (แบบสมมาตร) (สุริรัตน์ วงศ์เสงี่ยม, 2540: 50) โดยมีอาคารเก็บเอกสารจดหมายเหตุก่อรูปตามแนวตั้ง (สูง 9 ชั้น) เป็นหลักอยู่ตรงกลาง ส่วนที่เหลือแผ่ขยายไปตามแนวนอน (สูง 3 ชั้น) ประกอบด้วยอาคารบริการวางอยู่หน้าอาคารเก็บเอกสารจดหมายเหตุ เชื่อมต่อกับ

อาคารนิทรรศการที่ขนานอยู่ทั้งปีกซ้ายและขวา กลายเป็นอาคารที่มีมุขกลางเป็นหลัก มีมุขซ้าย-ขวาที่เหมือนกันทุกประการ

ภาพ 2-55 หอจดหมายเหตุ
แห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ
(ที่มา: บานาน่า สตูดิโอ, มกราคม
2551)

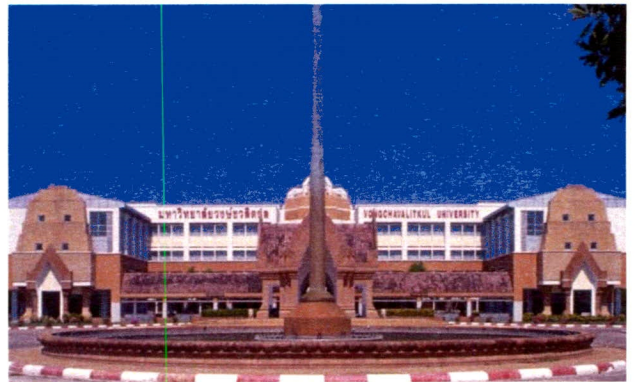
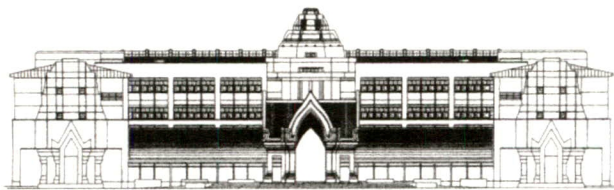
ในขณะที่อาคารเรียนรวมมหาวิทยาลัยวงษ์ชวลิตกุล (ภาพ 2-56) มีลักษณะเป็นอาคารแนวยาวที่มีมุขกลาง และมุขซ้าย-ขวาเหมือนกันเช่นเดียวกัน ตามแนวทางการออกแบบที่ได้

“ดึงเอารูปแบบอาคารปราสาทหินมาเป็นหัวข้ออ้างอิงสำคัญ โดยการออกแบบวางผังสร้างความสมดุลแบบปราสาท สร้างจุดศูนย์กลาง จุดรวมและการลดหลั่นซ้อนทับกันของหินทรายที่กลายมาเป็นเปลือกของอาคารเพื่อนำไปสู่ความรู้สึกสะอาด สว่าง สงบ อันเป็นแก่นของอาคารที่สามารถตอบสนองต่อประโยชน์ใช้สอยสมัยใหม่ได้”

(สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2544: 60)

เชกเช่งงานสถาปัตยกรรมไทยประเพณี ในงานสถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ สถาปนิกผู้ออกแบบยังคงใช้แนวแกนเป็นเครื่องมือสำคัญในการวางผังอาคารต่อเนื่องมาจากช่างไทยในอดีต และมีใช้เฉพาะอาคารทางพุทธศาสนาเท่านั้น แม้อาคารที่มีประโยชน์ใช้สอยใหม่ ๆ ในสังคมปัจจุบันซึ่งมีความหลากหลายและซับซ้อน การใช้

แนวแกนเป็นแม่บทในการกำหนดปริมาตรของแผนผังอาคารเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง ทั้งนี้ การจัดระเบียบของแนวแกนในสถาปัตยกรรมสมัยใหม่มีความซับซ้อนขึ้น ขณะที่พุทธสถาปัตยกรรมยังคงเน้นแนวแกนตะวันออก-ตะวันตกเป็นหลัก อาคารเพื่อประโยชน์ใช้สอยสมัยใหม่มักยึดถนนเป็นแนวอ้างอิงในการวางแนวแกนอาคารตามบริบทของที่ตั้งที่เปลี่ยนไปจากอดีต ส่วนการจัดระเบียบอาคารสองข้างแนวแกน ในอาคารทางพุทธศาสนา รวมทั้งอาคารที่ต้องการแสดงออกถึงลักษณะสง่างาม เป็นทางการ ยังคงยึดแนวทางการจัดแบบสมมาตรเป็นสำคัญ

ลำดับ

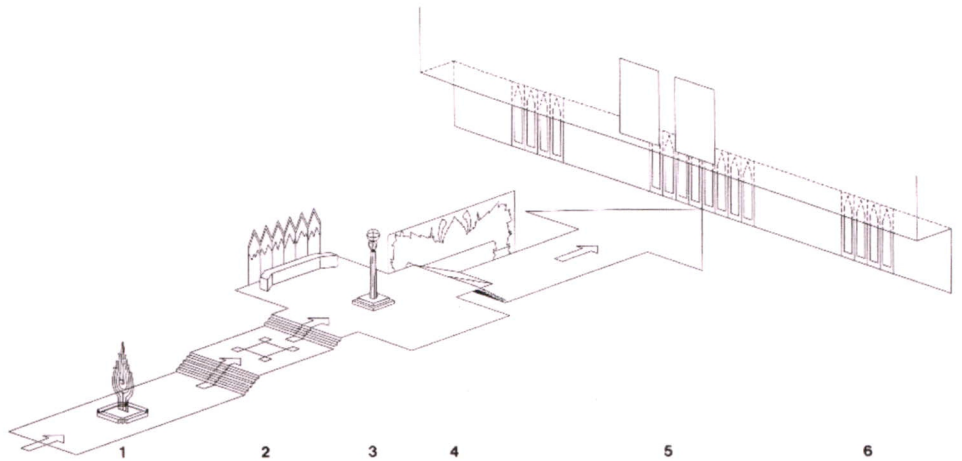
การมีลำดับในงานสถาปัตยกรรมไทย หมายถึง มีการจัดระเบียบการเรียงตัวตามตำแหน่งก่อน-หลังในการเข้าถึงส่วนสำคัญจากภายนอกสู่ภายใน ลำดับถือเป็นเอกลักษณ์ประการหนึ่งของงานสถาปัตยกรรมไทยในอดีต การนำลำดับมาใช้สร้างสรรค์เอกลักษณ์ไทยในงานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ มีตัวอย่างให้เห็นได้อย่างชัดเจนดังกรณีมหาธรรมกายเจดีย์ อาคารศูนย์การประชุมแห่งชาติสิริกิติ์ และโรงแรมราชมรรคา เป็นอาทิ

แม้ว่าแต่ละโครงการจะไม่ได้กล่าวอ้างว่า มีการนำแนวความคิดเรื่องการจัดลำดับมาเป็นแนวทางในการสร้างเอกลักษณ์ไทย แต่ลักษณะทางกายภาพของสถาปัตยกรรมบ่งชี้ว่ามีการจัดลำดับอย่างเป็นรูปธรรม

พุทธศาสนาจารย์ภายใต้รูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ที่รักษาแบบแผนการจัดลำดับดั้งเดิมไว้คือมหาธรรมกายเจดีย์ วัดพระธรรมกาย ในมณฑลบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ พื้นที่ 1 ตารางกิโลเมตร มีมหาเจดีย์รูปทรงกลมประดิษฐานเป็นองค์ประธานอยู่ตรง

ภาพ 2-56 อาคารเรียนรวม มหาวิทยาลัยวงษ์ชวลิตกุล (ซ้าย) รูปด้านหน้า (ขวา) มุมมองผ่านเสาธง (ที่มา: สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2544: 60; ผู้วิจัย, เมษายน 2556)

กลางของพื้นที่ ขอบโดยรอบทั้ง 4 ทิศโอบล้อมด้วยมหารัตนวิหารคด ก่อให้เกิดลำดับการเข้าถึงองค์มหาเจดีย์โดยลำดับ คือ จากพื้นที่ภายนอกผ่านมหารัตนวิหารคดเข้าสู่ลานธรรม จากลานธรรมถึงสระน้ำรูปวงแหวน ผ่านวงแหวนสระน้ำสู่วงแหวนลานประทักษิณ แล้วจึงถึงองค์มหาเจดีย์ประธานซึ่งมีเส้นผ่าศูนย์กลาง 194.40 เมตร สูง 32.40 เมตร

ภาพ 2-57 แผนภูมิแสดงตำแหน่งศิลปกรรมเชิงสัญลักษณ์ ณ ศูนย์ประชุมแห่งชาติสิริกิติ์

(ที่มา: พิพัฒน์ พงศ์พิพร, 2534: 47)

กรณีอาคารศูนย์การประชุมแห่งชาติสิริกิติ์ (ภาพ 2-57) ได้แสดงการวางตำแหน่งศิลปกรรมเชิงสัญลักษณ์ตามแนวแกนหลัก จากภายนอกสู่ห้องประชุมใหญ่อันเป็นส่วนสำคัญของอาคารตามลำดับ ดังนี้ 1. โลกุตระ (ประติมากรรม) 2. ดอกไม้มงคล (ลวดลายประดับ) 3. เสาช้าง (ประติมากรรม) 4. พระราชพิธีอินทราภิเษก (จำลองไม้) 5. พระบรมฉายาสาทิสลักษณ์ (จิตรกรรม) 6. ประตูกัลปพฤกษ์ (ลายรดน้ำ) (พิพัฒน์ พงศ์พิพร, 2534: 47) โดยโลกุตระซึ่งแทนความดีงามสูงสุดอยู่ที่ลานด้านหน้าอาคาร ดอกไม้มงคลซึ่งแสดงแนวเขตแดนอยู่ที่โถงทางเข้า เสาช้างซึ่งชี้ถึงความเป็นศูนย์กลางของโลกอยู่ที่โถงต้อนรับ พระราชพิธีอินทราภิเษกซึ่งแสดงความเป็นเจ้าแห่งโลกอยู่ที่ทางเดินเชื่อมสู่ห้องประชุมใหญ่ พระบรมฉายาสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถอยู่เหนือทางเข้าห้องประชุมใหญ่ ประตูกัลปพฤกษ์ซึ่งแทนความมั่งคั่งและโชคลาภอยู่ที่ทางเข้าสู่ห้องประชุมใหญ่

ไม่เพียงการสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ แต่ตำแหน่งงานศิลปกรรมทั้งหกยังบ่งบอกถึงการจัดลำดับพื้นที่จากภายนอกสู่ภายใน จากพื้นที่ทั่วไปสู่พื้นที่อันเป็นหัวใจของอาคาร จากพื้นที่ที่ไม่มีการตรวจสอบสู่พื้นที่ที่มีการรักษาความปลอดภัยสูงสุด

สำหรับกรณีโรงแรมราชมรรคา กลุ่มอาคารหลักมีผังเป็นรูปเลข 8 ซึ่งมีการจัดผังแบบบ้านจีนเป็นต้นแบบนั้น ทำให้อาคารโดยรอบเป็นเสมือนกำแพงที่โอบล้อมลานไว้ภายใน โดยมีศาลาโถงตั้งสง่าโดดเด่นอยู่กลางลาน การเข้าถึงจากภายนอกต้องผ่านประตูกำแพงซึ่งจงใจวางไว้ในตำแหน่งที่เบี่ยงออกไปจากจุดกึ่งกลางตามหลักความเชื่อฮวงจุ้ย และการสร้างความเป็นส่วนตัวให้กับพื้นที่ภายใน (Nithi Sthapitanonda, 2009: 95) เมื่อเข้าสู่พื้นที่ภายในแล้วมีลานต้อนรับ (reception court) อยู่ทางด้านซ้าย จากนั้นผ่านประตูกำแพงเข้าสู่กลางลานหลักที่มีอาคารห้องพักโอบขนานทั้งด้านข้างและด้านท้าย โดยมีศาลาโถงตั้งขวางอยู่ตรงกลางแบ่งลานออกเป็น 2 ส่วน คือ ลานแรก (first main courtyard) และลานที่สอง (second courtyard)

การสร้างลำดับการเข้าถึงส่วนสำคัญของอาคารเป็นคุณลักษณะอย่างหนึ่งของสถาปัตยกรรมไทย ในงานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ปรากฏการวางผังอาคารที่แสดงถึงการเรียงลำดับการเข้าถึงจากภายนอกสู่ภายใน ทั้งในพุทธศาสนาอาคารสำคัญระดับชาติอย่างศูนย์การประชุม และอาคารเชิงธุรกิจอย่างโรงแรม ด้วยการจัดวางพื้นที่หรือกำแพงให้เกิดการเปลี่ยนผ่านจากภายนอกค่อย ๆ เข้าสู่ภายในอันเป็นส่วนสำคัญ ซึ่งเป็นการสร้างสรรค์เอกลักษณ์ไทยวิธีหนึ่ง อย่างไรก็ตาม การนำระเบียบการจัดลำดับมาใช้ในงานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ยังมีปรากฏไม่มากนัก

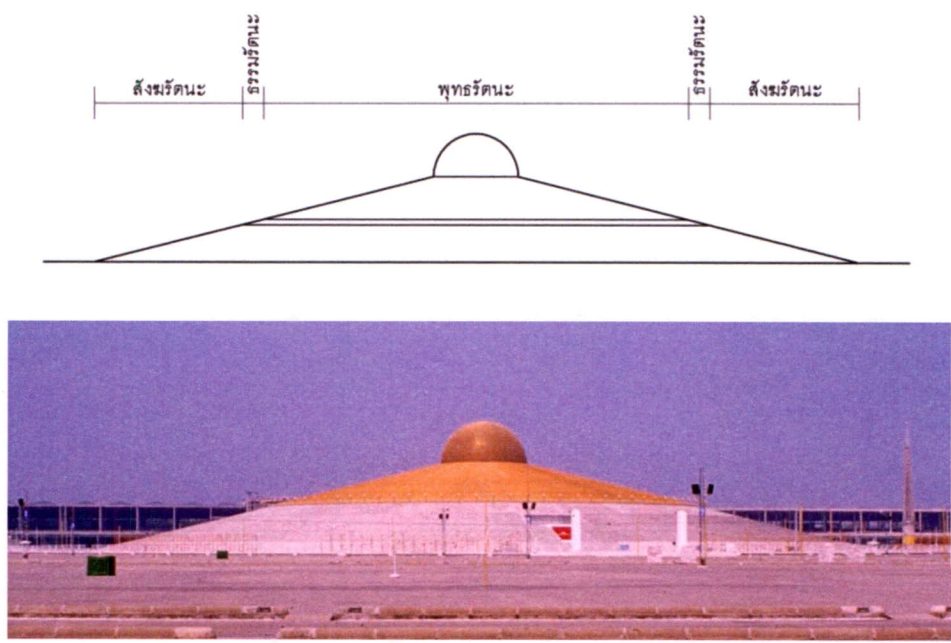
ระดับ

โดยทั่วไปแล้ว งานสถาปัตยกรรมไทยมีพื้นที่อาคารเพื่อรองรับประโยชน์ใช้สอยหลักเพียงชั้นเดียว อาจเป็นพื้นระดับดินหรือยกลอยอยู่บนเสาสูงแล้วแต่ประเภทของอาคาร โดยพื้นที่ของอาคารแต่ละส่วนมักมีความสูง-ต่ำต่างกัน ไม่ราบเรียบเป็นผืนเดียวกันทั้งหมด ทั้งนี้ ระดับมีความสัมพันธ์กับพื้นที่ใช้สอยเสมอ กล่าวคือพื้นที่ส่วนที่สำคัญอยู่ในระดับสูง ขณะที่พื้นที่ประกอบอยู่ในระดับต่ำลงไปตามลำดับ ดังนั้น ระดับความสูง-ต่ำของพื้นที่ในงานสถาปัตยกรรมไทยจึงเป็นเครื่องหมายแสดงฐานานุลักษณะของพื้นที่ใช้สอยนั้น ๆ อีกโสดหนึ่ง

สำหรับงานสถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ กรณีมหาธรรมกายเจดีย์ (ภาพ 2-58) วัดพระธรรมกาย เป็นอาคารพุทธสถานที่มีการนำแนวคิดเรื่องระดับมาปรับใช้อย่างเป็นกิจจะลักษณะ องค์มหาเจดีย์ที่มีผังวงกลม ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 194.40 เมตร สูง

32.40 เมตร ซึ่งประดิษฐานอยู่บนลานกว้างนั้น แตกต่างจากเจดีย์ในสถาปัตยกรรมไทยแห่งอดีต ไม่เพียงด้านในกลวงเพื่อจัดเป็นพื้นที่ใช้ประโยชน์เท่านั้น พื้นผิวด้านนอกที่มีความเอียงลาดไม่มากยังเป็นพื้นที่ใช้ประโยชน์อีกเช่นกัน

พื้นผิวด้านนอกขององค์มหาเจดีย์ได้รับการจัดแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ประกอบด้วย 1. พุทธรัตนะ 2. ธรรมรัตนะ และ 3. สังฆรัตนะ ส่วนแรก พุทธรัตนะ คือส่วนโดมและเชิงลาดวงแหวนสีทอง เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุและพระธรรมกาย 300,000 องค์ ส่วนที่สอง ธรรมรัตนะ คือวงแหวนสีขาว อยู่ถัดจากวงแหวนพุทธรัตนะลงมา แทนพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ส่วนที่สาม สังฆรัตนะ คือวงแหวนชั้นบันได 22 ขั้นถัดจากธรรมรัตนะลงมาจนจรดฐานมหาเจดีย์ เป็นที่สำหรับภิกษุหนึ่งปฏิบัติธรรมและประกอบพิธีทางศาสนา 10,000 รูป

ภาพ 2-58 มหาธรรมกายเจดีย์ (บน) รูปด้าน (ล่าง) องค์มหาเจดีย์ (ที่มา: ผู้วิจัย, มีนาคม 2557; ผู้วิจัย, มีนาคม 2555)

เมื่อพิจารณาเชิงระดับ เห็นได้ชัดว่า พุทธรัตนะ เป็นส่วนสำคัญที่อยู่บนสุด ธรรมรัตนะอยู่ระดับต่ำลงมา และสังฆรัตนะอยู่ในตำแหน่งเชิงลาดของฐานองค์มหาเจดีย์ ขณะที่ลานธรรมอันเป็นพื้นที่ราบโดยรอบนั้นเป็นที่สำหรับมวลสาธุชน กล่าวได้ว่า ความต่ำ-สูงของพื้นที่จากลานธรรมสู่ยอดองค์มหาเจดีย์ได้รับการแบ่งอย่างสัมพันธ์กับการใช้สอยตามฐานานุศักดิ์ของผู้ใช้เป็นอย่างดี

ในกรณีอาคารศูนย์การประชุมแห่งชาติสิริกิติ์ ซึ่งมีการจัดวางกิจกรรมบนพื้นที่ส่วนต่าง ๆ เรียงลำดับจากภายนอกสู่ห่อประชุมใหญ่ขึ้น ในเวลาเดียวกัน ก็ปรากฏการใช้ความต่ำระดับของพื้นที่อย่างสัมพันธ์กันอีกด้วย จากพื้นลานด้านหน้าซึ่งต่ำ ประติมากรรมโดกุดระ ยกระดับสู่ชั้นสู่โถงทางเข้าซึ่งมีสายคอกไม้มาคดอยู่ที่พื้น ถัดเข้าไปยกระดับสู่ชั้นสู่โถงต้อนรับอันเป็นที่ต่ำเสาช้าง ซึ่งสื่อความหมายถึงความ เป็นศูนย์กลางแห่งโลก และพื้นที่บริเวณนี้เองที่ได้รับการจัดไว้ในระดับสูงสุด ก่อนที่จะลดระดับสู่พื้นที่ทางเดินและห่อประชุมใหญ่ซึ่งอยู่ในระดับเดียวกัน

กล่าวโดยสรุป การใช้ความต่ำระดับของพื้นที่อาคารเป็นเครื่องมือในการสร้างเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ยังปรากฏน้อยมาก พื้นที่อาคารที่มีความต่ำระดับสื่อค่าให้ความสำคัญกับประโยชน์ใช้สอยและฐานานุกรมของพื้นที่ในเวลาเดียวกัน โดยพื้นที่ที่ระดับสูงกว่าใช้กับประโยชน์ใช้สอยที่สำคัญและผู้มีฐานานุกรมก็สูง พื้นที่ที่ระดับต่ำลงเราใช้กับประโยชน์ใช้สอยที่สำคัญน้อยและผู้มีฐานานุกรมก็ลดลงมาตามลำดับ เป็นที่น่าสังเกตว่า ระดับมักเป็นการใช้ความสัมพันธ์กับลำดับเป็นอย่างมาก

2.2.2 การจัดกลุ่ม

ในการจัดกลุ่มอาคารตามแบบแผนสถาปัตยกรรมไทยแนวประเพณีนั้น ข้อสำคัญอยู่ที่การแตกอาคารออกเป็นมวลย่อย ๆ ตามประโยชน์ใช้สอยแต่ละประเภท ไม่รวมนิยมวลเดียวกันใหญ่ แล้วนำมวลย่อยมาจัดรวมกลุ่มเข้าด้วยกัน ซึ่งมี 3 แบบหลัก ได้แก่ การวางอาคารเรียงเป็นแนว การวางอาคารโดยล้อมองค์ประธาน และการวางอาคารโดยล้อมที่ว่าง งานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ที่ใช้ในการสร้างสรรค์เอกลักษณ์ไทยได้นำการจัดกลุ่มอาคารดังกล่าวมาเป็นหลักอ้างอิงอย่างไร? คือคำถามที่จะไขคำตอบด้วยสาระที่นำเสนอในลำดับต่อไป

การวางอาคารเรียงเป็นแนว

อาคารสำคัญในเขตพุทธาวาสของวัดหลายแห่ง ประกอบด้วยเจดีย์ โบสถ์ และวิหาร มีการจัดกลุ่มอาคารโดยวางเจดีย์เป็นประธาน มีโบสถ์วิหารวางอยู่คนละด้านในลักษณะเรียงกันเป็นแนวตรง ในงานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ที่มีประโยชน์ใช้สอยแตกต่างและหลากหลาย พบการอ้างอิงการจัดกลุ่มอาคารทำนองเดียวกันนี้อยู่บ้าง ดัง

กรณีอนุสรณ์สถานแห่งชาติ และอาคารวิจัยและการศึกษาต่อเนื่อง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เป็นอาทิ

อนุสรณ์สถานแห่งชาตินั้นแยกอาคารตามประโยชน์ใช้สอยเป็น 3 ส่วนหลัก ประกอบด้วยอาคารประกอบพิธี อาคารประวัติศาสตร์และพิพิธภัณฑ์ทหาร และอาคารภาพปริทัศน์ การแยกอาคารออกเป็น ส่วน ๆ ข้างต้นสอดคล้องกับแนวทางการกระจายอาคารออกเป็นมวलयย่อยของสถาปัตยกรรมไทย หากแต่อนุสรณ์สถานบรรจุประโยชน์ใช้สอยอย่างใหม่ตามวัตถุประสงค์ของโครงการในการรำลึกถึงทหารหาญผู้พลีชีพเพื่อชาติ นอกจากนี้ อาคารแต่ละหลังมีลักษณะแตกต่างกันไปทำนองเดียวกับความแตกต่างของเจดีย์กับโบสถ์วิหาร กล่าวคือ อาคารประกอบพิธีเป็นอาคารรูปทรงสี่เหลี่ยมหลังคาจั่วทรงสูงชัน 2 ชั้น ขณะที่อาคารประวัติศาสตร์และพิพิธภัณฑ์ทหารโดดเด่นด้วยรูปทรงแปดเหลี่ยม ยอดแหลม ส่วนอาคารภาพปริทัศน์มีรูปทรงแปดเหลี่ยมหลังคาตัด

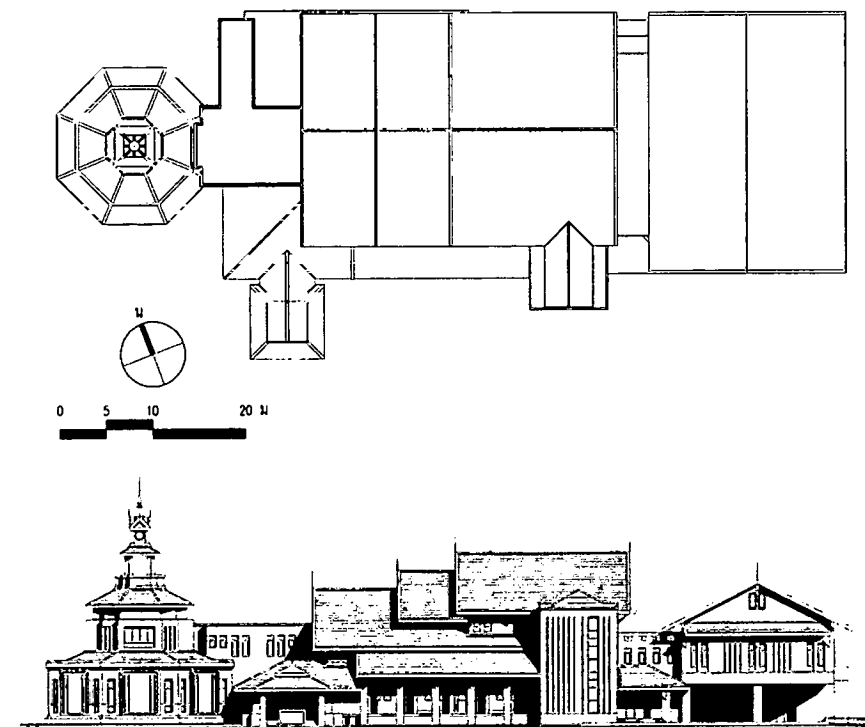
ในการจัดกลุ่มอาคารปรากฏชัดว่ามีอาคารประวัติศาสตร์และพิพิธภัณฑ์ทหารเป็นประธาน ด้วยลักษณะอาคารที่มียอดทะยานชะลูดแหลม สูงเด่นกว่าอาคารอื่น ๆ อาคารประกอบพิธีซึ่งมีลานประกอบพิธีอยู่ด้านหน้าวางต่อเนื่องตามลำดับในลักษณะเรียงกันเป็นแนวตรง ส่วนอาคารภาพปริทัศน์วางต่อเนื่องจากอาคารประธานในลักษณะตั้งฉากกับแนวแกนหลัก ไม่วางเรียงต่อกันเป็นแนวตรง ตามข้อจำกัดของที่ดินที่เป็นรูปสามเหลี่ยม ซึ่งเป็นลักษณะที่แตกต่างไปจากการจัดกลุ่มอาคารพุทธสถานไทยในอดีต ข้อแตกต่างอีกประการหนึ่งคือ แม้ว่าอาคารทั้งสามจะมีความแตกต่างกันอย่างชัดเจนทั้งด้านรูปแบบและประโยชน์ใช้สอย แต่มีส่วนคาบเกี่ยวและเชื่อมต่อกันทั้งหมด

สำหรับอาคารวิจัยและการศึกษาต่อเนื่อง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (ภาพ 2-59) สร้างสรรค์ขึ้นภายใต้ नियาม ‘สถาปัตยกรรมไทยผสมผสาน’ เพื่อสะท้อนวัฒนธรรมอันหลากหลายของสังคมไทย นำไปสู่แนวความคิดในการออกแบบที่เน้นแสดงออกถึงการเป็น “สถาปัตยกรรมสมัยใหม่ที่แสดงความรู้สึกถึงความ เป็นไทยในภาพรวม” (สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2541: 56) พิจารณาด้านการจัดกลุ่มอาคาร ใช้วิธีการแบ่งอาคารออกเป็นมวलयย่อย ๆ เช่นเดียวกัน โดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วนหลักตามประโยชน์ใช้สอย ประกอบด้วยห้องทรงงาน ส่วนนิทรรศการและห้องสัมมนา และห้องประชุมใหญ่

อาคารทั้งสามส่วนมีลักษณะเฉพาะไม่เหมือนกัน ส่วนห้องทรงงานเป็นอาคารรูปทรงแปดเหลี่ยม ฐานกว้างและค่อย ๆ ลดสัดส่วนขึ้นไปจนถึงยอดเรียวยแหลมเบื้อง

บนสุด ส่วนนิทรรศการและห้องสัมมนาเป็นอาคารรูปทรงสี่เหลี่ยมที่มีหลังคาจั่วซ้อนชั้น ขณะที่ห้องประชุมใหญ่เป็นอาคารรูปทรงสี่เหลี่ยม หลังคาจั่ว (ไม่ซ้อนชั้น) การแยกมวดอาคารออกจากกันตามประโยชน์ใช้สอยหลักที่บรรจุอยู่ภายในและสร้างรูปลักษณ์เฉพาะให้แตกต่างกันไป อยู่บนพื้นฐานเดียวกันกับการสร้างสรรค์อาคารชาวไทยในอดีต

การจัดระเบียบรวมกลุ่มอาคารทั้งสามส่วนเข้าด้วยกัน มีอาคารรูปทรงแปดเหลี่ยมยอดแหลมขอส่วนให้อาคารมาเป็นประธาน โดยวางไว้เป็นส่วนแรกเสมือนเป็นส่วนหัว ส่วนนิทรรศการและห้องสัมมนาวางเรียงต่อมาเสมือนเป็นลำตัวหลัก ส่วนห้องประชุมใหญ่วางไว้ท้ายสุดในลักษณะวางทิศกับส่วนที่หลัง ทั้งนี้ อาคารทั้งสามส่วนวางเรียงต่อเนื่องกันเป็นแนวดตรง และมีส่วนเชื่อมต่อกันทั้งหมด ไม่แยกขาดจากกัน สะท้อนถึงการนำการจัดกลุ่มสถาปัตยกรรมแบบการวางอาคารเรียงเป็นแนวมาเป็นแม่แบบ แต่มีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับประโยชน์ใช้สอยอย่างใหม่ และแนวความคิดสถาปัตยกรรมสมัยใหม่

ภาพ 2-59 อาคารวิจัยและการศึกษาต่อเนื่อง กรมเจ้าพระเทพรัตนราชสุดาฯ (บน) ภาพบริเวณ (ล่าง) รูปปั้นทางเข้า (ที่มา: ผู้วิจัย, เมษายน 2557; สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2544: 58)

การสร้างสรรค์เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่โดยอิงการจัดกลุ่มแบบวางอาคารเรียงกันเป็นแนวปรากฏอย่างจำกัด และการนำมาใช้มีการปรับเปลี่ยนให้อาคารประธานและอาคารบริวารมีความเชื่อมต่อกันสัมพันธ์กับประโยชน์ใช้สอยในบริบทของการก่อรูปทางสถาปัตยกรรม

สังคมปัจจุบัน แทนการแยกอาคารแต่ละหลังออกจากกันเด็ดขาด แล้วใช้ลานเชื่อมเช่นในอดีต รวมทั้งมีการปรับการเรียงตัวให้เป็นรูปตัว L ตามข้อจำกัดของที่ดิน ซึ่งสะท้อนความยืดหยุ่นในการนำแบบแผนเดิมมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับบริบทปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

การวางอาคารโอบล้อมองค์ประธาน

ต้นแบบการจัดกลุ่มโดยการวางอาคารโอบล้อมองค์ประธาน คือการทำระเบียงคดล้อมรอบองค์เจดีย์ โดยเฉพาะเจดีย์สำคัญอย่างมหาธาตุ ภายหลังจึงได้มีการปรับใช้ล้อมอาคารสำคัญประเภทอื่นมีโบสถ์ วิหาร เป็นอาทิ การจัดกลุ่มแบบนี้ในงานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ที่ใกล้เคียงแบบแผนดั้งเดิมมากที่สุด ปรากฏในกรณีมหาธรรมกายเจดีย์ วัดพระธรรมกาย อันเป็นพุทธสถานในส่วนพุทธาวาสเช่นเดียวกับในอดีต

แม้ว่ามหาธรรมกายเจดีย์จะเป็นพุทธศาสนาคาร แต่ได้รับการสร้างสรรค์ภายใต้รูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ ตามแนวทางการอ้างอิงลักษณะของจักรวาล ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว และดวงธรรมภายในตัวคน ก่อเกิดเป็นเจดีย์ที่มีผังรูปวงกลม มีลักษณะเป็นเนินลาดขึ้นไปสู่โดมครึ่งวงกลมที่อยู่บนสุด รูปโดมครึ่งวงกลมนี้เมื่อลากเส้นเชื่อมต่อส่วนที่ถูกเนินลาดบดบังอยู่จะเป็นทรงกลมที่สัมผัสเส้นฐานของเจดีย์ (สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2542: 24)

ในการจัดกลุ่มอาคารตามแบบเดิม เมืองคัมภีร์เจดีย์ประดิษฐานเป็นประธานอยู่ตรงกลางของมณฑลซึ่งมีขนาด 1000 x 1000 เมตร (1 ตารางกิโลเมตร) ล้อมรอบองค์มหาเจดีย์ด้วยวงแหวนสระน้ำ วงแหวนลานธรรม รวมทั้งวงแหวนระเบียงคด ในภายหลังระเบียงคดได้รับการออกแบบให้มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสล้อมองค์มหาเจดีย์

กล่าวได้ว่า การจัดกลุ่มที่มีองค์เจดีย์เป็นประธาน ล้อมรอบด้วยระเบียงคดที่ชักแนวเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสของมหาธรรมกายเจดีย์ เป็นการสืบสานการจัดกลุ่มอาคารพุทธศาสนสถานตามแนวประเพณีนิยมไว้อย่างเคร่งครัดภายใต้รูปแบบของสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ในกาลปัจจุบัน

การจัดกลุ่มอาคารในลักษณะเดียวกันนี้ปรากฏในกรณีธรรมศาลา (ภาพ 2-60) วัดสุนันทวนารามด้วย หลักคำสอนของหลวงปู่ชาที่ว่า 'ไม่ยึดมั่น ถือมั่น' ได้กลายมาเป็นแนวคิดในการออกแบบ (Corpration4d, 2540: 16) ยังผลให้สถานที่ปฏิบัติธรรมแห่งนี้มีรูปแบบที่เรียบง่าย ไร้การประดับประดาอย่างสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนาในอดีต

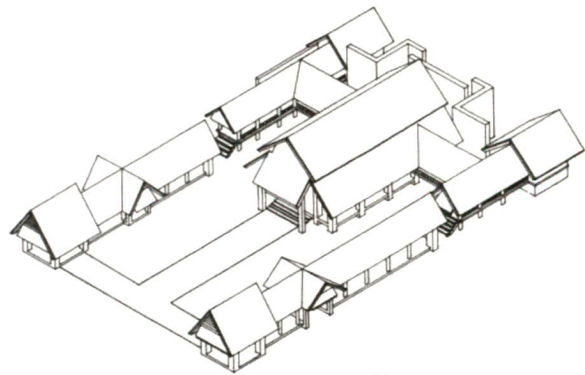
เมื่อพิจารณาการจัดกลุ่ม เห็นได้ชัดว่าประกอบด้วยศาลาหลักที่ประดิษฐานพุทธ-
ปฏิมาเป็นอาคารประธาน มีศาลาโถงสำหรับชมราวาสพังเทศน์ นั่งสมาธิ เป็นอาคาร
บริวารชักแนวออกจากด้านข้างศาลาหลักมาเชื่อมต่อกับศาลาโถงที่แล่นขนานศาลาหลัก

ภาพ 2-60 ธรรมศาลา วัด
สุนันทวนาราม (ซ้าย) ภาพ
สามมิติ (ขวา) ศาลาหลักมี
ศาลาโถงขนานสองข้าง
(ที่มา : Corporation4d, 2540: 18;
Nithi Sthapitanonda and Brian
Mertens , 2005: 244)

ทั้งสองข้าง มีทางเดินจกกลมคลุมหลังคาต่อเนื่องจากศาลาโถง เชื่อมต่อกับทางเดินเปิด
โถงที่วกปิดทางด้านหน้า เกิดเป็นพื้นที่ลานกึ่งปิดกึ่งเปิดล้อมรอบทางด้านหน้าและ
ด้านข้างของศาลาหลัก

กลายเป็นกลุ่มอาคารที่ประกอบด้วยศาลาหลักเป็นประธาน มีศาลาโถง ทางเดิน
จกกลมคลุมหลังคาและทางเดินเปิดโถงชักแนวต่อเนื่องออกจากด้านข้าง วกมาทาง
ด้านหน้าโอบปิดล้อมอาคารประธาน

ภาพ 2-60 ธรรมศาลา วัด
สุนันทวนาราม (ซ้าย) ภาพ
สามมิติ (ขวา) ศาลาหลักมี
ศาลาโถงขนานสองข้าง
(ที่มา : Corporation4d, 2540: 18;
Nithi Sthapitanonda and Brian
Mertens , 2005: 244)

สรุปแล้ว ธรรมศาลาแห่งนี้คือการวางอาคารโอบล้อมอาคารประธานตามแบบ
แผนสถาปัตยกรรมไทยเป็นหลักในการจัดกลุ่มอาคาร โดยมีการปรับเปลี่ยนให้อาคาร
บริวารเป็นอาคารโถงที่มีความโปร่งโล่ง รวมทั้งทางเดินเปิดโถง ไม่ปิดทึบ เพื่อสร้างพื้นที่
สงบภายในเหมือนเช่นระเบียงคดในอดีต นับเป็นการสร้างสรรค์ให้สอดคล้องกับ
สภาพแวดล้อมของที่ตั้งอาคารซึ่งเป็นป่าเขา เป็นพื้นที่สงบสงัด ไม่จำเป็นต้องปิดกั้น

ความรุ่มรวยจากภายนอกแต่ประการใด ทั้งยังเชื่อให้ผู้ที่อยู่ภายในได้รับสัมผัสความสงบของราวป่าภายนอก

แม้อาคารเพื่อประโยชน์ใช้สอยอย่างใหม่ที่ไม่ใช่พุทธสถาน ก็ปรากฏการอ้างอิงการจัดกลุ่มในลักษณะการวางอาคารโอบล้อมอาคารประธานเป็นต้นแบบ ดังกรณีพิพิธภัณฑสถานการเกษตรเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (ภาพ 2-61) ซึ่งจัดสร้างขึ้นเพื่อเผยแพร่พระเกียรติคุณ พระอัจฉริยภาพ และพระราชกรณียกิจด้านการเกษตรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2545: 66)

พิพิธภัณฑสถานการเกษตรเฉลิมพระเกียรติฯ มีลักษณะเป็นหมู่อาคารจำนวน 9 หลัง โดยมีอาคารเฉลิมพระเกียรติสูง 3 ชั้นและมีขนาดใหญ่เป็นอาคารหลักตั้งอยู่ตรงกลาง มีหมู่อาคารย่อยล้อมรอบ ได้แก่ อาคารการประมง อาคารระบบนิเวศ อาคารการปศุสัตว์

ภาพ 2-61 พิพิธภัณฑสถาน การเกษตร
เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัว
ที่มา: สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2544:
30)

อาคารทรัพยากรป่าไม้ อาคารพัฒนาที่ดิน อาคารอำนวยการ ศูนย์อาหาร และอาคารประชุมสัมมนา มีระเบียบทางเดินคลุมหลังคาแล่นเชื่อมโดยตลอด เกิดเป็นกลุ่มอาคารที่มีอาคารประธานอยู่ตรงกลาง มีอาคารบริวารรายรอบ มีระเบียบทางเดินแล่นเชื่อมจนเกิดเป็นมณฑลรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส เช่นเดียวกับการทำวิหารทิศและระเบียบคดล้อมรอบเจดีย์หรือโบสถ์วิหารในสถาปัตยกรรมไทยไม่ผิดเพี้ยน

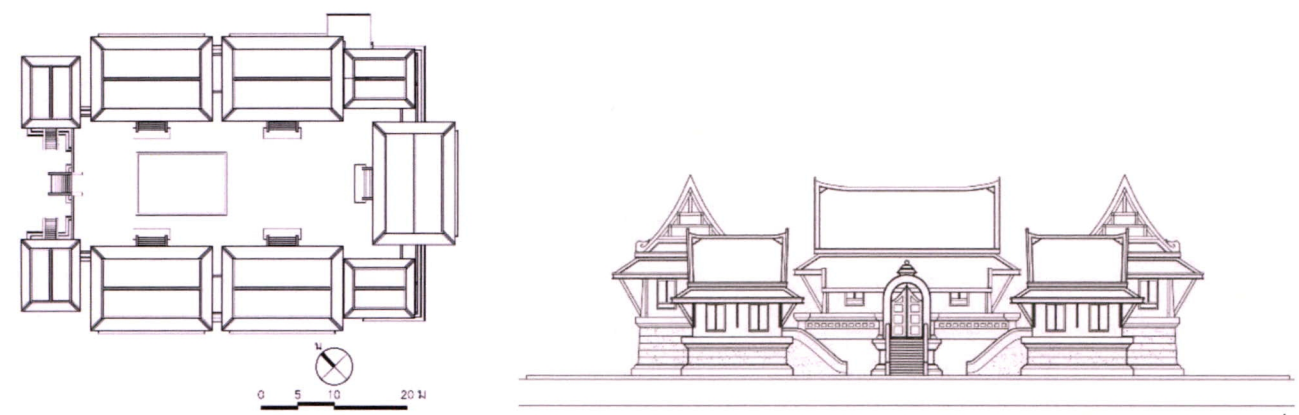
หมู่อาคารพิพิธภัณฑ์การเกษตรเฉลิมพระเกียรติฯ แสดงถึงการสืบสานการวางอาคารโอบล้อมอาคารประธานอันเป็นการจัดกลุ่มอาคารตามแบบแผนไทยไว้ในงานสถาปัตยกรรมแห่งสังคมปัจจุบัน แบบแผนการจัดกลุ่มโดยมีอาคารหลักวางอยู่ตรงกลางเป็นประธานของมณฑล มีอาคารบริวารชักแนวยาววกโอบล้อมโดยรอบ อันมีต้นแบบมาจากพุทธศาสนาจารย์ ได้รับการสืบสานมาไว้ในพุทธศาสนาจารย์ที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ด้วยเช่นกัน รวมทั้งมีการนำมาใช้กับอาคารเพื่อประโยชน์ใช้สอยใหม่ด้วย การปรับเปลี่ยนปรากฏในลักษณะการสร้างอาคารบริวารโอบล้อมเฉพาะด้านหน้า และแปรผันอาคารบริวารให้มีลักษณะโปร่งโล่ง เกิดการโอบล้อมในลักษณะกึ่งปิด-กึ่งเปิด

การวางอาคารโอบล้อมที่ว่าง

การจัดกลุ่มโดยกระจายอาคารออกเป็นหลายหลังวางล้อมที่ว่างมีต้นแบบมาจากอาคารที่อยู่อาศัย อาคารประเภทนี้ของคนไทยในอดีตมีลักษณะเป็นชานยกพื้นล้อมรอบด้วยเรือนนอนและเรือนสำหรับประโยชน์ใช้สอยอื่น ๆ เพื่อสนองการอยู่อาศัยชานมีสภาพเป็นที่ว่างโล่ง ส่วนจำนวนอาคารที่รายล้อมมีจำนวนน้อย-มากขึ้นอยู่กับจำนวนผู้อยู่อาศัย การจัดกลุ่มอาคารอันเป็นเอกลักษณ์ไทยเช่นนี้ปรากฏทั้งในเรือนอันเป็นที่อยู่อาศัยของคนทั่วไป รวมทั้งกฎอันเป็นที่อาศัยของสงฆ์

ในงานสถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ที่เน้นการสร้างสรรคให้มีเอกลักษณ์ไทย นำลักษณะการวางอาคารโอบล้อมที่ว่างมาเป็นต้นแบบในการจัดกลุ่มมากที่สุด มีทั้งการสืบสานการจัดกลุ่มตามแบบเดิม ตลอดจนการปรับเปลี่ยนตามแนวความคิดใหม่และประโยชน์ใช้สอยใหม่ให้สอดคล้องกับสังคมปัจจุบัน จนมีความหลากหลายในการจัดกลุ่มอาคารตามระเบียบแบบแผนนี้

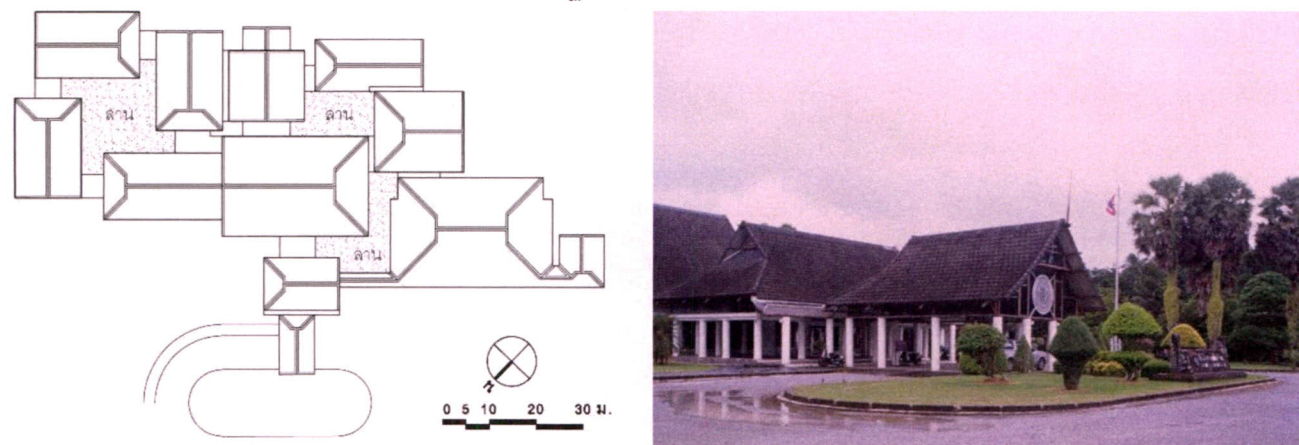
การคงไว้ซึ่งระเบียบแบบแผนการจัดกลุ่มอาคารโอบล้อมที่ว่างในอาคารเพื่อประโยชน์ใช้สอยสำหรับสังคมปัจจุบัน ปรากฏในกรณีพิพิธภัณฑ์และศูนย์ฝึกอบรมการแพทย์แผนไทย (ภาพ 2-62)

ภาพ 2-62 พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
พิพิธภัณฑ์และศูนย์
ฝึกอบรมการแพทย์แผนไทย
(ซ้าย) ผังบริเวณ (ขวา) รูป
ด้านหน้า
(ที่มา: ผู้วิจัย, เมษายน 2557)

ตามแนวความคิดยึด 'ฉันทลักษณ์เดิม' ของสถาปัตยกรรมไทยประเพณี เพื่อ
ออกแบบให้เหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอยของโครงการ (ปิยนุช สุวรรณศิริ, 2548: 202)
ประกอบด้วยพื้นที่ใช้สอยรวม 3 ชั้น แต่การออกแบบได้รักษาลักษณะของเรือนเครื่องก่อ
บนชานยกพื้นไว้โดยสมบูรณ์แบบ โดยการกดชั้นล่างสุดเป็นชั้นใต้ดิน ชั้นกลางเป็น
เสมือนฐานอาคารที่มีชานอยู่ด้านบน รอบชานรายล้อมด้วยเรือนเครื่องก่อจำนวน 9 หลัง
ที่มีการจัดระเบียบการวางอาคารในลักษณะสมมาตร

การปรับจากการวางอาคารโอบล้อมชานยกพื้นมาเป็นการวางอาคารโอบล้อม
ลานระดับดิน ปรากฏในกรณีพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติถลาง (ภาพ 2-63)

ภาพ 2-63 พิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติถลาง (ซ้าย) ผังบริเวณ
(ขวา) ด้านหน้าอาคาร
(ที่มา: ผู้วิจัย, มีนาคม 2557; ผู้วิจัย,
พฤษภาคม 2555)

ตามแนวความคิดสร้างลักษณะท้องถื่นด้วยการนำอาคารพักอาศัยภาคใต้เป็น
ต้นแบบในการประยุกต์สู่อาคารสาธารณะ (สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2530: 30)
ประกอบด้วยกลุ่มอาคารหลายหลังวางเรียงรายรวมกันเป็นหมู่ใหญ่ล้อมรอบลาน 3 แห่ง
ซึ่งกระจายอยู่ในกลุ่มอาคาร ทั้งนี้ ลานกลายเป็นที่ว่างที่มีลักษณะปิดจากการมีอาคาร
ล้อมโดยรอบทั้ง 4 ด้าน

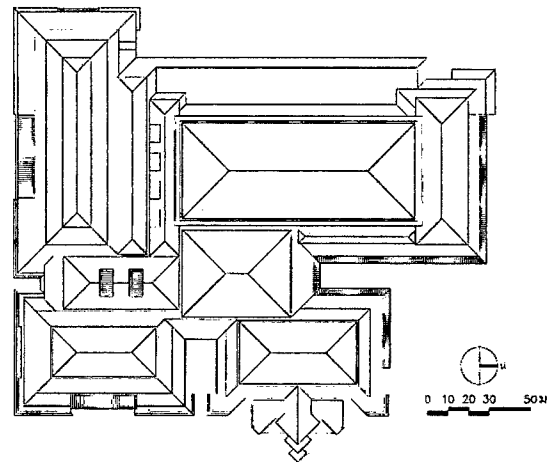
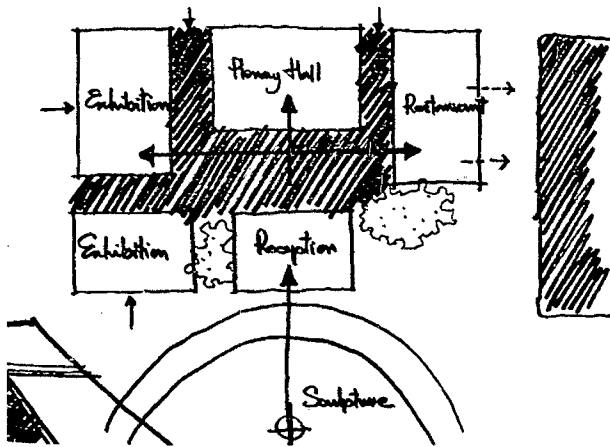
ในทำนองเดียวกัน โรงเรียนนานาชาติกรุงเทพฯก็มีสถานะเป็นศูนย์กลางของอาคาร การนำแบบแปลนจากเรือนของชนชาติโต (ไทลื้อ) มาประยุกต์สู่อาคารประเภท สถานศึกษานำไปสู่รูปแบบสถาปัตยกรรมที่มี “โครงสร้างที่ให้ความรู้เกี่ยวกับอาคาร ที่ตั้งอยู่บนน้ำ ลักษณะทรงหลังคาที่โดดเด่น และงานด้านทิวทัศน์ที่อยู่ถัดจากทางเข้าใหญ่ มีเสากลาง เสาทรงสามเหลี่ยม และเสาทรงแปดเหลี่ยมเรียงรายเหนือน้ำ” (Brian Brace Taylor and John Hoskin, 1996: 281)

ด้านการจัดกลุ่มอาคารมีเรือนไทยครบตีเป็นต้นแบบ (รัตยา เจริญวิทย์, 2537: 3-4) ประกอบด้วย 3 กลุ่มหลัก คือ โรงเรียนประถมศึกษา (junior school) โรงเรียน มัธยมศึกษาตอนต้น (middle school) และโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย (high school) แต่ละกลุ่มประกอบด้วยอาคารมากกว่า 1 หลัง ทุกหลังมีลานกลาง “อาคารทุก หลังจะถูกเชื่อมต่อกันโดยทางเดินที่หลังคาคลุมตลอดแนว เปรียบเป็นเช่น ชาน ของ เรือนไทยลพบุรี” (รัตยา เจริญวิทย์, 2537: 22) เป็นการปรับเปลี่ยนงานให้ สอดคล้องกับประโยชน์ใช้สอยและบริบทปัจจุบัน

การนำเรือนไทยมาเป็นต้นแบบในการจัดกลุ่มอาคารโดยปรับเปลี่ยนให้ สอดคล้องกับประโยชน์ใช้สอยและบริบทใหม่ พบในกรณีอาคารศูนย์การประชุม แห่งชาติสิริกิติ์ (ภาพ 2-6-4) เช่นเดียวกัน กล่าวคือ

“ได้ใช้แบบอย่างการจัดวางแผนผังอาคารของเรือนไทยภาคกลางมา ประยุกต์ จากกรณีที่เป็นเรือนหลายหลังตั้งอยู่บนยกพื้นเดียวกัน โดย จะมีการจัดลำดับความสำคัญแบ่งเป็นชั้นประตู ชานและโรงเรือน เรือน นอน เรือนครัว ที่ห่อหุ้มเชื่อมต่อกันด้วยชานและทางเดินที่แนวหลังคา เชื่อมต่อกัน นำมาพัฒนาเป็นแผนผังกลุ่มอาคารซึ่งแผ่ขยายตามแนวราบ มีประธานคืออาคารห้องประชุมใหญ่ อาคารระดับรองตั้งอยู่ต่อออกมา ด้านหน้า และอาคารบริวารตั้งขนานด้านทิศใต้ ที่ห่อหุ้มเชื่อมต่อกันได้ ด้วยโถงทางเดินซึ่งจะมีผลให้อาคารทั้งกลุ่มเกาะเกี่ยวกันเช่นเดียวกับเรือน ไทยโบราณ”

(พิพัฒน์ พงศ์พิพร, 2534: 31)

ภาพ 2-64 ศูนย์การประชุม
แห่งชาติสิริกิติ์ (ซ้าย) ภาพร่าง
การจัดกลุ่มอาคาร (ขวา) ผัง
บริเวณ

(ที่มา: พิพัฒน์ พงศ์พิพร, 2534:
31; ผู้วิจัย, เมษายน 2557)

กล่าวได้ว่า กรณีอาคารศูนย์การประชุมแห่งชาติสิริกิติ์อ้างอิงการจัดกลุ่มอาคารมาจากหมู่เรือนไทย ด้วยการกระจายอาคารออกเป็นหลายหลัง เชื่อมต่อกันด้วยชานที่ ได้รับการแปรเปลี่ยนเป็นโถงทางเดินที่มีลักษณะปิด คือเป็นโถงทางเดินภายในอาคารซึ่ง มีหลังคาคลุม สัมพันธ์กับประโยชน์ใช้สอยใหม่และการปกป้องผู้คนจากแดดฝนโดย สมบูรณ์

กรณีอาคารสถาบันอาศรมศิลป์ก่อรูปขึ้นจากแนวความคิดการสร้างบรรยากาศอบอุ่นใกล้ชิดเหมือนอยู่ในหมู่บ้าน ด้วยวิธี “แบ่งอาคารออกเป็น 5 หลัง ร้อยรัดกันด้วย ลาน ชาน ระเบียง โดยไม่ได้รวมอาคารเป็นอาคารเดียว เพราะไม่ให้อาคารดูมีขนาดใหญ่จนเกินไป” (สมาคมนิสิตเก่าคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554: 87) โดยอาคารทั้ง 5 หลังวางเรียงรายต่อเนื่องกันเป็นรูปตัว J มีระเบียง/ชานหน้า อาคารแต่ละหลังแล่นเชื่อมอาคารทั้งหมดเข้าเป็นหมู่เดียวกัน เป็นการปรับเปลี่ยนจาก ชานกลางหมู่เรือนไทยเป็นชานแล่นยาวลัดไปกับกลุ่มอาคารที่เรียงรายต่อเนื่องกัน ที่มี ลานด้านหน้ากลุ่มเรือนทำหน้าที่เป็น ‘ลานใจบ้าน’

การวางอาคารโอบล้อมลานเพื่อแสดงเอกลักษณ์ไทยที่ปรากฏในอาคารที่ทำการ กระทรวงต่างประเทศ เน้นความเป็นสถาบันขององค์กรที่มากด้วยแบบแผน พิธีการ บรรลุผลเป็น “ลักษณะของสถานที่โล่งล้อมรอบด้วยองค์ประกอบที่เหมือน ๆ กัน (open space beyond repeated elements) ลานโล่งของที่นี่เป็นเอกลักษณ์และสัญลักษณ์ใน แ่งนามธรรม และเป็นจุดศูนย์กลางของกิจกรรมต่าง ๆ ในมุมมองรูปธรรมด้วย” (สุมาลี ประทุมพันธ์, 2542: 8) ประกอบด้วยลานโล่ง 2 แห่ง ล้อมรอบด้วยอาคารรูปตัว U ที่มี

ลักษณะกึ่งปิด-กึ่งเปิด เพราะด้านที่ 4 ปิดด้วยอาคารที่มีลักษณะโปร่งโล่ง โดยลานหลักเปิดสู่ถนนศรีอยุธยา ขณะที่ลานรองเปิดออกด้านทางรถไฟ

การใช้ลักษณะอาคารรูปตัว U โอบล้อมที่ว่างในทำนองเดียวกันนี้ปรากฏในกรณีทำเนียบองคมนตรีเช่นกัน โดย “ตัวอาคารเป็นรูปตัวยูโอบล้อมกลุ่มต้นไม้เดิม” (สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2547: 46)

แตกต่างออกไปในการวางอาคารโอบล้อมที่ว่างของโรงแรมราชมรรคา ด้วยการนำการจัดกลุ่มแบบอาคารล้อมลานของบ้านจีนที่มีลักษณะปิดล้อม มีแนวแกน ลำดับและสมมาตร มาเป็นแม่แบบ ลานกลายเป็นสิ่งสำคัญลำดับต้น ไม่ใช่อาคาร ดังคำกล่าว “The emphasis on site planning of Rachamankha is more on the open spaces and courtyards while the buildings are secondary in importance.” (Nithi Sthapitanonda, 2009: 95)

กลุ่มอาคารหลักมีลานกลาง โอบล้อมด้วยอาคารโดยรอบทั้ง 4 ด้าน จนมีลักษณะเป็นลานปิด “โดยมีการออกแบบวางแปลนเป็นรูปเลข 8 แล้วให้ส่วนใช้สอยต่าง ๆ อยู่ด้านในทั้งหมด ส่วนรูปด้านภายนอกจะเป็นผนังที่โอบรอบเสมือนกำแพงบ้าน และมีส่วนอยู่กลางพื้นที่.....” (นอบบ้าน, 2547: 156) กลางลานมีศาลาโถงวางขวางแบ่งลานออกเป็น 2 ส่วน คือ ลานหน้าและลานหลัง

เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้จะอ้างอิงการจัดกลุ่มอาคารมาจากจีน แต่รูปแบบสถาปัตยกรรมทั้งส่วนที่โอบล้อมโดยรอบและศาลากลางลานล้วนมีสถาปัตยกรรมล้านนาเป็นต้นแบบ นับเป็นการสร้างสรรค์เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นสมัยใหม่ที่เกิดจากการผสมผสานกลิ่นอายของสถาปัตยกรรมจีนและล้านนาอย่างกลมกลืน

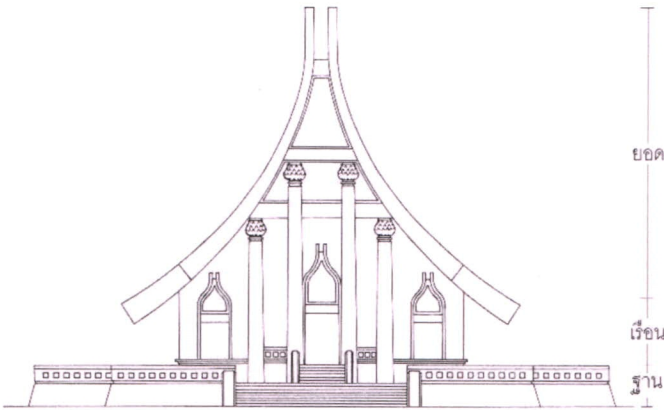
กล่าวได้ว่า การกระจายอาคารออกเป็นมวलय่อยแล้วจัดรวมกลุ่มเข้าด้วยกันเป็นแนวทางหนึ่งในการสร้างเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ เป็นที่น่าสังเกตว่า การจัดกลุ่มตามแบบการวางอาคารโอบล้อมที่ว่างมีการนำไปใช้มากที่สุด อาคารเพื่อประโยชน์ใช้สอยในสังคมปัจจุบันหลายกรณีอิงการจัดกลุ่มแบบแผนนี้เป็นต้นแบบ มีทั้งการสืบสานตามแบบแผนดั้งเดิม การปรับเปลี่ยนที่ว่างกลางเป็นทางเดินเชื่อมภายใต้หลังคาให้เหมาะสมกับบริบทใหม่ ตลอดจนการไม่กระจายอาคารออกเป็นมวलय่อย หากแต่รวมเป็นมวลที่มีความต่อเนื่องกันวางโอบล้อมลาน

2.2.3 การสร้างมว

ไตรภาค

การมีโครงสร้างทางตั้งประกอบด้วย 3 ส่วนหลัก คือ ฐาน เรือน และยอด เป็นรูปแบบที่แสดงลักษณะไทยโดดเด่นประการหนึ่งของงานสถาปัตยกรรมแบบประเพณีนิยม ลักษณะเช่นนี้ได้มีการนำมาใช้ในการสร้างสรรค์เอกลักษณ์ไทยในงานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่หลายกรณีเช่นกัน

อาคารทางพุทธศาสนาที่ได้รับการออกแบบภายใต้แนวทางสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ ด้วยการลดทอนรายละเอียดการประดับตกแต่งสู่รูปแบบเรียบง่าย อาทิ โบสถ์วัดศาลาลอย และโบสถ์วัดพระธรรมกาย (ภาพ 2-65) นั้น หากพิจารณาแบบแผนการจัดระเบียบองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมจะเห็นได้ว่า ยังคงไวยากรณ์ตามแบบแผนดั้งเดิมไว้ทุกประการ กล่าวคือ เป็นอาคารทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาจั่วทรงสูง วางอยู่บนลานประทักษิณยกพื้น ซึ่งล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว ทำให้โครงสร้างทางตั้งประกอบด้วย 3 ส่วน โดยมีลานประทักษิณยกพื้นและกำแพงแก้วเป็นส่วนฐาน ผนังโบสถ์ซึ่งห่อหุ้มห้องกระทำสังฆกรรมไว้ภายในเป็นส่วนเรือน และหลังคาจั่วทรงสูงอันโดดเด่นเป็นส่วนยอด

ภาพ 2-65 โบสถ์วัดพระธรรมกายแสดงลักษณะไตรภาค (ซ้าย) รูปด้านหน้า (ขวา) ด้านหน้าอาคาร (ที่มา: ผู้วิจัย, 2536; ผู้วิจัย, มีนาคม 2555)

ในทำนองเดียวกัน สุนันทวนารามมหาเจดีย์ วัดสุนันทวนาราม ได้รับการออกแบบโดยมีเจดีย์ทรงมอญที่ด้านเจดีย์สามองค์ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี เป็นต้นแบบ ด้วยการปรับเปลี่ยนให้มีรูปลักษณะที่เรียบง่าย ลดทอนองค์ประกอบการตกแต่งและลดทอนระดับเพื่อสื่อภาษาสถาปัตยกรรมตามแนวทางของ 'วัดป่า' ซึ่ง

2-98

สอดคล้องกับแนวทางของสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ด้วยในเวลาเดียวกัน ขณะที่รูปลักษณะโดยรวมยังคงเป็นเจดีย์ทรงระฆังกลม ที่มีโครงสร้างทางตั้งประกอบด้วย 3 ส่วนหลัก คือฐาน องค์ระฆัง และยอด เจกเช่นเจดีย์ไทยในอดีตไม่ผิดเพี้ยน

สำหรับเจดีย์ที่ได้รับการปรับแปรงรูปลักษณะไปจากเจดีย์ไทยอันเป็นต้นแบบอย่างมาก ดังกรณีมหาธรรมกายเจดีย์ ซึ่งละทิ้งลักษณะที่ประกอบด้วยฐานซ้อนชั้น องค์ระฆัง ปล้องไฉนและปลียอด โดยสิ้นเชิง เมื่อพิจารณาในเชิงความหมาย การแบ่งเจดีย์ออกเป็น 3 ส่วน คือ สังฆรัตนะ ธรรมรัตนะ และพุทธรัตนะ ที่ส่วนล่าง ส่วนกลาง และส่วนบน ตามลำดับนั้น สอดคล้องกับลักษณะไตรภาคเช่นกัน เมื่อพิจารณาในเชิงรูปแบบ เจดีย์ทรงกลมที่ค่อย ๆ เติบโตจากพื้นลานขึ้นไป ส่วนบนสุดเป็นโดมครึ่งวงกลมที่เจดีย์กลางสุดทำเป็นชั้นบันไดวงแหวน 22 ชั้น (ส่วนสังฆรัตนะ) มีลักษณะเป็นฐาน ส่วนที่อยู่ถัดจากชั้นบันไดวงแหวนขึ้นไปจนถึงขอบล่างของโดมเป็นเรือน โดยมีโดมเป็นส่วนยอด ครบตามลักษณะไตรภาค

กรณีอาคารทางพุทธศาสนาประเภทอื่น แม้จะมีการผันแปรรูปแบบสู่ความทันสมัย จนห่างไกลจากสถาปัตยกรรมไทยในอดีต แต่ยังคงมีลักษณะไตรภาคอย่างชัดเจน ดังปรากฏใน หอไตร วัดป่าวชิรบรรพต อนุสรณ์สถานมหาวิหารพระมงคลเทพมุนี เป็นต้น

หอไตร วัดป่าวชิรบรรพต มีหอไตรกลางน้ำตามแนวประเพณีนิยมเป็นต้นแบบ แต่ได้ดัดทอนส่วนประดับตกแต่งมากมายตามแบบแผนดั้งเดิมออกจนเหลือเพียงเท่าที่จำเป็นเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ลักษณะอาคารทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาจั่ว ที่จอมเสาลงบนบ่อน้ำ ยังคงลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่มีองค์ประกอบไตรภาคอย่างสมบูรณ์แบบ โดยมีบ่อน้ำและเสาทำหน้าที่เป็นส่วนฐาน ส่วนเก็บหนังสือและคัมภีร์ซึ่งห่อหุ้มด้วยผนัง

รอบทำหน้าที่เป็นส่วนเรือน และหลังคาจั่วซึ่งปิดคลุมอยู่เบื้องบนทำหน้าที่เป็นส่วนยอด

ในกรณีอนุสรณ์สถานมหาวิหารพระมงคลเทพมุนี (ภาพ 2-66) ซึ่งมีรูปแบบเป็นพีระมิดแปดเหลี่ยม (hexagonal pyramid) อันเรียบง่าย แตกต่างจากวิหารแบบดั้งเดิมของไทยอย่างสิ้นเชิง กระนั้นก็ตาม ลักษณะไตรภาคกลับปรากฏอย่างชัดเจน กล่าวคือ

“The base is clad with Burmese marble, which had heat-resistant qualities. The rest of the structure is made from concrete. Mosaic cladding on the sacred golden stone glitters with the lighting on the pinnacle”

(Architects 49, 2009: 241)

ภาพ 2-66 (ซ้าย) อนุสรณ์สถาน
มหาวิหารพระมงคลเทพมุนี
(ที่มา: <http://www.dhammadakya.net>
19 กุมภาพันธ์ 2557)

ในกรณีอนุสรณ์สถานมหาวิหารพระมงคลเทพมุนี (ภาพ 2-66) ซึ่งมีรูปแบบเป็นพีระมิดแปดเหลี่ยม (hexagonal pyramid) อันเรียบง่าย แตกต่างจากวิหารแบบดั้งเดิมของไทยอย่างสิ้นเชิง กระนั้นก็ตาม ลักษณะไตรภาคกลับปรากฏอย่างชัดเจน กล่าวคือ

“The base is clad with Burmese marble, which had heat-resistant qualities. The rest of the structure is made from concrete. Mosaic cladding on the sacred golden stone glitters with the lighting on the pinnacle”

(Architects 49, 2009: 241)

สำหรับอาคารเพื่อประโยชน์ใช้สอยในสังคมปัจจุบัน ผลงานออกแบบของสถาปนิก สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา ตามแนวทางการสร้างสรรค์เอกลักษณ์ไทยสมัยใหม่ ด้วยองค์ประกอบ 4 ประการ คือ การมีระนาบหลังคาเด่นชัด การยกพื้นสูง การใช้เสาลอย และการอยู่ร่วมกับน้ำ สามองค์ประกอบแรกซึ่งเกี่ยวเนื่องกับรูปแบบอาคารโดยตรงนั้น นำไปสู่สถาปัตยกรรมที่มีลักษณะไตรภาคโดยปริยาย โดยมีเสาลอยทำหน้าที่เป็นส่วนฐาน ห่วงห้องสำหรับบรรจุประโยชน์ใช้สอยที่อยู่เหนือเสาลอยขึ้นไปทำ

หน้าที่เป็นส่วนเรือน และหลังคาที่แผ่ระนาบเด่นชัดอยู่เบื้องบนสุดทำหน้าที่เป็นส่วนยอด ดังปรากฏในอาคารหลายหลังในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต ที่ออกแบบโดยบริษัท สถาปนิก สุมเมธ ชุมสาย จำกัด เช่น อาคารโดม อาคารบรรยายรวม ห้องสมุด เป็นต้น

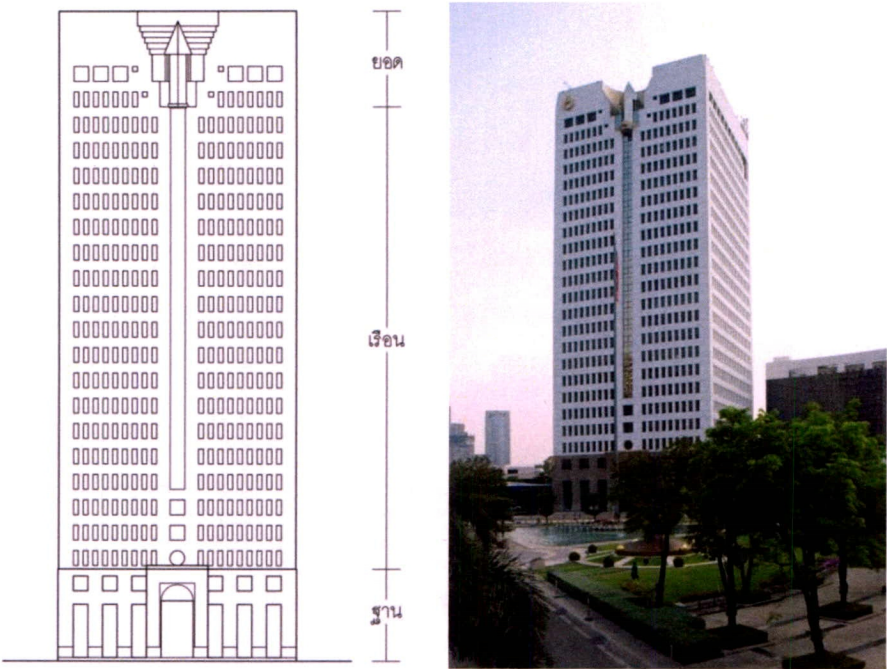
อีกกรณีหนึ่งที่ปรากฏลักษณะไตรภาคอย่างชัดเจน ตามแนวทางของสุมเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา ในการสร้างสรรค์เอกลักษณ์ไทยสมัยใหม่ด้วยองค์ประกอบ 4 ประการ คือ โรงเรียนนานาชาติกรุงเทพ (ภาพ 2-67) นำไปสู่รูปแบบอาคารที่มีลักษณะ “.....the stilts and columns, standing in water with the seemingly raised floor and prominent roof form,.....” (Brian Brace Taylor and John Hoskin, 1996: 140) โดยมีส่วนฐานเป็นแนวเสารายที่ชั้นล่างของอาคาร ส่วนเรือนอยู่เหนือขึ้นไป ส่วนยอดคือ ระนาบหลังคาผืนใหญ่ที่มุงด้วยกระเบื้องคอนกรีตสีน้ำตาลแสดงอันโดดเด่น

ภาพ 2-67 โรงเรียนนานาชาติ
กรุงเทพ
(ที่มา: ผู้วิจัย, มีนาคม 2555)

นอกเหนือจากนี้ ยังมีการนำลักษณะไตรภาคมาใช้ในการสร้างสรรค์เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ในอาคารสูงด้วยเช่นเดียวกัน ดังปรากฏในงานสถาปัตยกรรมจากการออกแบบของบริษัท แพลนอาดิเท็ค จำกัด อาทิ อาคารสำนักงานใหญ่ การปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย (ภาพ 2-68) อาคารศูนย์สารสนเทศมหาวิทยาลัยขอนแก่น แม้ว่าจะเป็นอาคารลักษณะกล่องสี่เหลี่ยมที่มีทรงชะลูดสูงขึ้นไปตามแนวตั้ง แต่ส่วนล่างของอาคารก็ได้รับการออกแบบให้มีลักษณะที่บึกบึนและสี่เหลี่ยมเหมือนเป็นฐานรองรับส่วนที่อยู่เหนือขึ้นไป ส่วนบนสุดใช้รูปสามเหลี่ยม หรือจั่ว เป็นสัญลักษณ์แสดงความเป็นส่วนยอดของอาคาร ทำให้อาคารสูงทรงกล่องสี่เหลี่ยมประกอบด้วยลักษณะไตรภาคตามแนวทางการสร้างสรรค์เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทย

ภาพ 2-68 อาคารสำนักงานใหญ่
การปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย
(ซ้าย) รูปด้านหน้า (ขวา)
ด้านหน้าอาคาร
(ที่มา: ผู้วิจัย, มีนาคม 2557; จิรฐ์ เท็ด
เหนือเกล้า, มีนาคม 2556)

เอกลักษณ์อย่างหนึ่งของงานสถาปัตยกรรมไทยในอดีต คือการมีโครงสร้างทาง
ตั้ง ประกอบด้วยส่วนฐาน เรือน และยอด เข้าลักษณะไตรภาค มีการนำลักษณะไตร
ภาคมาใช้ในการสร้างสรรค์เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่อย่างต่อเนื่อง
โดยเฉพาะอาคารทางพุทธศาสนา เช่น โบสถ์ วิหาร เจดีย์ เป็นต้น แม้รูปแบบจะได้รับการ
ปรับเปลี่ยนสู่ความเรียบง่ายตามแนวทางสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ แต่ลักษณะไตรภาค
ยังคงมีอยู่อย่างชัดเจน ไม่เพียงเท่านั้น ในอาคารเพื่อประโยชน์ใช้สอยใหม่ ทั้งอาคาร
ทางราบและอาคารสูง มีการใช้ลักษณะไตรภาคในการสร้างสรรค์เอกลักษณ์ไทย
เช่นเดียวกัน

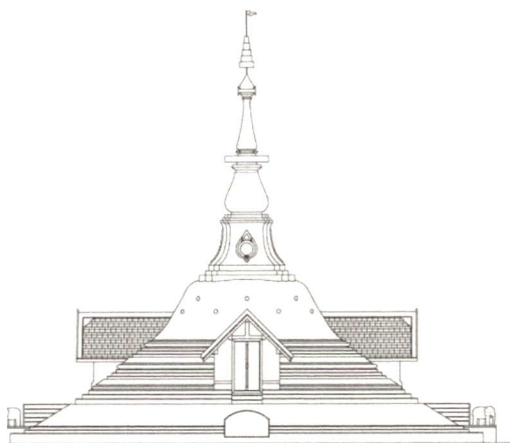
การเรียงตัวทางตั้ง

โครงสร้างทางตั้งในงานสถาปัตยกรรมไทยซึ่งประกอบด้วย 3 ส่วน คือ ฐาน เรือน
และยอด ตามลักษณะไตรภาคนั้น หากพิจารณาตำแหน่งของส่วนประกอบทั้งสามที่มี
ฐานอยู่ส่วนล่างสุด เรือนซ้อนทับอยู่เหนือขึ้นไป โดยมียอดเทินอยู่ส่วนบนสุด ย่อมเป็น
การเรียงตัวทางตั้ง เมื่อพิจารณาในรายละเอียดการซ้อนทับเรียงตัวขององค์ประกอบ
ต่าง ๆ จะยิ่งปรากฏชัด ส่วนฐานประกอบด้วยฐานชนิดต่าง ๆ เรียงซ้อนกันขึ้นไป
ตามลำดับ เช่น ฐานเขียง ฐานปัทม์ ฐานสิงห์ หรือฐานชนิดเดียวกันเรียงซ้อนกันหลาย

ชั้น เช่นฐานสิงห์ 3 ชั้น 5 ชั้น เป็นต้น ในส่วนยอด หากเป็นอาคารประเภทเจดีย์มักประกอบด้วยบัลลังก์ ปล้องไฉน และปลียอดเรียงต่อกันขึ้นไปตามลำดับ หากเป็นอาคารประเภทโบสถ์ วิหาร หรือพระที่นั่ง ไม่เพียงทำหลังคาจั่วสูง แต่ยังนิยมทำหลังคาซ้อน 2 ชั้นบ้าง 3 ชั้นบ้าง ทับเพกันขึ้นไป

ในงานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ปรากฏการใช้หลักการเรียงตัวทางตั้งในการสร้างสรรค์เอกลักษณ์ไทยในหลายกรณีเช่นเดียวกัน

กรณีสุนันทวนารามมหาเจดีย์ (ภาพ 2-69) แม้จะมีการลดทอนองค์ประกอบต่างๆ อย่างสถาปัตยกรรมไทยลงไปเพื่อผันแปรเข้าสู่รูปแบบที่เรียบง่ายตามแนวทางสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ก็ตาม แต่ร่องรอยของการเรียงซ้อนองค์ประกอบขึ้นไปทางตั้งยังคงแสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจน ฐานฐานนั้นประกอบด้วยฐานเชิงลาดและเส้นลวด 3 ชุดวางซ้อนกัน แล้วจึงถึงบัวปากฐานรองรับองค์ระฆังที่วางอยู่เหนือขึ้นไป ส่วนยอดยังคงแบ่งออกเป็นองค์ประกอบ 3 อย่างวางเรียงกันขึ้นไปละม้ายดังลักษณะของบัลลังก์ ปล้องไฉน และปลียอด โดยมีฉัตร 5 ชั้นประดับเด่นอยู่ที่ปลายยอดอีกด้วย

ภาพ 2-69 สุนันทวนารามมหาเจดีย์ (ซ้าย) รูปด้าน (ขวา) องค์มหาเจดีย์
(ที่มา: นิธิ สถาปิตานนท์, ตุลาคม 2555; ผู้วิจัย, มิถุนายน 2555)

อาคารเฉลิมพระเกียรติ 7 รอบพระชนมพรรษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งฐานฐานมีลักษณะผายกว้างที่ส่วนล่าง ยอดเรียวแหลม ปริมาตรขยายออกโดยรอบแกนตั้ง โดยมีหอคำและหอแก้วเป็นต้นแบบ ก็มีลักษณะรูปทรงที่แสดงถึงการเรียงตัวทางตั้งขององค์ประกอบต่าง ๆ ส่วนของหลังคานั้น ที่ชั้นล่างมีกันสาดยื่น เมื่อประกอบกับการ

ยกคอสองที่หลังคาประธานแยกผืนหลังคาออกเป็นส่วล่างและส่วบน ทำให้เสมือนเป็นอาคารที่มีหลังคาซ้อน 3 ชั้น ส่วนยอดซึ่งเรียวยแหลมขึ้นสู่เบื้องบนยังแบ่งออกเป็น 2 ส่วน และปลายสุดประดับด้วยฉัตรอีกชั้นหนึ่ง

การเรียงตัวทางตั้งในทำนองเดียวกันนี้ปรากฏในอาคารวิจัยและการศึกษาต่อเนื่อง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ด้วยโดยเฉพาะส่วนหัว (ห้องทรงงาน) ของอาคาร ดังความว่า

“.....ได้สร้างสถาปัตยกรรมที่มีมุมมองรอบตัว มีลักษณะสมมาตรและเป็นจุดสนใจ (landmark) ขึ้นในส่วนหัวของอาคาร เนื่องจากส่วนลำตัวถูกที่ตั้งกำหนดให้อยู่ในชอกอาคารเดิม มีฐานทรงแปดเหลี่ยมเป็นห้องนิทรรศการ ต่อยอดด้วยยอดไม้ 12 แบบไทยของห้องทรงงาน บนสุดเป็นหอนาฬิกา รูปแบบหระสังเพื่อให้ผู้คนได้หยุดมอง ออกแบบเป็นจตุรมุข ต่อยอดแหลมด้วยโลหะมันวาว”

(สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2541: 56,58)

ขณะที่ส่วนลำตัวซึ่งเป็นส่วนนิทรรศการและห้องสัมมนาปรากฏลักษณะการเรียงตัวทางตั้งที่ส่วนยอดเป็นสำคัญด้วยการทำเป็นหลังคาซ้อน 3 ชั้น เหลื่อมลดหลั่นจากสูงค่อย ๆ ต่ำลงสู่ส่วนหัวของอาคาร นับว่าเป็นการ “แสดงความเคารพต่อส่วนหัว” (สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2541: 60)

การทำหลังคาซ้อนชั้นด้วยการนำหลังคาจั่ววางเรียงซ้อนกันขึ้นไปเป็นเอกลักษณ์ไทยที่เด่นชัดประการหนึ่ง และยังคงมีการนำมาใช้เพื่อสร้างเอกลักษณ์ไทยในอาคารเพื่อประโยชน์ใช้สอยในปัจจุบัน โดยเฉพาะในอาคารที่มีความเกี่ยวเนื่องกับสถาบันกษัตริย์ อาทิ ศาลาพระมิ่งขวัญ (ภาพ 2-70) ณ ศูนย์ศิลปาชีพบางไทร ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช หออัครศิลปิน (ภาพ 2-71)

ภาพ 2-70 (ซ้าย) ศาลาพระมิ่ง
ขวัญ

(ที่มา: ผู้วิจัย, พฤศจิกายน 2555)

ภาพ 2-71 (ขวา) หออัศวินศิลป์

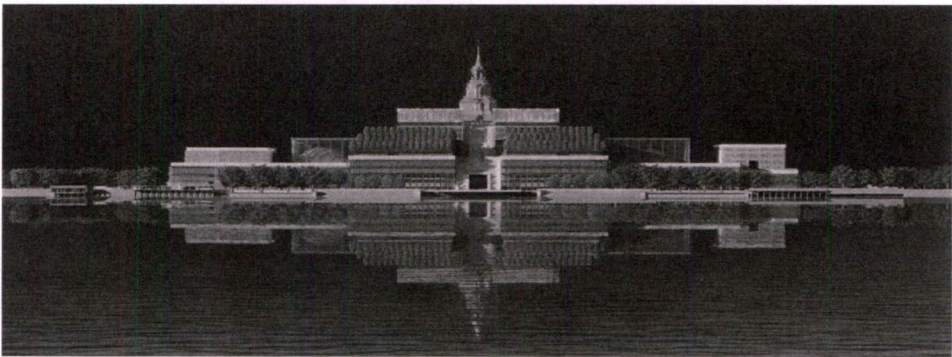
(ที่มา: ผู้วิจัย, มีนาคม 2555)

การทำหลังคาซ้อนชั้นด้วยการนำหลังคาจั่ววางเรียงซ้อนกันขึ้นไปเป็นเอกลักษณ์
ไทยที่เด่นชัดประการหนึ่ง และยังคงมีการนำมาใช้เพื่อสร้างเอกลักษณ์ไทยในอาคารเพื่อ
ประโยชน์ใช้สอยในปัจจุบัน โดยเฉพาะในอาคารที่มีความเกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์
อาทิ ศาลาพระมิ่งขวัญ (ภาพ 2-70) ณ ศูนย์ศิลปาชีพอ่างไร ในสมเด็จพระนางเจ้า
สิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช หออัศวินศิลป์ (ภาพ 2-71)

ในกรณีอาคารรัฐสภาไทย (แห่งใหม่) (ภาพ 2-72) ซึ่งเน้นการสร้างเอกลักษณ์
ไทยในงานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ด้วยการนำภูมิรู้เดิม คือคติไตรภูมิมาเป็นแกนหลัก
ทางความคิด เป็นที่มา “setting ของไตรภูมิ อันเป็นรูปธรรมที่ชาวบ้านคุ้นเคยและ
สามารถรับรู้ได้โดยทันที” (สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2553: 72) ภาพโดยรวมของ
โครงการนี้จึงมีลักษณะคล้ายดังภูเขาที่มีเจดีย์ประดิษฐานอยู่บนยอด ในทำนองเดียวกับ
พระบรม-บรรพต ซึ่งหมายถึงเขาพระสุเมรุที่มีเจดีย์จุฬามณีประดิษฐานอยู่บนยอดตาม

คติไตรภูมิ หากพิจารณาในรายละเอียด ส่วนที่เป็นเสมือนภูเขาซึ่งบรรจุประโยชน์ใช้สอยไว้มากมายนี้ มีส่วนล่างแผ่กว้าง แล้วค่อย ๆ ลดทอนขนาดเล็กลงที่ส่วนบนขึ้นไปตามลำดับ คล้ายดั่งแท่นฐานสี่เหลี่ยมที่วางซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป ส่วนบนสุดวางเทินด้วยเจดีย์ทรงมณฑปที่ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว

ภาพ 2-72 รัฐสภาไทย (แห่งใหม่)
(ที่มา: สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2553: 85)

กล่าวได้ว่า อาคารรัฐสภาไทย (แห่งใหม่) ไม่เพียงนำคติไทย ‘ไตรภูมิ’ มาเป็นแกนหลักในการออกแบบ ยังมีการก่อรูปทางสถาปัตยกรรมในลักษณะการเรียงตัวทางตั้งตามแบบแผนสถาปัตยกรรมไทยอย่างชัดเจน

การเรียงตัวทางตั้งโดยหยาบคือการที่อาคารแบ่งออกเป็น 3 ส่วน โดยมีส่วนฐานวางอยู่ล่างสุด ส่วนเรือนอันเป็นส่วนบรรจุประโยชน์ใช้สอยหลักวางซ้อนขึ้นไป มีส่วนยอดวางเทินอยู่ส่วนบนสุด เมื่อพิจารณาโดยละเอียด ทั้งส่วนฐานและส่วนยอดล้วนมีการประดิษฐ์แบ่งซอยเป็นส่วนประกอบย่อย ๆ วางเรียงซ้อนกันเป็นชั้น ๆ ทำให้สถาปัตยกรรมไทยมีการเรียงตัวทางตั้งเป็นลักษณะเด่นประการหนึ่ง ซึ่งมีการนำมาใช้ในการสร้างสรรค์เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ในหลายกรณี

ฐานานุลักษณะ

ในทางสถาปัตยกรรม ฐานานุลักษณะคือลักษณะที่บ่งบอกฐานะทางสังคมของผู้เป็นเจ้าของ/ผู้ใช้สอยอาคารนั้น ๆ การที่สถาปัตยกรรมแสดงออกถึงความสูงต่ำของชนชั้นเป็นลักษณะเฉพาะที่โดดเด่นอย่างหนึ่งของไทยที่มีมาแต่อดีตกาล หมายความว่าสถาปัตยกรรมสำหรับชนชั้นสูง โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์และพระบรมราชวงศ์ย่อมไม่เหมือนกับสถาปัตยกรรมสำหรับสามัญชน

แม้ว่าสถาปัตยกรรมในปัจจุบันจะพัฒนาสู่ความเรียบง่าย ด้วยการตัดทอนรายละเอียดการประดับตกแต่งออก แต่อาคารที่สร้างขึ้นเพื่อการใช้ประโยชน์ของพระมหากษัตริย์และพระบรมราชวงศ์ชั้นสูงหรืออาคารที่สร้างขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติหลายกรณี ยังคงเป็นสถาปัตยกรรมแห่งฐานานุลักษณะที่มีเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์แสดงความสูงส่ง แตกต่างจากสถาปัตยกรรมอื่น ๆ ที่ปรากฏอยู่ดาษดื่นทั่วไป

โครงการสวนหลวง ร. 9 ซึ่งรัฐบาลและเอกชนในนามมูลนิธิสวนหลวง ร.9 ร่วมกันจัดสร้างเพื่อน้อมเกล้าฯ ถวายเนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ 60 ชันชานั้น มีอาคารอันโดดเด่น สง่างามรวมอยู่ด้วย คือ หอรัชมงคล ซึ่งเป็นอาคารแสดงนิทรรศการเรื่องราวและเครื่องใช้ส่วนพระองค์พร้อมห้องทำงาน อาคารหลังนี้มีผังเป็นรูป 9 เหลี่ยมเพื่อสื่อถึงรัชกาลที่ 9 (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร และคณะ, 2536: 262) ส่วนยอดมีลักษณะเรียวยแหลมดังทรงจอมแหอันเกิดจากโครงที่พุ่งออกจากมุมทั้งเก้าขึ้นไปบรรจบกันที่เบื้องบนสุด ทำให้รูปทรงโดยรวมมีลักษณะเป็นอาคารยอดแหลม หากแต่ยอดของอาคารนั้นเรียบเกลี้ยง ไม่มีลักษณะเป็นเชิงชั้นซ้อนลดหลั่นและวิจิตรด้วยลวดลายประดับเหมือนเครื่องยอดอย่างไทยในอดีต

ภาพ 2-73 (ซ้าย) อาคารเฉลิมพระเกียรติ 7 รอบพระชนมพรรษา
(ที่มา: ผู้วิจัย, ธันวาคม 2554)

ภาพ 2-74 (ขวา) หออัศวินศิลป์
(ที่มา: ผู้วิจัย, มีนาคม 2555)

ในทำนองเดียวกัน อาคารเฉลิมพระเกียรติ 7 รอบพระชนมพรรษา (ภาพ 2-73) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งสร้างขึ้นเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ในวาระมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 84 พรรษา ในปี พ.ศ. 2554 เพื่อจัดแสดงนิทรรศการเผยแพร่พระเกียรติคุณ พระราชกรณียกิจ และพระมหากษัตริย์คุณ ที่มีต่อพสกนิกรชาวไทยก็มีลักษณะเป็นเรือนยอดทรงมณฑป ด้วยลักษณะสถาปัตยกรรมที่มีกลิ่นอายล้านนาอันเกิดจากการ “นำความหมายของทองคำและทองกวาว การก่อรูปทางสถาปัตยกรรม

มาใช้เป็นสัญลักษณ์ในการออกแบบ” (<http://www.prcmu.ac.th>, 2557) ก่อรูปก่อร่างเป็นอาคาร 9 เหลี่ยม สื่อความหมายถึงรัชกาลที่ 9 หลังคาซ้อนชั้นลดหลั่นสู่ส่วนบน ต่อด้วยยอดแหลม และประดับฉัตรไว้ที่ส่วนบนสุด แสดงความสำคัญของอาคารที่สร้างขึ้นเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์

ขณะที่อาคารอันเกี่ยวเนื่องกับสถาบันกษัตริย์ที่บรรจุเนื้อที่ใช้สอยขนาดใหญ่และอาคารมีลักษณะแผ่กว้างออกไป นิยมใช้หลังคาจั่วที่มีการซ้อนชั้นเป็นเครื่องหมายแห่งฐานานุรักษ์เช่นเดียวกับสถาปัตยกรรมไทยในอดีต ดังปรากฏในหลายกรณี เช่น ศาลาพระมิ่งขวัญ ณ ศูนย์ศิลปาชีพบางไทร ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ หออัครศิลปิน (ภาพ 2-74) และหอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ณ โครงการศูนย์ศิลปวัฒนธรรมและวิทยาศาสตร์ อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี เป็นต้น

กรณีศาลาพระมิ่งขวัญ ซึ่งบรรจุเนื้อที่ใช้ประโยชน์ไว้ทั้งห้องนิทรรศการ ห้องประชุมสัมมนา ส่วนสาธิตและจำหน่ายผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพ มีลักษณะเป็นอาคารจตุรมุข หลังคาจั่วทรงจอมแหที่มีการซ้อนชั้นทั้งหลังคาประธานและหน้ามุข

สำหรับหออัครศิลปิน สร้างขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในมหาวโรกาสพระราชพิธีกาญจนาภิเษก คือทรงครองราชสมบัติครบ 50 ปีเมื่อ พ.ศ.2539 ใช้เป็นที่เก็บรวบรวมและแสดงผลงานอันทรงคุณค่าด้านศิลปะและวัฒนธรรมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในฐานะที่ทรงเป็น ‘อัครศิลปิน’ รวมทั้งผลงานของศิลปินแห่งชาติทั้งหลาย รูปทรงอาคารสะท้อนแนวคิดที่ว่า “อัครศิลปินรายล้อมด้วยศิลปินแห่งชาติซึ่งพระองค์ทรงให้การอุปถัมภ์” (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2546: 5) ในลักษณะของอาคารหลักซึ่งจัดแสดงนิทรรศการพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ และพระอัจฉริยภาพด้านศิลปวัฒนธรรมขององค์อัครศิลปิน รายล้อมด้วยอาคารรูปตัว U ซึ่งจัดแสดงนิทรรศการประวัติและผลงานของศิลปินแห่งชาติ ที่มีหลังคาจั่วทรงจอมแหโดยเฉพาะอาคารหลักมีการซ้อนชั้นหลังคาและแบ่งตัวอย่างสลับซับซ้อน

ส่วนหอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (ภาพ 2-75) สร้างขึ้นเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในมหาวโรกาสพระราชพิธีกาญจนาภิเษกเช่นเดียวกัน โดยมีเป้าหมายให้เป็นพื้นที่เก็บรวบรวมเอกสารสำคัญของชาติเกี่ยวกับพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจ

ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 และพระบรมราชวงศ์ ภายใต้แนวความคิดในการออกแบบ

“.....เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช การออกแบบรูปลักษณะอาคารจึงกำหนดให้มีความสง่างามสมพระเกียรติ เรียบ โอ่โถง และมีความสมดุล โดยกำหนดให้อาคารเก็บเอกสารจดหมายเหตุเป็นแกนหลักทางแนวดิ่ง ส่วนอาคารบริการ และอาคารจัดแสดงเป็นอาคารหลักตามแนวนอน เชื่อมด้วยฐานและส่วนทางเชื่อม”

(หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช, 2552: 21)

ทั้งนี้ อาคารทั้งหมดคลุมด้วยหลังคาจั่วทรงจอมแหที่มีการซ้อนชั้นและแบ่งดับในทำนองเดียวกับสถาปัตยกรรมไทยอันเนื่องในสถาบันกษัตริย์เมื่ออดีต เพียงแต่บันลุ่มได้รับการปรับแต่งให้เรียบเกลี้ยงตามแนวสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ ปราศจากการประดับประดาด้วยลวดลายวิจิตรของเครื่องลายทองเช่นที่ผ่านมา

แตกต่างออกไปในพระตำหนักประทับแรมเฉลิมพระเกียรติ (ภาพ 2-76) อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ที่ใช้เครื่องลายทองเป็นเครื่องหมายแห่งฐานานุรักษ์พระตำหนักแห่งนี้ชาวลุ่มน้ำปากพนังร่วมใจกันสร้างขึ้นเพื่อน้อมเกล้าฯ ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เนื่องในมหาวโรกาสที่ทรงครองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี เพื่อใช้เป็นที่พักประทับสำหรับแปรพระราชฐานในการเสด็จปฏิบัติพระราชกรณียกิจในภาคใต้ ด้านรูปแบบทางสถาปัตยกรรม เน้นความเป็น “สถาปัตยกรรมไทยพื้นถิ่นของภาคใต้” ที่ได้รับการประยุกต์ให้เหมาะสมกับปัจจุบันสมัย ในขณะเดียวกันก็ยังรักษาคตินิยมในการสร้างพระราชสถานของพระมหากษัตริย์ไว้อย่างเคร่งครัด” (เชษฐ ดันสกุล, การก่อรูปทางสถาปัตยกรรม

ภาพ 2-75 (ซ้าย) หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ

(ที่มา: ผู้วิจัย, มีนาคม 2555)

ภาพ 2-76 (ขวา) พระตำหนักประทับแรมเฉลิมพระเกียรติ

(ที่มา: ผู้วิจัย, พฤษภาคม 2555)

2549: 52) หรืออีกนัยหนึ่ง เน้นการรักษาฉันทลักษณ์ตามธรรมเนียมช่างภาคใต้ (ปิยนุช สุวรรณศิริ, 2548: 196) พระตำหนักประกอบด้วยกลุ่มอาคารที่มีหลังคาทรงมนิลา (برانอร์) และทรงปั้นหยาตามแบบสถาปัตยกรรมภาคใต้ โดยมีเครื่องหมายแห่งฐานานุลักษณะกำกับอยู่ ดังที่ ภิญโญ สุวรรณศิริ ผู้ออกแบบได้ให้รายละเอียดว่า

“ตัวสถาปัตยกรรมนั้นเราทำตามคติ เพราะเรามีความเชื่อมาแต่โบราณว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นนารายณ์อวตาร เพราะฉะนั้นที่อยู่ของ สมมติเทพก็ต้องทำฐานานุศักดิ์ให้สูงกว่าเศรษฐีมีเงินทั้งหลาย ดังนั้น เราจึงใช้หลังคาبرانอร์ทรงเครื่องลายอง เพื่อบ่งบอกฐานานุศักดิ์ของ พระมหากษัตริย์ ส่วนอาคารของข้าราชการบริพารจะใช้หลังคาปั้นหยา ธรรมดา....”

(เชษฐ ดันสกุล, 2549: 52-53)

กรณีอาคารวิจัยและการศึกษาต่อเนื่อง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ซึ่งมีห้องทรงงานเป็นส่วนประกอบหนึ่งของเนื้อที่ใช้สอยด้วยนั้น ตามแนวคิดการสร้างสรรค์อาคารสมัยใหม่ที่สืบสานลักษณะไทยและการคำนึงถึงฐานานุลักษณะ เป็นที่มาของการก่อรูปสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะดังนี้

“.....แยกกลุ่มประโยชน์ใช้สอยที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเทพฯ ออกจากส่วนอื่น เพื่อกำหนดรูปลักษณะให้มีความสำคัญและแตกต่างจากส่วนอื่น โดยเลือกรูปทรงที่เป็นจุดสนใจ (landmark) สามารถมองได้รอบ ๆ จากตำแหน่งต่าง ๆ ของอาณาบริเวณ โดยยกที่ทำงานส่วนพระองค์ขึ้นไปชั้น 2 เพื่อการดูแลป้องกัน และเป็นส่วนพระองค์ ด้านบนสุดกำหนดเป็นหอ นาฬิกา

.....ส่วนนิทรรศการ ศูนย์จัดประชุม และองค์ประกอบอื่น ๆ นำมาจัดชั้นตามลำดับเหมาะสมเหมือนเป็นส่วนลำตัวหลักของอาคาร ชั้นหลังคาซ้อน 3 ชั้นลดหลั่นแสดงความเคารพต่อส่วนหัว.....”

(สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2541: 60)

กล่าวได้ว่า สถาปัตยกรรมซึ่งก่อรูปตามขนบฐานานุลักษณะของไทยที่มีมาแต่อดีตรยังคงได้รับการอ้างอิงมาใช้ในการสร้างสรรค์เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่

อย่างต่อเนื่อง ดังปรากฏในอาคารอันเกี่ยวเนื่องกับสถาบันกษัตริย์หลายกรณี นอกเหนือจากแนวคิดในการสร้างภาพโดยรวมของอาคารให้มีลักษณะสง่างาม โอ่โง่ง เป็นพิธีการแล้วยังมีการใช้องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่มีฐานานุลักษณะแสดงความเป็นอาคารสำหรับสถาบันกษัตริย์อีกด้วย มีทั้งการใช้ยอดแหลมซึ่งทำให้อาคารมีลักษณะเป็นดั่ง ‘เรือนยอด’ การใช้หลังคาจั่วซ้อนชั้น หรือแม้แต่การใช้เครื่องล่ายองประดับจั่ว แม้ว่ารูปลักษณะโดยรวมของอาคารจะได้รับการปรับเปลี่ยนสู่ความเรียบง่ายลดทอนการประดับด้วยลวดลายวิจิตรตามทิศทางการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมสมัยใหม่แล้วก็ตาม

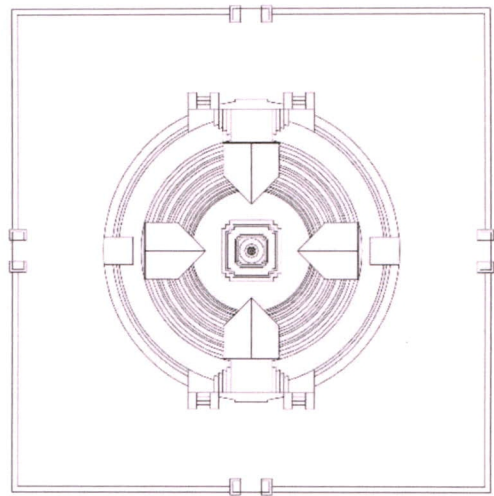
จักรวาลจำลอง

ในอดีตจักรวาลตามคติทางพุทธศาสนาคือแม่บทในการก่อรูปสถาปัตยกรรมไทย ไม่ว่าจะเป็นเจดีย์หรือโบสถ์วิหารล้วนมีสถานะเป็นจักรวาลหนึ่ง ๆ ที่ได้รับการจำลองลงสู่พื้นพิภพ ไม่เฉพาะแต่อาคารทางพุทธศาสนาเท่านั้น อาคารสำหรับสถาบันกษัตริย์ตลอดจนบ้านเรือนราษฎรทั่วไปต่างก็เชื่อมโยงกับคติจักรวาลทั้งสิ้น

ดูเหมือนว่าคติจักรวาลจะเลือนหายไปแล้วในสังคมปัจจุบัน ผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นพุทธมามกะทั้งหลายน้อยนักที่จะรู้จัก และงานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่โดยทั่วไปก็ไม่ได้มีจักรวาลคติเป็นแม่บทในการก่อรูปเช่นครั้งอดีต อย่างไรก็ตาม ยังมีอาคารบางกรณีที่ยังคงคติจักรวาลเป็นแกนหลักทางความคิด เพื่อมุ่งสร้างสรรค์เอกลักษณ์ไทยให้ปรากฏภายใต้รูปลักษณะงานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่

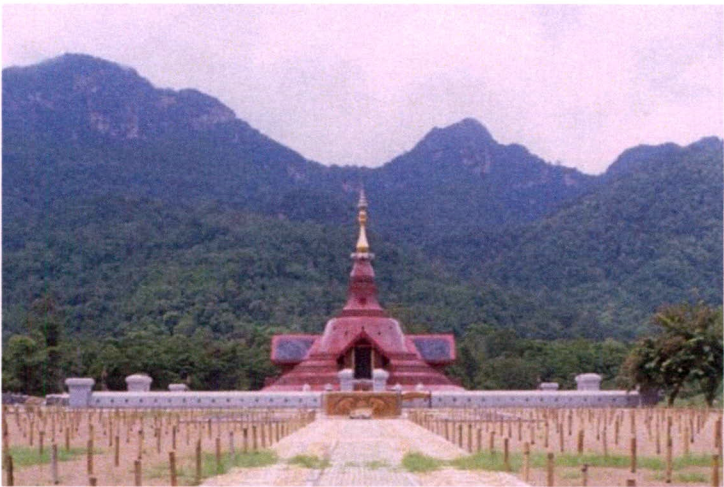
กรณีมหาธรรมกายเจดีย์ วัดพระธรรมกาย “.....มีแนวทางการออกแบบธรรมกายเจดีย์เป็นลักษณะทรงกลม ซึ่งเป็นลักษณะเดียวกับจักรวาล ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว และดวงธรรมที่มีอยู่ภายในตัวซึ่งล้วนเป็นทรงกลมทั้งสิ้น” (สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2542: 24) มหาธรรมกายเจดีย์มีผังเป็นรูปวงกลมและมียอดเป็นรูปทรงโดมครึ่งวงกลม ถ้าลากเส้นโค้งต่อลงมายังด้านล่างซึ่งมีเชิงลาดบดบังอยู่ก็จะเป็นทรงกลมที่สัมผัสระดับพื้นพอดี แม้ว่ามหาเจดีย์องค์นี้จะเชื่อมโยงกับจักรวาลเฉพาะสัณฐานรูปทรงกลมเท่านั้น แต่หากพิจารณาผังของอาคารแล้ว การมีองค์มหาเจดีย์ประดิษฐานอยู่ตรงกลางของมณฑล ล้อมรอบด้วยลานกว้าง ปิดขอบพื้นที่ด้วยระเบียงคดรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า นั้น ปฏิเสธไม่ได้ว่าเหมือนกับแผนผังของเจดีย์ในอดีตไม่ผิดเพี้ยน ซึ่งมีองค์เจดีย์แทนเขาพระสุเมรุ ลานประทักษิณแทนมหาสมุทร และระเบียงคดแทนกำแพงจักรวาล

ภาพ 2-77 สุสานทวารามมหา
เจดีย์ (ซ้าย) ผังบริเวณ (ขวา)
องค์มหาเจดีย์ล้อมรอบด้วย
กำแพงแก้ว
(ที่มา: นิธิ สถาปิตานนท์, ตุลาคม
2555; ผู้วิจัย, มิถุนายน 2555)

ในการทำนองเดียวกับสุสานทวารามมหาเจดีย์ (ภาพ 2-77) วัดสุสานทวาราม แม้ไม่ได้แสดงแนวความคิดในการออกแบบอ้างอิงกับคติจักรวาลแต่ประการใด แต่เมื่อพิจารณาแผนผังที่มีเจดีย์ทรงกลมประดิษฐานอยู่ตรงกลาง ล้อมรอบด้วยลานประทักษิณ โดยมีกำแพงแก้วซีกกลมเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสนั้น ไม่แตกต่างจากแผนผังของพุทธเจดีย์ไทยที่มีคติจักรวาลเป็นแม่บทในการออกแบบ กล่าวได้ว่า กรณีสุสานทวารามมหาเจดีย์แม้ไม่ได้นำคติความเชื่อ แต่ก็นำรูปแบบตามคติจักรวาลมาใช้ในการสร้างสรรค์เอกลักษณ์ไทยในงานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ ทำให้มีรูปแบบเหมือนดังจักรวาลจำลองอื่นๆ ที่ปรากฏในงานสถาปัตยกรรมไทยที่ผ่านมา

ภาพ 2-77 สุสานทวารามมหา
เจดีย์ (ซ้าย) ผังบริเวณ (ขวา)
องค์มหาเจดีย์ล้อมรอบด้วย
กำแพงแก้ว
(ที่มา: นิธิ สถาปิตานนท์, ตุลาคม
2555; ผู้วิจัย, มิถุนายน 2555)

ในงานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ จักรวาลตามคติพุทธศาสนาได้รับการจำลองมาไว้ในมิติที่แตกต่างจากอดีต สำหรับกรณีอาคารวิจัยและการศึกษาต่อเนื่อง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (ภาพ 2-78) จักรวาลปรากฏในลักษณะของแผนผังที่ประดับอยู่เหนือฝ้าเพดานโถงทางเข้า ซึ่งในการออกแบบนั้น

“.....ได้ให้ความสำคัญกับที่ว่างบริเวณโถงนี้ให้มีลักษณะที่เชื่อมโยงกับนามธรรมเพราะเป็นจุดสำคัญที่เชื่อมโยงกับส่วนต่าง ๆ ที่ล้วนสำคัญ 4 ทิศทาง ด้านหนึ่งจากทางเข้าด้านหน้า ด้านตรงข้ามเข้าสู่ประตูส่วนพระองค์เพื่อไปยังห้องทรงงานของสมเด็จพระเทพฯ ด้านซ้ายสู่ห้องนิทรรศการเฉลิมพระเกียรติ ด้านขวาสู่ศูนย์ประชุมและเนื้อที่ส่วนใหญ่ของอาคาร.....ได้ออกแบบฝ้าเพดานโดยใช้คติความเชื่อของไตรภูมิและจักรวาล ซึ่งคติทางพุทธถือว่าโลกที่เราอาศัยอยู่เป็นมณฑลจักรวาล เป็นศูนย์กลางของจักรวาลทั้งมวล มีเขาพระสุเมรุเป็นประธานอยู่ตรงกลาง มีเขาสัตบริภัณฑ์ 7 ชั้นล้อมรอบ สีเขียวที่เป็นพื้นหมายถึงป่าหิมพานต์ และกระจุกสะท้อนเงาแสดงถึงมหาสมุทรอวกาศและที่ตั้งของทวีปทั้ง 8.....”

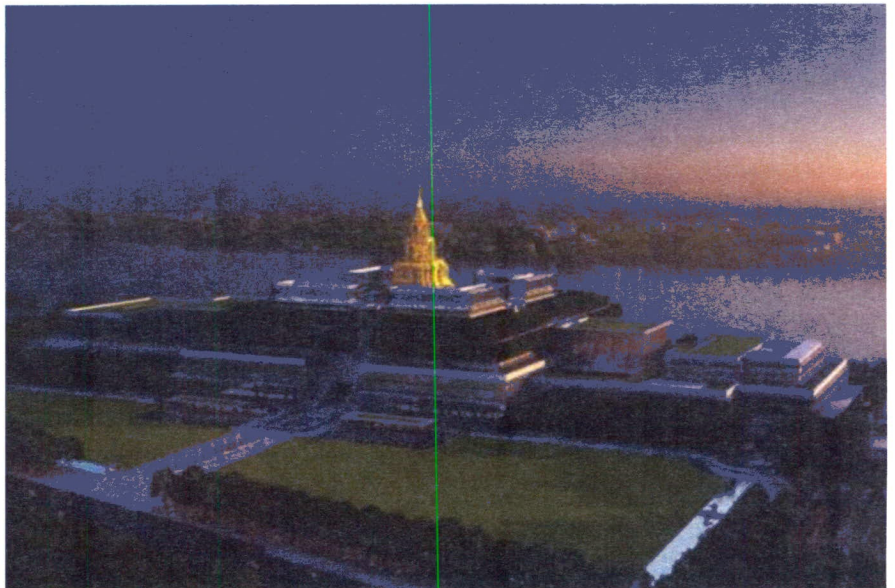
(สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2541: 64, 66)

ภาพ 2-78 (ซ้าย) อาคารวิจัยและการศึกษาต่อเนื่อง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ลายฝ้าเพดานโถงโถงเป็นรูปแผนผังจักรวาล

(ที่มา: ผู้วิจัย, พฤศจิกายน 2555)

ภาพ 2-79 (ขวา) อาคารรัฐสภาไทย (แห่งใหม่) ‘สัปปายะสภาสถาน’

(ที่มา: สมาคมสถาปนิกสยาม, 2553: 84)

ส่วนอาคารเฉลิมพระเกียรติ 7 รอบพระชนมพรรษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งมีรูปทรงเป็นเรือนยอดทรงมณฑป 9 เหลี่ยมที่ประยุกต์ให้มีลักษณะเรียบง่ายนั้น ย่อม

หมายถึงการนำรูปแบบจักรวาลจำลองของสถาปัตยกรรม 'เรือนยอด' มาเป็นต้นแบบ นอกจากนี้จักรวาลจำลองยังปรากฏอยู่ในอาคารอีกด้วย กล่าวคือ

“ภายในอาคารได้นำแนวความคิดและคติความเชื่อเรื่องไตรภูมิหรือพุทธจักรวาลที่มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางแห่งจักรวาล โดยการออกแบบกำหนดให้ศูนย์กลางของอาคารเป็นเสาแกน ลงรักปิดทอง และตั้งปราสาทไม้แบบศิลปะล้านนาเสมือนเป็นเขาพระสุเมรุ.....ศูนย์กลางของอาคารที่เปรียบเสมือนเขาพระสุเมรุที่มีปราสาทไม้แบบศิลปะล้านนาได้ประดิษฐานพระพุทธรูปปางประจำพระชนมวาร.....”

(<http://www.prcmu.ac.th>, 2557)

สถาปัตยกรรมสมัยใหม่ที่เน้นการสร้างสรรค์เอกลักษณ์ไทย ด้วยการนำคติจักรวาล 'ไตรภูมิ' มาเป็นแกนหลักในการก่อรูปทางสถาปัตยกรรม คืออาคารรัฐสภาไทย (แห่งใหม่) (ภาพ 2-79) ถือเป็นการรื้อฟื้นคติจักรวาลที่ดูเหมือนว่าจะเลือนหายไปในช่วงการสถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ให้กลับมาเป็นแม่บทในการสร้างสรรค์อีกครั้ง และหากโครงการนี้ปรากฏขึ้นจะเป็นการสถาปนาจักรวาลที่สมบูรณ์แบบแห่งใหม่ขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์

นาม 'สัปปายะสถาน' ของอาคารรัฐสภาไทย (แห่งใหม่) ที่กลุ่มผู้ออกแบบขนานขึ้นมุ่งสื่อความหมายการเป็นสถานที่ประกอบกรรมดี โดยมี 'ไตรภูมิ' จักรวาลตามคติพุทธศาสนาเป็นแกนสาระสำคัญในการนำพาผู้คนให้ประกอบกรรมดี และเป็นแม่บทสำคัญในการก่อรูปงานสถาปัตยกรรม ดังความคิดเห็นที่กลุ่มผู้ออกแบบแสดงไว้ว่า

“.....ชาวบ้านเขาก็ยังอยู่กันด้วยคุณธรรมศีลธรรม ซึ่งอย่างในสมัยโบราณตามยอดเขาต่าง ๆ ที่เป็น landmark location ทั้งหลายก็จะเป็นที่ปรากฏตัวเรื่องคุณธรรม ศีลธรรม เช่น ภูเขาทอง พระปรางค์วัดอรุณ.....

..... “ไตรภูมิ” เป็นแม่บท หรือเป็น master plan ที่ไม่เคยเปลี่ยนแปลงเป็นต้นกำเนิดของการก่อรูปก่อร่างงานสถาปัตยกรรมต่าง ๆ งานประติมากรรมต่าง ๆ รวมถึงวิถีการดำเนินชีวิต วัฒนธรรมประเพณีไปจนถึง “วัฒนธรรมข้าว”.....จึงได้นำมาใช้ในงานออกแบบรัฐสภา.....ทำให้เราสามารถรับรู้ถึงความเป็น “บ้านเรา” ได้โดยทันที เมื่อเราไปผูกกับ setting หลัก คือ เรื่องของไตรภูมิ”

(สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2553: 71)

สถาปัตยกรรมรัฐสภาไทย (แห่งใหม่) บรรจุเนื้อที่ใช้ประโยชน์อันเกี่ยวเนื่องกับงานรัฐสภาไว้โดยสมบูรณ์ ด้วยรูปทรงทันสมัยที่มีฐานผายกว้างที่ส่วนล่าง แล้วค่อยๆ ลดหลั่นทอนขนาดลงที่ส่วนบนขึ้นไปเป็นลำดับ โดยมีการปลูกต้นมะกอกอันเป็นที่มาของนาม 'บางกอก' เป็นทิวแถว หากแต่ที่ส่วนบนสุดของอาคารกลับเป็นที่ตั้งของเจดีย์ทรงมณฑปตามแบบแผนสถาปัตยกรรมไทยประเพณี ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระสยามเทวาริราชสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง รัฐสภาไทย (แห่งใหม่) จึงมีฐานโดยรวมคล้ายดั่งภูเขาที่มีเจดีย์ประดิษฐานอยู่บนยอด เจกเช่นภูมิทัศน์ท้องถิ่นไทยหลายแห่งอันอุปมาได้กับเขาพระสุเมรุที่มีเจดีย์จุฬามณีประดิษฐานอยู่บนยอดตามคติพุทธจักรวาล

ในครั้งอดีต ทั้งสถาปัตยกรรมวัง วัด และบ้าน ล้วนมีคติพุทธจักรวาล 'ไตรภูมิ' เป็นแม่บทในการก่อรูปก่อร่าง ทำให้สถาปัตยกรรมแต่ละแห่งคือจักรวาลหนึ่ง ๆ ที่ได้รับการจำลองลงสู่พื้นพิภพ สำหรับปัจจุบันสมัยซึ่งงานสถาปัตยกรรมมีทิศทางในการพัฒนาตามกระแสโลก จนห่างไกลจากงานแนวประเพณีนิยมอย่างมาก และดูเหมือนว่าคติจักรวาลจะถูกทิ้งอยู่ข้างหลัง แต่กลับปรากฏว่ายังคงมีการนำคติจักรวาลมาใช้ในการสร้างสรรค์เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่เช่นกัน ซึ่งมีทั้งการอ้างอิงรูปแบบจักรวาลจำลองจากอดีตมาใช้โดยตรง การใช้สัญลักษณ์แทนจักรวาลมาเป็นส่วนประดับตกแต่ง รวมทั้งการนำคติจักรวาลมาเป็นแนวความคิดหลักในการก่อรูปงานสถาปัตยกรรม

ลักษณะอนุสาวรีย์

งานสถาปัตยกรรมที่ได้รับการสร้างสรรค์ให้มีลักษณะอนุสาวรีย์ อันเกิดจากลักษณะที่เป็นภูมิสัญลักษณ์ (landmark) หรือลักษณะที่แสดงความยิ่งใหญ่ หรือลักษณะที่แสดงพลังศรัทธา ยังผลให้งานสถาปัตยกรรมนั้นก่อรูปด้วยลักษณะพิเศษ ไม่เหมือนสิ่งปรากฏอยู่ดาษดื่นทั่วไป อาทิ มีความสูงเด่น มีขนาดใหญ่โต หรือมีรูปทรงแปลกตา เป็นที่จดจำได้ง่ายแก่ผู้ที่ได้พบเห็น

พุทธสถาปัตยกรรมกรณีมหาธรรมกายเจดีย์ (ภาพ 2-80) วัดพระธรรมกาย มุ่งหมายสร้างมวลให้มีลักษณะอนุสาวรีย์เจกเช่นมหาเจดีย์ในอดีต หากแต่ไม่ได้เน้นการสร้างสถาปัตยกรรมอันสูงเด่น เน้นลักษณะที่แสดงพลังศรัทธาของมวลมหาพุทธศาสนิกชน ด้วยการสร้างมหาเจดีย์ที่มีความสูง 32.40 เมตร ให้เป็นถาวรสถานใน

บวรพุทธศาสนาที่มีอาณาบริเวณครอบคลุมประมาณ 1 ตารางกิโลเมตร (1,000 x 1,000 เมตร) รองรับพุทธศาสนิกชนได้นับล้านคน และมีความคงทนยืนยาวไปนับพันปี (สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2542: 24) โดยมีมุ่งปณิธานให้

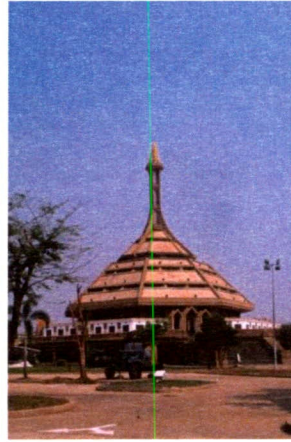
“มหาธรรมกายเจดีย์เป็นศูนย์รวมพลังศรัทธามหาชน ณ ที่นี้มีแต่ยอด
กัลยาณมิตรผู้นำบุญ ผู้มุ่งมั่นในการสั่งสมบุญบารมี อุทิศกายใจอย่าง
เต็มที่ ไม่หวังผลประโยชน์ ต้องการแต่ผลบุญ และผลงานแก่
พระพุทธศาสนา แล้วถวายเป็นพุทธบูชาควรคู่แผ่นดินนานนับพันปี

.....

ณ ที่นี้ เป็นศูนย์รวมใจมหาชนทั่วสารทิศ กลั่นหยาดเหงื่อทุกหยาด กลั่น
อณูแห่งแรงศรัทธาทุกอณู ให้เป็นพลังบุญอันยิ่งใหญ่ แล้วกลั่นพลังบุญ
อันยิ่งใหญ่นี้สรวมร้อยเป็นหนึ่งเดียวกับมหาธรรมกายเจดีย์”

(วัดพระธรรมกาย, 2543: 27)

การเป็นอาคารอนุสรณ์สถานเพื่อรำลึกถึงทหารหาญผู้พลีชีพเพื่อชาติ ประกอบ
กับการมีที่ตั้งอยู่ที่ตำบลคูคต อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี ณ จุดบรรจบของถนน
พหลโยธินกับถนนวิภาวดีรังสิต อันเป็นปากทางเข้าสู่กรุงเทพมหานครด้านทิศเหนือ
อนุสรณ์สถานแห่งชาติ (ภาพ 2-81) จึงได้รับการกำหนดให้เป็นภูมิสัญลักษณ์ของการ
เข้าสู่กรุงเทพมหานคร ภายใต้แนวคิดการสร้างสรรค์เอกลักษณ์ไทยด้วยการประยุกต์
ลักษณะการจัดที่ว่างและองค์ประกอบสถาปัตยกรรมแบบประเพณีมาใช้ในการสมัยใหม่
(อรศิริ ปาณินท์, 2526: 12) โดยมีอาคารประวัติศาสตร์และพิพิธภัณฑ์ทหารเป็นอาคาร
ประธาน ด้วยรูปทรงแปดเหลี่ยม ยอดแหลมชะลูดทะยานสูงขึ้นไปในอากาศ โดดเด่นเห็น
แต่ไกล ขณะที่อาคารบริวาร ได้แก่ อาคารประกอบพิธีและอาคารภาพปริทัศน์ เป็น
อาคารหลังคาจั่วซ้อนชั้นและอาคารทรงแปดเหลี่ยมหลังคาตัดตามลำดับ ซึ่งมีความสูง
ลดหลั่นกันลงมา

ภาพ 2-80 (ซ้าย) มหาธรรมกายเจดีย์

(ที่มา: <http://www.dhammakaya.net>
7 กุมภาพันธ์ 2557)

ภาพ 2-81 (ขวา) อาคาร

ประวัติศาสตร์และพิพิธภัณฑ์หอ

อนุรักษ์สถานแห่งชาติ

(ที่มา: ผู้วิจัย: มีนาคม 2555)

อาคารสำคัญของสถาบันการศึกษาหลายแห่ง นอกเหนือจากการสนองประโยชน์ใช้สอยแล้ว ยังมีแนวโน้มการสร้างมรดกให้เป็นสัญลักษณ์ของสถาบัน กรณีอาคารโดม (ภาพ 2-82) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต ซึ่งทำหน้าที่เป็นอาคารบริหารที่มีความสูงเพียง 3 ชั้น การซ้อนหน้าที่เป็นอาคารสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ อันเป็นต้นกำเนิด ยอด 'โดม' หลังคาทรงแหลมชะลูดซ้อน 2 ชั้นแบบหลังคาหอคอยในงานสถาปัตยกรรมตะวันตกจึงได้รับการนำมาสร้างไว้ที่หน้าอาคารในลักษณะโครง ซึ่งเกิดจากการลดทอนรายละเอียด ตามแนวทางการออกแบบ

“การถ่ายทอดลักษณะสถาปัตยกรรมไทยประเพณีเข้ากับสภาพพื้นที่ มีการดัดแปลงส่วนประกอบต่าง ๆ ให้ตอบรับกาลสมัย เช่นการใช้เอกลักษณ์ที่ถูกลดทอนให้เรียบง่าย โครงสร้างที่ประหยัดแต่แข็งแรง สิ่งที่ได้เห็นได้ชัดคือ โดม สัญลักษณ์ของมหาวิทยาลัย ซึ่งยังคงมีอยู่ตามประเพณี แต่ทว่าได้คลี่คลายออกมาในรูปทรงที่เป็นเส้นสายเค้นโครงลอย ๆ เชิงประติมากรรม ยังให้ความรู้สึกว่าเป็นจุดเด่นและเป็นหัวใจของมหาวิทยาลัยได้ดั้งเดิม”

(Brian Brace Taylor and John Hoskin, 1996: 282)

ภาพ 2-82 (ซ้าย) ตึกโดม
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์
รังสิต
(ที่มา: สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2529:
34)

ภาพ 2-83 (ขวา) อาคารวิจัยและ
การศึกษาต่อเนื่อง สมเด็จพระ
เทพรัตนราชสุดาฯ สว่าง
อาคารห้องทรงงาน
(ที่มา: ผู้วิจัย, พศจิกายน 2555)

ส่วนอาคารวิจัยและการศึกษาต่อเนื่อง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรม
ราชกุมารี (ภาพ 2-83) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ซึ่งก่อรูปจาก
แนวความคิดในการสร้าง 'สถาปัตยกรรมไทยผสมผสาน' เพื่อเชื่อมโยงลักษณะ
วัฒนธรรมอันหลากหลายของสังคมไทยเข้าด้วยกัน นอกจากนี้ ยังมีจุดมุ่งหมายให้เป็น
สถาปัตยกรรมแห่งความทรงจำของมหาวิทยาลัยแห่งนี้ เจกเช่นที่ 'โดม' เป็นสัญลักษณ์
ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2541: 56) โดยเฉพาะในส่วน
อาคารห้องทรงงานของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ซึ่งถือเป็นส่วนสำคัญนั้นได้รับการ
ออกแบบให้มีลักษณะเป็นภูมิสัญลักษณ์ ด้วยลักษณะอาคารรูปทรงแปดเหลี่ยมยอด
แหลมที่มีส่วนบนสุดเป็นหอนาฬิกา เพื่อให้ผู้คนเห็นได้ชัดและจดจำได้ง่าย

งานสถาปัตยกรรมที่เกิดจากการสร้างมรดกให้มีลักษณะอนุสาวรีย์ที่น่าสนใจอีก
หลังหนึ่งคืออาคารมหิตลธิธาการ (ภาพ 2-84) หอประชุมใหญ่มหาวิทยาลัยมหิตล
ศาลายา ไม่เพียงอรรถประโยชน์ที่ต้องการสร้างหอประชุมจุ 2,000 ที่นั่ง เพื่อใช้ในกิจการ
ของมหาวิทยาลัย อาทิ พิธีพระราชทานปริญญาบัตร การจัดนิทรรศการ งานแสดง
ศิลปวัฒนธรรมระดับชาติและนานาชาติ แต่ยังต้องการให้เป็นสัญลักษณ์แห่ง
มหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงด้านการเป็นโรงเรียนแพทย์ชั้นนำอีกด้วย ดังจุดมุ่งหมายและ
แนวความคิดในการออกแบบ

ภาพ 2-84 อาคารมหิดลสิทธาคาร

(ที่มา: ผู้วิจัย, เมษายน 2557)

"Mahidol University wanted the auditorium to be more than just a functional building. The aim was a symbolic structure, to help define its character as one of Thailand's best-known medical institutions."

"..... the fact that Mahidol is actually the name of the late prince father of His Majesty the King inspired the quest for a modern contemporary Thai architecture that would elegantly reflect his status. In order to promote the university's prestigious medical background, organic shapes inspired by nature, such as leaf veins, were chosen to create the dramatic form of the auditorium roof."

(Architects 49, 2009: 128,130)

หลังคารูปใบไม้ของอาคารมหิดลสิทธาคารซึ่งมีลักษณะเข้ดขึ้นทางด้านหน้า ทำให้ด้านหน้าของอาคารที่ประจันถนนบรมราชชนนี มีลักษณะคล้ายหลังคาจั่วทรงเรียวแหลมสูงเด่นเห็นแต่ไกล จนกลายเป็นภูมิสัญลักษณ์ของมหาวิทยาลัยมหิดลไปในที่สุด

นอกเหนือจากพุทธสถาปัตยกรรมที่สำคัญที่สร้างมรดกให้มีลักษณะอนุสาวรีย์เพื่อ
มุ่งสร้างแรงศรัทธาต่อพุทธศาสนิกชนทั้งหลายแล้ว สถาปัตยกรรมเพื่อประโยชน์ใช้สอย
ใหม่ ๆ ที่ตอบสนองสังคมปัจจุบันบางกรณีก็เน้นการสร้างมรดกให้มีลักษณะอนุสาวรีย์
ด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะเพื่อมุ่งให้เป็นสัญลักษณ์แห่งสถาบันนั้น ๆ ด้วยการสร้างให้มี
ลักษณะเป็นภูมิสัญลักษณ์ เห็นได้แต่ไกล และสามารถจดจำได้ง่าย

กล่าวได้ว่า ปรากฏงานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่หลายกรณีที่มีลักษณะเอกลักษณ์
ไทย โดยใช้แนวทางการก่อรูปทางสถาปัตยกรรมในอดีตเป็นหลักอ้างอิง มีทั้งกรณีที่ใช้
การวางผังอย่างอดีตเป็นแม่บท บางกรณีนำการจัดกลุ่มอาคารมาประยุกต์ใช้ และหลาย
กรณีใช้วิธีการสร้างมรดกเป็นจุดเริ่มต้น ตลอดจนมีทั้งกรณีที่ใช้หลายวิธีการร่วมกัน จนก่อ
เกิดเป็นสถาปัตยกรรมที่สามารถอ้างอิงกลับไปสู่อดีตได้ และในเวลาเดียวกันก็มีความ
เป็นสมัยใหม่สอดคล้องกับบริบทปัจจุบัน หรืออีกนัยหนึ่ง บรรลุการสร้างสรรค
เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ได้ในที่สุด

2.3 สรุปประเด็นหลัก ๆ เกี่ยวกับการก่อรูปทางสถาปัตยกรรม

2.3.1 การวางผัง

ทิศทาง

สาระเกี่ยวกับทิศทางในการวางผังอาคารครอบคลุมประเด็นเรื่อง 1) ว่าด้วยทิศ
ห้วนอน-ตีนนอน 2) การวางอาคารตามตะวัน 3) การหันหน้าอาคารสู่แม่น้ำ และ 4) การ
หันหน้าอาคารไปทางตะวันออก ทิศทางตามคติไทยข้างต้นเป็นผลสืบเนื่องมาจาก
สภาพแวดล้อมธรรมชาติและหลักความเชื่อทางพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน ในการสร้าง
เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ สำหรับประเด็นแรกนั้นผู้คนในสังคมปัจจุบัน
คลายความยึดถือลงไปมาก ส่วนการวางอาคารตามตะวันมีการสืบสานสู่ปัจจุบันอย่าง
ต่อเนื่องโดยเฉพาะเมื่อสภาพแวดล้อมของถิ่นฐานเอื้ออำนวย ขณะที่ทิศทางการหันหน้า
อาคารมีการปรับเปลี่ยนตอบรับกับสภาพการณ์ปัจจุบัน ที่ถนนพัฒนามาเป็นเส้นทาง
สัญจรสายหลักแทนลำน้ำที่เคยเป็นเส้นทางสัญจรสายหลักเมื่อครั้งอดีต

แนวแกน

การใช้แนวแกนเป็นหลักข้างขึ้นในการวางผังเป็นแม่บทสำคัญในการก่อรูปทางสถาปัตยกรรมไทย ครอบคลุมเรื่อง 1) การจัดระเบียบแนวแกน 2) ความสัมพันธ์กับบริบท และ 3) ลักษณะสมมาตร-อสมมาตร ซึ่งหล่อหลอมมาจากปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมขงถิ่นฐาน หลักความเชื่อทางพุทธศาสนา และการสร้างสุนทรียภาพตามแนวทางของชาไทย การใช้แนวแกนเป็นหลักในการวางผังอาคารมีการสืบสานสู่การสร้างเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่มาโดยลำดับ โดยเฉพาะในพุทธสถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมที่เน้นลักษณะสง่างาม เป็นทางการ นอกจากนี้ ยังมีการปรับเปลี่ยนสู่ความซับซ้อนมากขึ้นสัมพันธ์กับอาคารเพื่อตอบสนองการใช้งานของสังคมปัจจุบันและบริบทที่เปลี่ยนไป

ลำดับ

ลำดับในการวางผังเป็นการจัดระเบียบการเรียงตัวตามตำแหน่งก่อน-หลังในการเข้าถึงส่วนสำคัญ/อาคารสำคัญ จากพื้นฐานปัจจัยด้านลักษณะของสังคมไทยผนวกกับหลักความเชื่อทางพุทธศาสนาไปสู่การวางผังอาคารที่มีสาระเรื่องลำดับเกี่ยวข้อง อันเป็นลักษณะของสถาปัตยกรรมเอกลักษณ์ไทย แม้จะมีกรณีตัวอย่างสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ที่สืบสานแนวทางการจัดลำดับสู่การสร้างเอกลักษณ์ไทยน้อยมาก แต่ก็แสดงให้เห็นการปรับเปลี่ยนคล้อยตามสถาปัตยกรรมเพื่อการตอบสนองบริบทของสังคมปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

ระดับ

การวางผังอาคารที่กำหนดให้พื้นที่มีความต่ำระดับเป็นลักษณะไทยอย่างหาอาคารในบริบทของสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นสถาปัตยกรรมวัด วัด เรือน้ำน ได้รับการกำหนดให้พื้นที่มีความต่ำระดับเสมอ ซึ่งเชื่อมโยงกับปัจจัยด้านสภาพของสังคมตามวิถีไทยที่มีขนบฐานานุศักดิ์แผ่อยู่ เช่นเกี่ยวกับเรื่องลำดับ สถาปัตยกรรมสมัยใหม่ที่นำประเด็นเรื่องความต่ำระดับขอพื้นมาเป็นกลไกในการสร้างเอกลักษณ์ไทยยังมีอยู่อย่างจำกัด ทั้งนี้ลำดับและระดับมักมีความสัมพันธ์กัน

2.3.2 การจัดกลุ่ม

การวางอาคารเรียงเป็นแนว

การจัดกลุ่มแบบการวางอาคารเรียงเป็นแนวสืบเนื่องมาจากการจัดกลุ่มอาคารในเขตพุทธาวาส ที่มักมีการวางเจดีย์และโบสถ์ วิหาร เรียงอยู่ในแนวเดียวกัน นับเป็นแบบแผนการจัดกลุ่มอาคารที่เป็นพื้นฐานที่สุด การสืบสานสู่สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ที่เน้นสร้างเอกลักษณ์ไทย แม้จะยังมีอยู่อย่างจำกัด แต่ก็แสดงให้เห็นแนวทางการปรับเปลี่ยนสับริบทของสังคมปัจจุบัน ที่มีการเชื่อมต่ออาคารที่แยกเป็นหน่วยย่อยเข้าด้วยกัน เพื่อประโยชน์ใช้สอยที่ต่อเนื่อง สะดวก สบาย ทั้งมีการปรับให้อาคารเรียงตัวเป็นแนวจากตามข้อจำกัดของสภาพแวดล้อมที่ตั้งในบริบทปัจจุบัน

การวางอาคารโอบล้อมองค์ประธาน

ทำนองเดียวกับการจัดกลุ่มแบบแรกที่มีปัจจัยด้านพุทธศาสนาเป็นหลัก การจัดกลุ่มแบบการวางอาคารโอบล้อมองค์ประธานมีที่มาจากการทำวิหารทิศและระเบียงคดโอบล้อมองค์ประธาน ซึ่งอาจเป็นเจดีย์หรือโบสถ์ วิหาร ที่ประดิษฐานเป็นหลักอยู่กลางมณฑล มีการสืบสานการจัดกลุ่มแบบนี้สู่สถาปัตยกรรมสมัยใหม่อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนา นอกจากนี้ ยังมีการปรับใช้กับอาคารเพื่อประโยชน์ใช้สอยในสังคมปัจจุบัน รวมทั้งปรับการโอบล้อมให้มีลักษณะกึ่งปิด-กึ่งเปิดอีกด้วย

การวางอาคารโอบล้อมที่ว่าง

การจัดกลุ่มแบบการวางอาคารโอบล้อมที่ว่างเป็นการก่อรูปทางสถาปัตยกรรมที่มีต้นแบบมาจากอาคารที่อยู่อาศัย มีกฎอันเป็นที่อยู่ของสงฆ์และเรือนอันเป็นที่อยู่ของคนทั่วไป ซึ่งมีลักษณะเป็นชานยกพื้นโดยมีเรือน/หอสำหรับประโยชน์ใช้สอยต่าง ๆ วางโอบล้อม สอดคล้องกับปัจจัยด้านสภาพภูมิอากาศและสภาพสังคมตามวิถีไทย นับเป็นแบบแผนการจัดกลุ่มที่มีการสืบสานสู่สถาปัตยกรรมสมัยใหม่อย่างกว้างขวาง ทำให้มีการปรับเปลี่ยนเป็นการวางอาคารโอบล้อมลานดิน เพื่อให้สอดคล้องกับเงื่อนไขของบริบทปัจจุบัน รวมทั้งมีการพัฒนาแปลงชานเป็นทางเดิน/ทางเชื่อมคลุมหลังคา เพื่อให้สอดคล้องกับการใช้งานตามสภาพการณ์ที่เปลี่ยนไป

2.3.3 การสร้างมวล

ไตรภาค

การสร้างมวลให้มีลักษณะไตรภาค คือประกอบด้วย ฐาน เรือน และยอด ปรากฏเป็นลักษณะเด่นของสถาปัตยกรรมไทย ทั้งในอาคารทรงประติมากรรมเครื่องก่ออย่างเจดีย์ซึ่งประกอบด้วยฐาน เรือนธาตุ และปลียอด อาคารทรงจั่วเครื่องก่อ เช่น โบสถ์ วิหาร เป็นต้น ซึ่งประกอบด้วยฐาน เรือน และหลังคา ตลอดจนอาคารทรงจั่วเครื่องก่ออย่างเรือนซึ่งประกอบด้วยเสาคอย เรือน และหลังคา โดยมีสภาพภูมิประเทศและสุนทรียภาพตามแนวทางของชาวไทยเป็นปัจจัยหลัก ลักษณะไตรภาคเป็นแนวทางสำคัญอย่างหนึ่งในการสร้างสรรค์เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ มีการสืบสานอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะในอาคารพุทธศาสนา นอกจากนี้ ยังมีการปรับใช้ในอาคารสุรวมทั้งมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงใหม่จากการใช้ลักษณะองค์ประกอบที่แตกต่างกันเป็นการใช้วัสดุที่แตกต่างกันในการสร้างสรรค์ลักษณะไตรภาคอีกด้วย

การเรียงตัวทางตั้ง

ไม่เพียงการเรียนรู้จากฐานขึ้นไปเป็นเรือนและยอดเท่านั้นที่เป็นการสร้างมวลตามวิธีของชาวไทย แต่ส่วนโดยเฉพาะฐานยังมีลักษณะการเรียงซ้อนองค์ประกอบย่อย ๆ ทำนองเดียวกับที่ปรากฏในส่วนยอด นำไปสู่การสร้างมวลที่มีลักษณะการเรียงซ้อนองค์ประกอบขึ้นไปตามแนวตั้ง การเรียงตัวทางตั้งดังกล่าวปรากฏเฉพาะในสถาปัตยกรรมวังและวัดเท่านั้น จึงไม่เพียงเป็นการสร้างสุนทรียภาพตามแนวทางของชาวไทย แต่ยังเกี่ยวเนื่องกับชนชั้นทางสังคมอีกด้วย มีการสืบสานการเรียงตัวทางตั้งสู่การสร้างเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ต่อมา โดยเฉพาะในพุทธศาสนาคารและอาคารอันเกี่ยวเนื่องกับสถาบันกษัตริย์

ฐานานุลักษณะ

งานสถาปัตยกรรมไทยมีลักษณะที่แสดงออกถึงฐานะทางสังคมของผู้ครอบครอง/ผู้ใช้อย่างชัดเจน ทำให้สถาปัตยกรรมไทยเป็นสถาปัตยกรรมแห่งฐานานุลักษณะ ใน

ภาพรวม สถาปัตยกรรมสำหรับชนชั้นสูงจะมีขนาดใหญ่โต มีความประณีต วิจิตรบรรจงมากกว่าสถาปัตยกรรมเพื่อสามัญชน รวมทั้งมีเครื่องหมายแสดงความเป็นสถาปัตยกรรมของชนชั้นสูงประกอบอยู่ด้วย อันมีพื้นฐานมาจากบริบทของสังคมไทยที่มีเงื่อนไขของชนชั้นแฝงอยู่ตราบนานทุกวันนี้ นำไปสู่การสืบสานการสร้างมรดกที่แสดงรูนานุลักษณะ โดยเฉพาะในอาคารอันเกี่ยวเนื่องกับสถาบันกษัตริย์ โดยมีการปรับเปลี่ยนสู่ความเรียบง่าย เช่นการใช้ลักษณะเรือนยอด การใช้หลังคาจั่วซ้อนชั้น ที่ลดทอนรายละเอียดการประดับประดาตามสภาพการณ์ของสังคมในบริบทปัจจุบัน

จักรวาลจำลอง

คติจักรวาลตามแนวทางพุทธศาสนาหรือที่รู้จักกันทั่วไปในนาม 'ไตรภูมิ' ถือเป็นแม่บทในการสร้างมรดกของสถาปัตยกรรมไทยมาแต่อดีตกาล ไม่ว่าจะเป็นสถาปัตยกรรมวัง วัด หรือบ้าน ล้วนเกิดจากการจำลองจักรวาลลงสู่สถาปัตยกรรมทั้งสิ้น ในการสร้างสรรค์เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่มีการนำคติไตรภูมิมาเป็นแนวคิดหลักน้อยมาก อย่างไรก็ตาม แม้ไม่ได้นำสาระหลักมาเป็นแนวทางในการออกแบบ แต่รูปแบบอันเป็นผลพวงจากคติไตรภูมิได้รับการนำมาสานต่อหลายกรณี อาทิ เจดีย์ที่มีระเบียงคดล้อมรอบ โบสถ์วิหารที่มีกำแพงแก้วล้อมรอบ นอกเหนือจากนี้ ยังมีการนำจักรวาลจำลองตามคติไตรภูมิมาเป็นต้นแบบสำหรับอาคารเพื่อประโยชน์ใช้สอยในสังคมปัจจุบันเช่นกัน

ลักษณะอนุสาวรีย์

การสร้างมรดกให้มีลักษณะอนุสาวรีย์มีที่มาจากการเน้นให้สถาปัตยกรรมมีลักษณะที่เป็นภูมิสัญลักษณ์ ลักษณะที่แสดงความยิ่งใหญ่ หรือลักษณะที่แสดงพลังศรัทธา ในอดีตการสร้างมรดกอาคารให้มีลักษณะอนุสาวรีย์ปรากฏในอาคารทางพุทธศาสนาเป็นสำคัญ การสร้างลักษณะอนุสาวรีย์ในพุทธศาสนาที่เน้นให้มีเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ยังคงมีการสืบสานต่อมา โดยมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบไปตามแนวทางสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ รวมทั้งมีการสร้างลักษณะอนุสาวรีย์ในสถาปัตยกรรมที่เน้นให้เป็นสัญลักษณ์ของสถาบัน/องค์กรตามสภาพสังคมแห่งการแข่งขันในบริบทปัจจุบัน

2.4 ข้อสรุปเกี่ยวกับการสืบสาน การปรับเปลี่ยน และการคิดใหม่ทำใหม่

จากการศึกษาการก่อรูปทางสถาปัตยกรรมในเมืองต้นไผ่ค้นพบประเด็นสำคัญ ๗ เกี่ยวกับการสืบสาน การปรับเปลี่ยน และการคิดใหม่ทำใหม่ ดังนี้

1. รานสถาปัตยกรรมไทยที่พัฒนามาโดยลำดับมีการสืบสาน และโดยเฉพาะการปรับเปลี่ยน (transformation) เป็นหลักสำคัญในการสร้างความเป็นไทย มากกว่ามีการประดิษฐ์คิดค้นใหม่ (reinvention) จึงทำให้มีความต่อเนื่องในเอกลักษณ์ไทย มีความหลากหลาย และเป็นที่ยึดเหนี่ยว โดยมีสภาพแวดล้อมของถิ่นฐาน วัฒนธรรมของสังคมไทย ตลอดจนความเชื่อความศรัทธาพุทธศาสนาเป็นปัจจัยหลักที่จะต้องทำความเข้าใจ เพื่อเป็นพื้นฐานของการสร้างสรรค์และสื่อสารเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ เพื่อความเป็นไทยในบริบทแห่งการแข่งขันในสังคมโลกปัจจุบันและอนาคต

2. ในเรื่องทิศทาง แนวแกน ลำดับ และระดับ ชั้นเป็นองค์ประกอบสำคัญในการวางผัง ซึ่งสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ สภาพสังคมตามวิถีไทย หลักความเชื่อทางพุทธศาสนา ตลอดจนแนวทางการสร้างสุนทรียภาพของชาวไทย เป็นพื้นฐานการก่อรูปทางสถาปัตยกรรมที่มีการสืบสานจากอดีตสู่ปัจจุบันอย่างต่อเนื่อง หากสภาพแวดล้อมเอื้ออำนวย และมีการปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขของบริบทปัจจุบันที่ผันแปรไปไม่หยุดนิ่ง

3. สถาปัตยกรรมไทยมีการกระจายอาคารออกตามหน้าที่ใช้สอย และนำมาจัดกลุ่มเข้าด้วยกัน ซึ่งมีอยู่ 3 แบบหลัก คือ การวางอาคารเรียงเป็นแนว การวางอาคารโอบล้อมองค์ประธาน และการวางอาคารโอบล้อมที่ว่าง โดยมีพื้นฐานมาจากสภาพแวดล้อมของถิ่นฐาน สภาพสังคมไทย และหลักความเชื่อทางพุทธศาสนาเป็นหัวใจสำคัญ การก่อรูปทางสถาปัตยกรรมตามแบบแผนดังกล่าวสะท้อนลักษณะไทยที่มีการสืบสานอย่างต่อเนื่อง โดยมีการปรับเปลี่ยนให้สัมพันธ์กับบริบทปัจจุบันโดยลำดับ ซึ่งมีแนวโน้มในการพัฒนาต่อไปในอนาคต

4. การสร้างมวลตามแบบแผนสถาปัตยกรรมไทยมีลักษณะเด่น ๆ ประกอบด้วย ไตรภาค การเวียนตัวทางตัว ฐานานุลักษณะ จักรวงลจำลอง และลักษณะอนุสาวรีย์ ตามเงื่อนไขของสภาพสังคมไทยและการสร้างสุนทรียภาพของชาวไทยที่สัมพันธ์กับหลักความเชื่อทางพุทธศาสนา ก่อรูปเป็นเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยที่ปรากฏเป็นรูปธรรม และเป็นที่ยึดเหนี่ยว จิ๋วควรค่าแก่การสืบสานและปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับเงื่อนไขของบริบทปัจจุบัน ท้ายที่สุดพัฒนาก้าวไปสู่การคิดใหม่ทำใหม่ได้อีกด้วย

5. ภายใต้อิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ด้วยระบบทุนนิยม จึงเกิดแนวคิดการระดมทุนทางปัญญา (intellectual capital) ที่นำไปสู่การสร้างสรรคตามแนวเศรษฐกิจสร้างสรรค์ (creative economy) แนวคิดการสร้างสรรคเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่จึงเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ได้ โดยจะต้องทำความเข้าใจในการก่อรูปทางสถาปัตยกรรมตามสวระที่ได้นำเสนอมา